

YAŞAR MƏMMƏDOV

**MÜASİR ŞƏRAİTDƏ
İQTİSADI İDARƏETMƏ
SİSTEMİNİN TƏŞƏKKÜLÜ
VƏ İNKİŞAFI**

Yaşar Məmmədov

**MÜASİR ŞƏRAİTDƏ İQTİSADI
İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN TƏŞƏKKÜLÜ
VƏ İNKİŞAFI**

Yaşar Məmmədov.
Müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və inkişafı

Yaşar Məmmədov

**MÜASİR ŞƏRAİTDƏ İQTİSADI
İDARƏETMƏ SISTEMİNİN TƏŞƏKKÜLÜ
VƏ İNKİŞAFI**

B A K I – 2 0 1 0

Yaşar Məmmədov.
Müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və inkişafı

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin Elmi Şursının 7 iyun 2010-cı il tarixli 10 sayılı protokolunun qərarına əsasən çap olunur.

Elmi redaktor: *i.e.d., prof. Gəncəli Əziz oğlu Gənciyev*

Rəyçilər: *Arif Şəkərali oğlu Şəkəraliyev i.e.d., professor,*
əməkdar elm xadimi

Elsevər Nəriman oğlu Kərimov AKU-nin elmi işlər üzrə prorektoru, i.e.n., dosent

Yaşar Əzimağa oğlu Məmmədov. Müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və inkişafı. Bakı: Elm, nəşriyyatı, 184 səh.

ISBN: 978-9952-453-48-5

Monoqrafiyada gənc və müstəqil Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması və onun səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayan iqtisadi idarəetmə sisteminin formalaşma xüsusiyyətləri, onun mövcud inkişaf problemləri sistemli şəkildə tədqiq olunur. Tədqiqat işində bu sistemin təşkili və tənzimlənmə sahələrində mövcud vəziyyət, onun hüquqi-normativ əsaslarının, tənzimləmə mexanizminin təkmilləşmə istiqamətləri və inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilir.

Monoqrafiya iqtisadi idarəetmə sistemində və onunla əlaqədar sahələrdə fəaliyyət göstərən mütəxəssislər, alim və tədqiqatçılar, bu sahədə ixtisas alan tələbələr üçün əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda monoqrafiya Azərbaycan Respublikasında iqtisadi idarəetmə sisteminin hüquqi-normativ, metodoloji əsaslarının, tənzimləmə mexanizminin müasir tələblər baxımından təkmilləşdirilməsi sahəsində də istifadə oluna bilər.

M 0605010407

655(07)–2010

DOI <https://doi.org/10.36719/0813/2025>

© «Elm» nəşriyyatı, 2010

Giriş.....	7
I.Bölmə. İqtisadi idarəetmə sisteminin nəzəri-metodoloji əsasları.....	8
II.Bölmə. Azərbaycanda iqtisadi idarəetmə sisteminin formalaşması....	27
III.Bölmə. İqtisadi mühit.....	38
3.1. Makroiqtisadi inkişaf.....	38
3.2. Tədiyyə balansında tarazlıq.....	43
3.3. Özəlləşdirmə.....	46
3.4. Özəl və dövlət sektoru.....	48
3.5. Təbii inihisar və inhsarçı müəssisələr.....	51
3.6. Regional inkişaf.....	55
3.7. Sənaye sektoru.....	58
3.8. Kənd təsərrüfatı sektoru.....	62
3.9. Nəqliyyat.....	65
3.10. Rabitə sektoru və İKT	67
3.11. Ticarət, xidmət və turizm sahələri.....	78
3.12. Vergi sistemi.....	84
3.13. Maliyyə-kredit sektoru.....	86
3.14. Maliyyə böhranı və onun Azərbaycana təsiri.....	91
3.15. Tikinti sektoru.....	96
3.16. Təbii ehtiyatlar sektoru.....	100
IV.Bölmə. Sosial sahələr və inkişaf.....	104
4.1. Sosial müdafiə sistemi.....	104
4.2. Əhəlinin həyat səviyyəsi.....	117
V.Bölmə. İnstitusional və hüquqi mühit.....	123
5.1. İdarəetmə sistemi.....	123
5.2. Yerli idarəetmə orqanları.....	130
5.3. Dövlət maliyyə nəzarəti.....	135
5.4. Məhkəmə sistemi.....	136
5.5. Hüquqi mühit.....	139
5.6. İqtisadi idarəetmə sistemi üzrə hüquqi mühit.....	149
VI. Bölmə. İqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi.....	160
VII. Bölmə. Azərbaycanda Respublikasında iqtisadi idarəetmə sisteminin inkişaf istiqamətləri.....	163
İstifadə olunan mənbələr.....	174

GİRİŞ

Müasir iqtisadi inkişaf təkmil iqtisadi idarəetmə sisteminin mövcudluğunu xüsusi zərurətə çevirməkdədir. Xüsusilə keçid iqtisadiyyatı ölkələrində iqtisadi idarəetmə sisteminin mövcud vəziyyəti müasir bazar prinsiplərinə tam uyğunluq təşkil etməməklə, bu ölkələrin inkişafında ciddi problemlər yaratmaqla, sivil-demokratik inkişafa əks təsir göstərir. Azərbaycan Respublikasında bu sahədəki vəziyyəti tam qənaətbəxş qiymətləndirmək hələ ki, qeyri-mümkündür. Ölkədə bazar münasibətlərinin formalaşmağa başladığı qısa müddət ərzində idarəetmə sistemində, sosial-iqtisadi sahələrdə nəzərəcarpacaq dəyişikliklər baş verməkdə, islahatlar aparılmaqdadır. Ölkənin mövcud iqtisadi imkanları, təbii resursları, əmək ehtiyatları və kadr potensialı sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsi, daha qısa müddət ərzində tam bazar münasibətlərinə keçid üçün geniş imkanlar yaratmaqdadır. Ölkədə inkişaf edən bazar iqtisadiyyatlarına xas olunan səmərəli və çevik iqtisadi-idarəetmə mexanizmi kifayət qədər formalaşmamışdır. Ölkə təcürbəsində keçmiş quruluşa xas inzibati idarəetmə metodları hələ ki, müəyyən qədər üstünlük təşkil edir. Mövcud vəziyyət özünü hüquqi-normativ bazada, iqtisadi idarəetmə mexanizminin təşkilində göstərməkdədir. Təbii ki, belə durum ölkədə həyata keçirilən islahatların əhatə dairəsinin genişlənməsinə, müasir bazar prinsiplərinin təşəkkül tapmasına, sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə və təkmil və səmərəli iqtisadi idarəetmə sisteminin formalaşmasına öz əks təsirini göstərməkdədir. Mövcud problemin həlli bu istiqamətdə müsair dünya təcrübəsini tədqiq etməyi və əsaslandırılmış tədqiqatların aparılmasını aktuallaşdırmaqdadır. “Müasir iqtisadi şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və inkişafı” mövzusunda tədqiqat işinin aparılması da məhz bu məqsədlərə xidmət edir.

I. BÖLMƏ. İQTİSADİ İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

İsaak Nyutonun (Isaac Newton) 1687-ci ildə “Principia” adlı əsərinin nəşr olunması sadəcə fizika elmində inqilabi dəyişikliklərlə nəticələnmiş, Con Lokkun (Jhon Locke) fərdiyyətçiliyi, Adam Smitin (Adam Smith) mənfəətçi iqtisadiyyatı, Karl Marksın (Karl Marx) determinist tarix qanunu, Çarlz Darvinin (Charles Darwin) təkamülçü mübarizəyə dayanan reduksionist biologiyası və Ziqmund Freydin (Sigmund Freud) psixoanalitik təhlilləri Nyuton fizikasıdan ciddi şəkildə təsirlənmişdi. Nyuton fizikası klassik və neoklassik iqtisadın inkişafında da çox təsirli olmuş və alternativ olaraq keynsçi (Maynard Keynes) iqtisad ortaya çıxmışdır (75, s.124). Nəticədə iqtisad tarixi dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsini lüzumlu və yararlı sayanlarla, lüzumsuz və zərərli sayanlar arasındakı mübarizənin tarixinə çevrilmişdir. Eyni zamanda bu iki qütbləşmə arasında da bu və ya digərinə yaxın olan kifayət qədər fərqli yanaşmalar meydana gəlmişdir.

Dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsi dedikdə burada konkret olaraq yanaşma dövlətin iqtisadi münasibətlər sistemində hansı funksiyaları əlində cəmləşdirməsindən gedir. İqtisadi münasibətlər maddi nemətlərin istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi və istehlakı prosesində insanlar arasındakı münasibətləri əks etdirir:

Lakin burada əsas olan bölgüdür. İnsanlar istehsal prosesinə qoşulurlar ki, bölgüdən daha çox pay alsınlar və nəticədə istehlak və mübadilə prosesində daha əlverişli şərtlərdə iştirak edə bilsinlər. İstehsalda olduğu kimi bölgüdə də fərdi təşəbbüs əsas alındığı zaman

cəmiyyətin təşəbbüskar qüvvələri istehsala fokuslanmış olur. Bu fokuslanma zamanla istehsal münasibətlərinin və istehsal tərzinin inkişafına yol açır.

Smitin nəzəriyyəsinə görə, dövlətin iqtisadi idarəetmə sisteminə müdaxiləsi nisbətən zəif olmalıdır. O, qeyd etmişdir ki, dövlətin iqtisadi münasibətlərə böyük təsiri iqtisadiyyatın dövlətdən asılı hala gəlməsinə gətirib çıxarar ki, nəticədə sistem dövlətin müdaxiləsi olmadan yaşaya bilməz. Bu səbəbdən dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi müdafiə, hüquq-mühafizə və ictimai təşkilatların maliyyələşdirilməsi vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Əsas diqqət dövlət maliyyəsinə yönəldilməlidir. Burada o, vergitutmanın prinsiplərini də göstərmişdir: ədalətlik, tarazlıq, səmərəlilik, ümumilik. Smitə görə, bazarı isə “görünməz əl” (invisible hand) tənzimləyəcək. “Fərd, sadəcə öz maraqlarını güdür, bu maraqları reallaşdırarkən görünməz bir əl onun heç düşünmədiyi başqa məqsədlərə də xidmət etməsini təmin edir (39, s. 477).” Marksa görə isə, öz əsasını XXVI əsrdən götürən kapitalizm bazardakı xaos və istehsal vasitələri üzərində özəl mülkiyyətin mövcudluğu səbəblərindən demokratiya və cəmiyyətin humanistləşməsinə inkar edir. Bu sistemdə əsas məqsəd mənfəət əldə etməkdən ibarətdir ki, bu da öz növbəsində bir təbəqənin digərini istismarı sayəsində mümkündür. Onun fikrincə, ən yaxşı sistem sosializm və kommunizmdir. Amma kommunizmə cəmiyyət özü çata bilməz. Belə cəmiyyətin idarə edilməsi kommunist hökumətinin nümayəndəsinə verilməlidir. O öz növbəsində iqtisadiyyatı məqsədyönlü şəkildə idarə edəcəkdir. Bu halda əsas məqsəd kommunizmə çatmaq olduğuna görə, idarəetmə kommunizmin və sosializmin xüsusiyyətlərini daşmalıdır.

Keyns konsepsiyasında iqtisadi faktorlar iki qrupa bölünür: asılı və asılı olmayan. Asılı olmayan faktorlara o istehlaka meyillilik, kapitalın səmərəlilik həddi və faiz dərəcəsini aid edir. Məhz onlar tələbin həddini müəyyən edir. Asılı faktorlara aiddir: məşğulluğun

həcmi və milli gəlir. Keyns dövlətin müdaxiləsini asılı olmayan dəyişənlərin təsiri altında və onun vasitəsilə məşğulluq və milli gəlirdə görürdü. Beləliklə dövlətin vəzifəsi tələbin effektivliyini artırmaq və realizasiya probleminin sərtliyini aşağı salmaqdır. Keyns effektiv tələbin həlledici komponenti kimi investisiyanı qəbul edir və onun stimullaşdırılmasına xüsusi diqqət ayırır. O investisiyaların artırılmasında iki üsuldan istifadəni məqsəduyğun hesab edirdi: büdcə və pul-kredit siyasəti.

Büdcə siyasəti dövlət büdcəsi vasitəsilə özəl sektorun aktiv maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur. Keyns bu siyasəti sosial-investisiya adlandırırdı. Özəl sektora kapital qoyuluşunun artırılması məqsədilə büdcə siyasəti çərçivəsində təşkilatların dövlət satınalmalarının həcmnin artırılması nəzərdə tutulur. Belə ki, özəl sektora yönəldilən investisiyalar böhran dövründə mənfəət əldə etmək perspektivini azaldır. Bu məqsədlə dövlət investisiyaların təşviq edilməsini öz üzərinə götürür. Keynsə görə, dövlətin büdcə siyasətinin uğur qazanmasının əsas meyarı ödəmə qabiliyyətli tələbdir. Hətta bu halda dövlət tərəfindən vəsaitlər xərclənməsi mənasız görünə də əhəmiyyəti böyükdür. Beləliklə yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticə çıxarmaq olar ki, Keyns dövlətin iqtisadiyyata aktiv müdaxiləsinin tərəfdarı idi (74, s. 136). Nobel mükafat laureatı Milton Fridmanın (Milton Friedman) qeyd etdiyi kimi, “Sərbəst bazarın mövcudluğu dövlətə olan ehtiyacı aradan qaldırmaz. Dövlət “oyunun qaydaları”nı müəyyənləşdirmək və bu qaydaları tətbiq etmək üçün zəruridir. Bazar mexanizminin vəzifəsi, siyasi vasitələrdən istifadə edərək alınan qərar və tətbiq sahələrini və dövlətin birbaşa oyuna qoşulmaq istədiyi sahələri daraltmaq və məhdudlaşdırmaqdır.” Doğrudan da dövlətin hər hansı formada istehsal, bölgü üzərindəki hökmranlığı istehsal prosesinə qoşulmaq həvəsini və fərdi təşəbbüskarlıq ruhunu zəiflədir, sadəcə bölgüyə fokuslan bir toplumun doğmasına səbəb olur (71, s. 49).

İqtisadi ədəbiyyatda iqtisadi sistemlərdən bəhs edərkən sərbəst bazar iqtisadiyyatı, inzibati amirlik sistemi və qarışıq sistemlərin adı çəkilir. İstənilən iqtisadi sistemin əsasını istehsal və bölgü münasibətləri təşkil edir. Yəni istehsal və bölgünün hansı formada həyata keçiriləcəyi eyni zamanda sistemlər arasındakı fərqi də ortaya qoyur. Belə ki, sərbəst bazar iqtisadiyyatında adından göründüyü kimi fəaliyyət və rəqabət sərbəstliyi, fərdiyyətçilik, şəxsi mülkiyyət və sərbəst işləyən qiymət mexanizmi hökm sürür. Ən əsası isə odur ki, istehsalda fərdi təşəbbüs əsas alındığı kimi, bölgüdə də bu prinsip qorunur. Dolayısı ilə fərdi təşəbbüskarlıq sayəsində istehsal nəticəsində yaradılan əlavə dəyərin bölgüsü də bazar mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilir. Hər kəs əlavə dəyərin yaradılmasında sahib olduğu paya uyğun olaraq həmin əlavə dəyərin bölgüsündən də təqribən eyni nisbətdə pay almış olur (69, s. 352).

Inzibati amirlik sistemində isə, həm istehsal, həm də bölgü münasibətləri dövlət nəzarətindədir. Sərbəst bazar iqtisadiyyatında başlıca aparıcı qüvvə olan fərdin, inzibati amirlik sistemində özəl mülkiyyətə sahib olmaq haqqı və mülkiyyət hüquqları yoxdur. Əlavə dəyəri yaradan və onun bölgüsünü həyata keçirən dövlət olduğundan, hər kəs kollektiv istehsal prosesində yer almaq əvəzinə əlavə dəyərin bölgüsündə daha yaxından iştirak etmək istəyir. Çünki iqtisadi münasibətlər sistemində istehsal öz-özlüyündə məqsəd deyil. Məqsəd yaradılan əlavə dəyərin bölgüsündən daha çox pay ala bilməkdir. Bu isə dövlətin bürokratik iyerarxiyasında daha üst mövqelərdə yer ala bilmək üçün amansız bir rəqabətin mövcudluğunu şərtləndirir. Bir növ sərbəst bazar iqtisadiyyatındakı sağlam rəqabəti qəbul etməyən inzibati amirlik sistemi gizli bir rəqabəti öz bətnində bəsləyir.

Qarışıq iqtisadiyyatlı sistemlərdə, ortodoks iqtisad ənənəsinin təmsilçilərindən, “Ümumi Tarazlıq Analizi”nin banisi Leon Valrasın (Leon Walras) arzuladığı kimi istehsalda fərdiyyətçilik hakim olsa da, bölgüdə deyure və ya defakto (bəzən də hər ikisi) ictimailik əsas alınır (59, s.40-44). Yəni yaradılan əlavə dəyər bazar mexanizmi ilə deyil,

dövlət və siyasət üzərindən paylaşıdırılır. Əlavə dəyərin belə bölgüsü fərdlərin istehsal prosesinə marağını azaldır, fərdi təşəbbüskarlıq ruhunu aşağı salır. Nəticədə inzibati amirlik sistemində olduğu kimi rəqabət istehsal və bazar müstəvisindən bölgü və siyasət müstəvisinə keçir.

Günümüzdə bir sıra iqtisadçılar “bazar qüsurları” səbəbindən “görünməz əl”in bazarı lazımınca tənzimləyə bilmədiyi fikrini bölüşürlər. Cozef E. Stiqlitzin (Joseph E. Stiglitz) də qeyd etdiyi kimi bazarı tənzimləməli olan “görünməz əl tez-tez görünməz olur” (64, s.73-74). Neoklassik və Keynsçi iqtisadçıların sayəsində inkişaf etdirilən “bazar qüsurları nəzəriyyəsi” (The Theory of Market Failure) hal-hazırda öz əhəmiyyətini saxlamışdır. “Bazar qüsurları nəzəriyyəsi”nə görə, aşağıdakı səbəblərdən sərbəst bazar iqtisadiyyatının işləmə mexanizmində qüsurlar meydana gəlir (48, s. 62-63):

- ~ Sərbəst bazar iqtisadiyyatında mükəmməl rəqabət mövcud olmadığından bazar iqtisadiyyatı uğursuzluğa məruz qalır. Dövlət sərbəst rəqabəti inkişaf etdirməli və dəstəkləməli, eyni zamanda qeyri-mükəmməl rəqabət bazarlarını hüquqi baxımdan tənzimləməlidir;
- ~ Bazar iqtisadiyyatı ya bəzi ictimai mal və xidmətləri ümumiyyətlə istehsal edə bilmir, ya da bəzi mal və xidmətləri lazımi səviyyədə və istənilən formada təklif edə bilmir. Məsələn, bazarın dövlət tərəfindən tamamilə ictimai bir xidmət kimi göstərilən müdafiə xidmətini təklif etməsi mümkün deyil. Bazar iqtisadiyyatı yarı dövlət mallarını eksternal iqtisadiyyatlar xüsusiyyəti səbəbindən cəmiyyətin hər bir fərdinə təklif edə bilmir. Təhsil və səhiyyə yarı dövlət mal və xidmətlərinə nümunə kimi göstərilə bilər. Xüsusilə, bazar iqtisadiyyatında “mənfəət” əsas alındığından, bu olmadığı sahələrdə bazar iqtisadiyyatı istehsalı reallaşdırmaya bilər. Ona görə də, dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsi və mal və xidmətləri istehsal etməsi zəruridir;

~ Miqyas iqtisadiyyatının keçərli olduğu enerji, nəqliyyat və informasiya sektorlarında bazar iqtisadiyyatı yetərli sərmayəyə sahib olmadığından bu xidmətləri təklif etmədə uğursuzluğa düçar ola bilər. Yetərli sərmayəyə sahib bazar iqtisadiyyatlarında isə böyük ehtimalla istehsal vahidləri inhisar mövqeyindədirlər. Dolayısıyla bu qeyd edilən sahələrdə dövlətin fəaliyyət göstərməsi və bazar iqtisadiyyatının çatışmazlıqlarını aradan qaldırması zəruridir.

Neoklassik iqtisadçıların dövlətə aid etdikləri bu funksiyalar daha sonralar Keynsçi iqtisadçılar tərəfindən daha da genişləndirilmişdir. Keynsçi iqtisadçılara görə bazar iqtisadiyyatı aşağıdakı başlıca səbəblərdən uğursuzluğa düçar olmaqdadır:

- İqtisadiyyatda resursların bölgüsündə effektivlik mövcud deyil. Bazar iqtisadiyyatı bu problemin öhdəsindən dövlət müdaxiləsi olmadan gələ bilməz;

- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi artım və iqtisadi inkişafın təmin edilməsində bazar iqtisadiyyatı müxtəlif səbəblərlə (kapital yığımının yetərsizliyi, risk və qeyri-müəyyənlik amilləri və s.) uğursuzluğa düçar ola bilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən iqtisadi artım və iqtisadi inkişafın dövlət tərəfindən təmin edilməsi zəruridir;

- Bazarda gəlir və sərvət bölgüsü ədalətli olmaya bilər. Gəlir və sərvət bölgüsündə ədalətin təmin edilməsi yalnız dövlət müdaxiləsi ilə mümkündür;

- İqtisadiyyatda ortaya çıxan qeyri-stabilliklər (inflasiya, işsizlik və s.) bazar iqtisadiyyatında dövlət müdaxiləsi olmadan aradan qaldırıla bilməz;

- Tədiyyə balansında meydana gələn qeyri-tarazlıqlar da bazar iqtisadiyyatında mexaniki olaraq aradan qalxmaz. Bu problemə dövlətin müxtəlif makroiqtisadi siyasi vasitələrlə müdaxilə etməsi zəruridir.

Bazar qüsurları ilə bağlı ən ciddi əsaslandırılmalardan biri isə, “asimmetrik informasiya” (asymmetric information) problemi ilə

bağlıdır. Xatırladaq ki, 2001-ci ildə iqtisaddan Nobel mükafatı da məhz “bazarlardakı asimmetrik informasiyanın analizinə verdikləri töhfələrə” görə Corc Akerlof (George A. Akerlof), Maykl Spens (A. Michael Spence) və Cozef Stiqlitz arasında paylaşılmışdır.

1970-ci ildə yayımlanan “The Market for Lemons” adlı məqalə ilə asimmetrik informasiya ifadəsini ortaya atan və informasiya iqtisadiyyatı sahəsinin qurucusu olan Akerlofun düşüncəsinin əsasında bu dayanır (65, s.488): Standart iqtisad nəzəriyyəsinin tam rəqabət, homogen məhsul, çox sayda firma kimi bir çox bəsitləşdirici versiyası var. Amma gerçək dünyada bu versiyalar tam doğru deyil. İnformasiya mövzusunda versiya da keçərli olmaya bilər. Bir çox hadisədə tərəflərdən birinin informasiyası varsa, amma digərinin informasiyası yoxdursa, deməli “asimmetrik informasiya” durumu yaranmışdır və bu şəraitdə də bazar istənilən nəticəni verməz, “əks seçim” (adverse selection) adlanan ziddiyyət ortaya çıxar. Məsələn, hər hansı bir yerdə bir malın qiymətinin daha ucuz olduğu hər dəfə məlum ola bilərmi, yaxud o malın satın alınanla eyni xüsusiyyətdə olduğu düzgün təxmin edilə bilərmi? Dolayısı ilə tarazlıq qiyməti asanlıqla formalaşmaz və bahalı malın satışı davam edə bilər. Yetərsiz informasiya isə qiymət mexanizminin effektiv çalışmasına təsir göstərir (71, s. 93-94).

Bu çalışmalar modern informasiya iqtisadiyyatının nüvəsini təşkil etməklə yanaşı, nəzəriyyənin inkişaf etməkdə olan ölkələrin kənd təsərrüfatı bazarlarından inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə bazarlarına qədər çox saylı tətbiq sahələri mövcuddur. Asimmetrik informasiya halını aradan qaldırmaq və ya ən azından minimuma endirmək üçün dövlətin də üzərinə müəyyən vəzifələr düşür.

Bazar qüsurlarını meydana gətirən səbəblərdən yola çıxaraq xüsusilə Keynsçi iqtisadçılar, dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə edərək iqtisadi tarazlığı təmin etməsini və bazarın yaratdığı neqativ nəticələri aradan qaldırmasını irəli sürmüşlər. 1950-ci illərin əvvəlindən 1970-ci illərin sonlarına qədər dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunun və

funksiyalarının genişlənməsi və dövlət müdaxilələrinin artması bu dəfə iqtisadiyyatda yeni problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. İfrat dərəcədə böyüyən dövlət sektorunun meydana gətirdiyi neqativ nəticələrdən təsirlənərək iqtisadçılar “bazar qüsurları nəzəriyyəsi”nə alternativ olaraq “dövlətin qüsurları nəzəriyyəsi” (The Theory of Government Failure) adlanan yeni yanaşmanı inkişaf etdirdilər.

“Dövlətin qüsurları nəzəriyyəsi”nin əsasında “dövlət seçimləri” (Public Choice) yanaşması dayanır. “Dövlət seçimləri” yanaşması dövlətin qərarvermə mexanizminin təhlilini apararkən metodoloji fərdiyyətçilik (metodological individualism), rasionallıq və “maximand” prinsipi, siyasi mübadilə (catallaxy) prinsipi kimi başlıca prinsiplərdən yola çıxır (49, s.15-20). Eyni zamanda “dövlət seçimləri” yanaşması “konstitusion iqtisad”ın əsasını təşkil edir.

Qısacası, iqtisad elminin yaranmasından bu yana dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin zəruri olub-olmadığı mövzusunda iqtisadçılar arasında davam edən müzakirələr yeni mübahisələr qazanaraq inkişaf edir.

Günümüzdə iqtisad elminin ən çox diqqət cəlb edən sahələrindən biri də “rifah iqtisadiyyatı” (welfare economics) “rifah dövləti” (welfare state) ilə bağlı yanaşmalardır. Rifah iqtisadiyyatı, cəmiyyətin rifah səviyyəsinin yüksəlməsi üçün alınması zəruri tədbirlərin nələrdən ibarət olacağını araşdırır. Bir cəmiyyətdə optimal rifah səviyyəsinə, həm istehsalda və həm də istehlakda effektivliyin əldə edilməsi ilə nail olmaq mümkündür. İqtisadi effektivliyi ifadə edən bu optimal halın reallaşması məqsədilə, bir tərəfdən istehsal edilən malların istehlakçılar arasında optimal bölgüsünün (istehlakda effektivlik), digər tərəfdən də istehsal amillərinin müxtəlif istehsal sahələri arasında optimal bölgüsünün (istehsalda effektivlik) təmin edilməsi zəruridir. Bu optimal bölgünün hansı səviyyədə təmin edilməsi isə iqtisadi idarəetmənin səmərəliliyindən asılıdır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi sistemlərdən bəhs edərkən sərbəst bazar iqtisadiyyatı, inzibati amirlik sistemi və qarışıq sistemlərin adı çəkilir. İstənilən iqtisadi sistemin əsasını istehsal və bölgü münasibətləri təşkil edir. Yəni istehsal və bölgünün hansı formada həyata keçiriləcəyi eyni zamanda sistemlər arasındakı fərqi də ortaya qoyur. Belə ki, sərbəst bazar iqtisadiyyatında, adından da göründüyü kimi, fəaliyyət və rəqabət sərbəstliyi, fərdiyyətçilik, şəxsi mülkiyyət və sərbəst işləyən qiymət mexanizmi hökm sürür. Ən əsası isə odur ki, istehsalda fərdi təşəbbüs əsas olduğu kimi, bölgüdə də bu prinsip qorunur. Dolayısıyla fərdi təşəbbüskarlıq sayəsində istehsal nəticəsində yaradılan əlavə dəyərin bölgüsü də bazar mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilir. Hər kəs əlavə dəyərin yaradılmasında sahib olduğu paya uyğun olaraq həmin əlavə dəyərin bölgüsündən də təqribən eyni nisbətdə pay almış olur.

Dövlətin inkişafında demokratiya və demokratik idarəetmə ilə iqtisadi inkişafın əlaqələndirilməsi mülahizəsini bir müstəviyə gətirmək çox zaman çətinliklər yaradır. ABŞ və Qərbin əksər institutları belə metodoloji əsası dövlətin iqtisadi idarəetmə sisteminin formalaşmasının bazası kimi qəbul edirlər. Bu institutların beş əsas məqsədlərindən ikisi özündə belə bir yanaşmanı əks etdirir: "demokratiya sağlam ümumi iqtisadi inkişafın binasının təməlidir." (66, s. 122-123).

Bazar iqtisadiyyatı siyasəti və onun həyata keçirilməsi özü-özlüyündə siyasi prosesləri əhatə etdiyindən, bu amil sonda birbaşa iqtisadi artımla əlaqəli olur. Analitiklər iqtisadi artıma yanaşmada müxtəlif kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini əsas götürməyi və ətraf mühitin qiymətləndirilməsini zəruri sayırlar. Müasir iqtisadi idarəetmə sisteminin qiymətləndirilməsində dövlətin mövqeyini, siyasətini, bu prosesdə demokratik idarəetmə dəyərlərindən istifadə səviyyəsini əsas götürməklə, onun

səmərəliliyinin müəyyən edilməsini mümkün hesab edirlər. Belə yanaşmalar müxtəlif alim və tədqiqatçılar tərəfindən çox vaxt cyni baxımdan qəbul edilməsədə, lakin, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar bu baxışları əsas götürürlər. Belə ki, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Kanadanın Freyzer adına Dünyanın İqtisadi Azadlığı, Azadlıq Evi və s. təşkilatlar səmərəli və demokratik iqtisadi idarəetmə üzrə bir çox əhəmiyyətli göstərici-indikatorların (iqtisadi azadlıq, korrupsiya səviyyəsi, biznes və ya investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi və s.) tətbiqini zəruri hesab edirlər (76, s. 67; 92-93).

Son dövrlərdə iqtisadi idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında əsas diqqət dövlət və özəl sektorun fəaliyyətinə münasibətin müəyyənələşməsinə, burada sivil və demokratik dəyərlərin tətbiqi məsələsinə yönəlməkdədir. Xüsusilə dövlət siyasətinin formalaşması, ona təsir amillər əsas araşdırma mənbəyinə çevrilir. Tədqiqatçılar bu baxımdan beynəlxalq aləmdə iqtisadi idarəetmə sisteminin tədqiqini, onun zəif və güclü tərəflərinin təhlilini zəruri hesab edirlər (60, s. 151-152).

Mövcud təqdim etmənin belə rəngarəngliyi son illədə məqsədəuyğun makroiqtisadi siyasətdə əhəmiyyətli nailiyyətlərin əldə olunmasına öz töhfəsini vermişdir. Lakin, müxtəlif ölkələrin idarəetməyə, o cümlədən iqtisadi idarəetməyə fərqli yanaşmaları, özünü onların iqtisadi inkişafında, bu sahədə beynəlxalq reyting təşkilatlarının müəyyən etdiyi cədvəldə tutduğu yerdə aydın göstərir. Birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə axını, onlar üçün əlverişli mühitin yaradılması (mane və səddlərin azaldılması, xarici ticarətdə mühtin sağlamaşdırılması) iqtisadi idarəetmə sisteminin səmərəliliyi ilə bağlı olub, hər bir ölkənin makro iqtisadi göstəricilərinə müsbət təsir göstərə bilər. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bir çox ölkələrdə bu mütərəqqi meyllərin inkişafında kifayət qədər problemlər qalmaqdadır. Misal olaraq, infrastrukturun zəifliyi, qanunvericiliyin qeyri-təkmilliyi, məhkəmə

sisteminin müstəqilliyinin aşağı səviyyəsi olması, bürokratiya və korrupsiyanın mövcudluğu, iqtisadi siyasətin qeyri-müəyyənliyi və s. ciddi amilləri göstərmək olar (34, s.110-111).

Mövcud problemlərin aradan qaldırılması üzrə aşağıdakı təkliflər irəli sürülür: hakimiyyətin gücləndirilməsi, əsaslı iqtisadi islahatların aparılması, dövlət-iqtisadi nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi; ictimai rəyin nəzərə alınması ilə ölkədə səmərəli idarəetmə, o cümlədən iqtisadi idarəetmə sisteminin qurulmasına və sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasına yönəlmiş siyasətin yeridilməsi, cəmiyyətin və dövlətin qanunlara hörmətlə yanaşması və bu zəmində sivil və səmərəli idarəetmə sisteminin qurulması(47, s.41-42). Müvafiq istiqamətlər üzrə təhlil və qiymətləndirmələr aparmaq üçün konseptual yanaşma əsas olmaqla, idarəetmə ilə bağlı altı komponent(indikator) götürülür:

- Cəmiyyətin rəyi və ictimai-dövlət məsuliyyəti;
- Siyasi sabitlik;
- Hakimiyyət sisteminin səmərəliliyi;
- Tənzimləyici yükün az olması;
- Qanunun aliliyi;
- İdarəetmə sistemində səmərəli nəzarətin güclü olması.

Bu sistemin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün müxtəlif mənbələrdə olan indikatorları sistemləşdirib, yuxarıda qeyd olunan indikatorları əsas götürmək məqsədəuyğundur (45, s.83-84). Xüsusilə, mikro və makro səviyyədə mövcud olan indikatorlar ayrı-ayrılıqda iqtisadi idarəetmə sisteminin ayrı-ayrı aspektlərini əhatə etsədə, lakin metodoloji baxımdan belə çoxsaylı göstəricilər sistemlə iqtisadi idarəetməni vahid mexanizm kimi daha konkret və aydın baxımdan əks etdirmək çətinləşir. Müxtəlif hesablama metodlarının tətbiqi ilə ölkə üzrə iqtisadi idarəetmə sistemini qiymətləndirərkən seçilmiş indikatorlar üzrə xəta və təhrifləri daha tez aradan qaldırmaq olur, lakin çox saylı indikator və göstəricilər sistemində bu məsələ mürəkkəbləşir. Statistik

metodoloji yanaşmaya əsaslanaraq, belə konkret və az saylı indikatorlar vasitəsilə idarəetmə, iqtisadi inkişaf üzrə əməli nəticələr verəcək təhlil və qiymətləndirmələr aparmaq daha da əhəmiyyətli olur (53, s.130-131).

Ticarət siyasətində azad seçimin edilməsi və beynəlxalq ticarət üçün ölkə maraqları gözlənilməklə əlverişli mühitin yaradılması iqtisadi idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan düzgün addımlardan sayılır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olan ölkələr ticarət üzrə manelərini azaltmaqla, idarəetmə sistemində bürokratik əngəlləri aradan qaldıraraq, öz ölkələrində şəffaflığın inkişafı üçün geniş imkanlar yaratmışlar. Çox saylı iqtisadçılar azad ticarət siyasətini dəstəmləyərək, onu eyni zamanda idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə təsir edən əsas səmərəli amil kimi qəbul edirlər (66, s.165-166). Həmçinin, iqtisadi hesablamalara əsaslanaraq göstərilir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr bu siyasətdən daha səmərəli istifadə etməklə, yerli resurs və imkanlara (fiziki, xammal və digər resurslar) görə müasir texnologiyaların tətbiqi ilə iqtisadi inkişafı sürətləndirirlər. Eyni zamanda bu ölkələr xarici kapitalın axınına stimül verərək, ölkənin xalq təsərrüfat sahələrinin inkişafına, sosial problemlərin həllinə (məşğulluq, infrastruktur) öz müsbət təsirini göstərirlər.

Bu siyasətin ələhdarları dövlətin gücləndiyi bir zamanda sosial-iqtisadi problemləri özünün həll etmək iqtidarında olduğunu əsas gətirirlər. Lakin, dünyada gedən qlobal proseslər artıq sübut edir ki, ən inkişaf etmiş ölkələr belə (ABŞ, Qərbi Avropa, Yaponiya və s.) bu siyasəti dəstəkləməklə, ondan maksimum faydalanmağa çalışırlar. Ölkələrin demokratik və iqtisadi inkişaf reytinginin qiymətləndirilməsi prosesində azad ticarət siyasəti üzrə indikator-göstəricilər xüsusi dəyərləndirilir.

Azad ticarət siyasətinin yeridilməsi nəzəriyyəsinin kökündə ölkə daxilində liberallığın olması, idarəetmə və hüquqi əsasların bu siyasətə uyğunlaşdırılması kimi mühüm amillər durur. Məhz

azad ticarət seçimi, ölkənin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması bütün daxili prosedurların qiymətləndirilməsini və zəruri islahatların aparılmasını ön plana çəkir.

Səmərəli idarəetmə ilə iqtisadi inkişaf arasında üzvü bağlılığın olması ideyasını bir çox nəzəriyyəçi və iqtisadşılar müdafiə edirlər. Səmərəli idarəetməni müəyyən edən dörd əsas ideya mövcuddur: hökumət, demokratiya, qanun qarşısında hüquqi bərabərlik və təhlükəsizlik. İqtisadi yanaşmalarda hər hansı bir cəmiyyətin uzun müddətli inkişafında bu amil özünü doğruldur (55, s.73-74). Mövcud yanaşma yaxşı formalaşmış iqtisadi idarəetmə mexanizminin cəmiyyət üzvlərinin gəlirlərinin artımı kimi yalnız birbaşa səmərə ilə təcəssüm etmir, həm də cəmiyyətin dolayı inkişaf amillərində də özünü əks etdirir (səhiyyə, təhsil, demokratik dəyərlərin inkişafı). Belə ki, hüquq və azadlıqları qoruyan hökumət investisiya qoyuluşlarına tam və dolğun yanaşmaqla, iqtisadi inkişafın artımına təsir göstərir. Həmçinin, səmərəli idarəetmə sistemi cəmiyyətdə baş verən müxtəlif ziddiyyətlərin tez bir zamanda aradan qaldırılmasına nail olur. Qanun qarşısında bərabərlik, mülkiyyət təhlükəsizliyi və sərbəst bazar şəraiti iqtisadi yüksəlişə geniş təminat verir. Burada iqtisadi azadlıqla gəlirlərin artımı arasında aydın korrelyasiya mövcud olur. Əlavə olaraq, siyasi plyuralizmin, qanunun aliliyinin və iqtisadi artımın sərbəst yüksəlişinin birliyi cəmiyyətin daha da inkişafına təkan verir. Hüquqi təhlükəsizlik iqtisadi inkişafın təmin olunmasında əsas amillərdən biridir. Bu amillərin zəifliyi daha böyük məsrəflərin yaranmasına, iqtisadi inkişafın arzuolunmaz istiqamətlənməsinə, bazar münasibətlərinin məhdudlaşmasına, inflyasiya səviyyəsinin artımına, nəticədə böhran vəziyyətinin yaranmasına şərait yaradır. Təbii ki, iqtisadi idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artmasında dövlətin məqsədə uyğun siyasət yeritməsi cəmiyyətin və dövlətçiliyin inkişafına birbaşa müsbət

təsir göstərir. Cəmiyyətdə yaranan inam və sağlam hüquqi mühit ölkənin daxili və xarici təsir amilləri nəticəsində inkişafına yardım etmiş olur.

İdarəetmə və ya tənzimləmə iqtisadi fəaliyyəti lazımi istiqamətə yönəltmək, arzu olunan nəticələri əldə etmək məqsədilə insanların obyektlərə və orada işləyən adamlara şüurlu təsir formasıdır. İdarəetmə prosesi üç əsas prinsipə əsaslanır: inzibati; stimullaşdırıcı; təminat. Bu prinsiplər idarəetmə funksiyalarının reallaşdırılmasına xidmət edir və bu sistem təsərrüfat sistemi adlanır. İqtisadiyyatın idarəetmə sisteminə dövlət orqanları, ictimai, sosial idarəetmə strukturları, hüquqi və fiziki şəxslər iştirak edirlər. Hakimiyyət orqanları qanunvericilik, icraedici və məhkəmə orqanlarına bölünür.

Müasir iqtisadi nəzəriyyədə iqtisadi sistemlərin növləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirir:

- Bazar sistemi:
- ✗ azad bazar iqtisadiyyatı (xalis kapitalizm) – XVIII və XIX əsrlər, xüsusi mülkiyyət, makroiqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, çoxl saylı istehsalçı və istehlakçının olması;
- ✗ müasir bazar iqtisadiyyatı (müasir iqtisadiyyat) elastik olub, dəyişən daxili və xarici şəraitə tez uyğunlaşmaq.
- Qeyri-bazar sistemi:
- ✓ ənənəvi-geri qalmış texnika və əl əməyinə əsaslanıb, iqtisadiyyatın çoxukladlı olması;
- ✓ inzibati-amirlik - bütün resurslara ictimai mülkiyyətin sahib olması.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas metodlarını aşağıdakı formada təsnifləşdirmək olar.

- Dolayı metodlar – bu iqtisadi tənzimləmə metodları olub, vəhdət halında tətbiqi başa düşülür.
- Birbaşa tənzimləmə metodları – bu inzibati-amirlik qaydada tənzimləmə metodlarıdır.

İqtisadi tənzimləmə metodları fəaliyyət sərbəstliyinə imkanlar yaradır və onlar dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil edir. İqtisadi tənzimləməyə dövlətin maliyyə kredit, büdcə-vergi, idxal-ixrac (xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi), sosial siyasəti, dövlət tənzimləmə sistemi, iqtisadi sahələrin tənzimlənməsi, antiinhisar tənzimləmə sistemi, ətraf mühitin qorunması problemləri, iqtisadi-maliyyə nəzarət sistemi aid edilir.

İdarəetmə sistemini xarakterizə edən altı əsas indikator-göstərici məqsəd və qiymətləndirmə meyarlarına görə bir neçə yüz fərdi dəyişkən idarəetmə informasiyasına əsaslanır, onlardan 37 seçilmiş məlumat mənbəyi yaradılır ki, bu da 31 müxtəlif təşkilatı əsası formalaşdırır. Bu indikatorlar 209 ölkəni əhatə etməklə, 1996-2008-ci illər ərzindəki dövrü xarakterizə edir (53, s.134-135). Qeyd edilən altı indikator idarəetmə kateqoriyasını qiymətləndirmə meyarına görə ayrılır və onlar idarəetmə sisteminin əsas zəruri həlqələrini əhatə etməklə, yalnız seyredici mövqe tutmur, əksinə illər üzrə baş verən prosesləri komponentlər üzrə modelləşdirir. Baş verə bilən xətlər ölkə və dövrlər üzrə nəzər alınır ki, bu da ümumi qiymətləndirmə sisteminə ciddi təsir göstərmir. Göstərici mənbələri hər il təkmilləşdirilərək, yeniləşdirilir və bu amil qiymətləndirmədə şəffaflıq, etibarlılıq və obyektivlik prinsiplərinin təminatına əsas şərait yaradır. Bir çox ölkələrin islahatçıları və cəmiyyət üzvləri investisiya qoyuluşlarına və ondan əldə olunan gəlirin, mənfəətin bölgüsünə nəzarətə idarəetmə sisteminin əsas qiymətləndirmə meyarı kimi baxırlar. Bu prosesdə meydana çıxan meyllərin təhlili müvafiq qiymətləndirmə sistemi üçün əhəmiyyətli rol oynayır.

İdarəetmə sistemini təkmilləşdirmək üçün yalnız onun mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək kifayət etmir, nəzəri-metodoloji baxımdan bu istiqamətdə əməli təkliflərin hazırlanma zəruriti yaranır. Müvafiq təkliflər idarəetmə mexanizminin inkişafına yardım etməklə, bu sistemdə məsuliyyət, şəffaflıq, sağlam idarəetmə stimulları

formalaşdırır. Belə təkliflərə aşağıdakı istiqamətləri aid etmək məqsəda uyğundur:

- İnformasiyanın şəffavlığı və bilik;
- Siyasi iradə və onunla bağlı sağlam qərarların verilməsi;
- Cəmiyyətdə konsensusun əldə olunması;
- Cəmiyyətin birliyinə əsaslanan siyasi liderlik;
- İctimai, dövlət və iqtisadi-maliyyə nəzarətinin birgə fəaliyyətinin gücləndirilməsi;
- Fiziki və əqli mülkiyyət hüququnun qorunması;
- İnvestisiya və biznes mühitinin inkişafı üçün sağlam hüquqi və iqtisadi mühitin yaradılması;
- Daxili və xarici mühit qarşısında götürülmüş öhdəliklər üzrə məsuliyyətin təmin olunması.

İdarəetmə ilə bağlı informasiya bazası iki əsas istiqamətdən formalaşır: birinci, beynəlxalq təşkilatların, reyting təşkilatlarının ayrı-ayrı ölkələr üzrə müəyyən etdiyi informasiyalar, ikinci, həmin ölkələrin ekspertlərinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının apardığı araşdırmalar, anket sorğuları. Həmçinin, bu sahədəki tədqiqatlara əsasən yerli və beynəlxalq sosial-ictimai instirurlar da cəlb olunur ki, bütün belə proseslər tədqiqat üzrə xətalara minimum həddə endirməyə imkan verir. İqtisadi idarəetmə sisteminin qiymətləndirilməsində Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə yanaşı aşağıdakı beynəlxalq təşkilatların da araşdırma və tədqiqatları əhəmiyyət kəsb edir:

- Business environment Risk Intelligence (BERI)-Bir bir çox dünya ölkələrində biznes-işgüzar mühitin qiymətləndirilməsilə məşğul olan müstəqil təşkilatdır (Agentlik-Çünevredə fəaliyyət göstərir).
- SAQ iqtisadiyyatın icmalı. The Wall Street Journal (CEER) ABŞ-ın The Wall Street Journal nəşriyyat şirkətinin Avropa istiqamətini əhatə edir.

- Avropa yenidən qurma və inkişaf bankı (EBRD). Bank həm də postsovet məkanında olan ölkələrin sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid problemlərinin həllinə çalışır.

- Freedom House (FHFV, FHNT). Dünyada demokratik dəyərlərin tətbiqinə çalışan bu təşkilat, öz geniş fəaliyyəti ilə seçilir.

Müasir dövrdə iqtisadi idarəetmənin məqsədlərini aşağıdakı amillər üzrə təsnifləşdirmək məqsəduyğundur:

- Bazarda tələb və təklifin uyğunlaşdırılması və sabitləşdirilməsinə nail olmaq;
- Çoxşaxəli və məqsədli iqtisadi inkişafın dəstəklənməsini təmin etmək;
- Elmi nailiyyətlərə əsaslanan sosial-iqtisadi struktur dəyişikliklərinə təkan verilmək.

İqtisadi idarəetmənin tənzimlənməsinin və iqtisadi siyasətin təmin olunmasının əsas şərtlərinə qeyd edilən istiqamətlərin aid olunması zəruridir:

- İqtisadiyyatın tam bərpasına nail olmaq;
- İctimai və fərdi tələb arasında tarazlığa nail olmaq;
- İctimai tələbdən fərdi tələbə keçidin mümkün qədər hamar olmasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görmək. Bazarda qeyri-sabitliyin azaldılması, yeni biznes növlərinin yaranması və inkişafına rəvac verilməsi, istehlakçının tələb qabiliyyətinin yüksəldilməsi.

İqtisadi idarəetmə sisteminin ardıcıl və sabit inkişafına yönəlmiş struktur islahatları belə sistemləşdirmək xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

- Kiçik və orta sahibkarlığın və onların əməli fəaliyyətinin inkişafı.
- İnformasiya texnologiyalarının inkişafı sahəsində qətiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi.
- Gələcək inkişafın təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biri kimi, sosial infrastruktura qoyulan investisiyalara üstünlük verilməsi.
- Yeni minillikdə iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi. Yeni minillikdə iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi üçün xüsusi

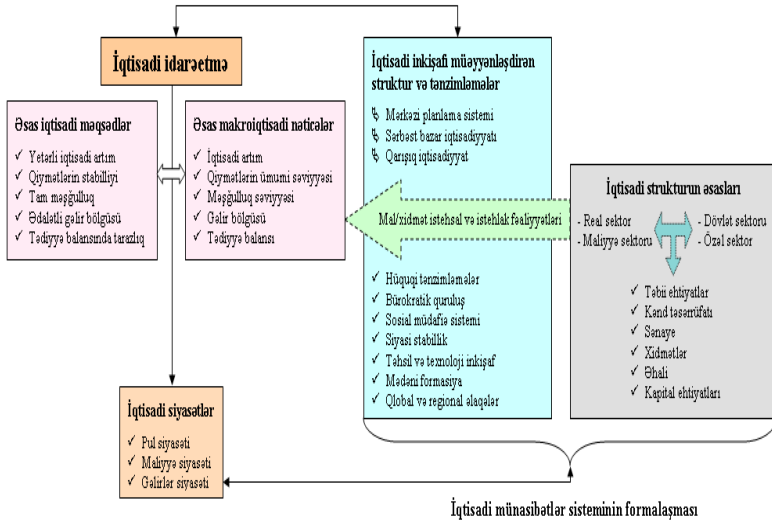
proqramın işlənilib hazırlanması vacibdir. Bu proqram aşağıdakı üç sahəyə üstünlük verən texnologiyaların inkişafı layihəsindən ibarət olmalıdır: informasiya bazalarının inkişafı; cəmiyyətin sürətlə “qocalmağı”nın qarşısının alınması; ətraf mühit.

- Vətəndaşların təhlükəsizliyinin və cəmiyyətdə asayişin təmin edilməsi.

Özəl sektorun dinamik inkişafının əsas təməl daşlarından biri olan təhlükəsizlik və asayişin qorunması üçün tədbirlər sistemi gücləndirilməlidir. Bu məqsədlə aşağıdakıların həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir:

- ~ əmək bazarında etibarsızlığın aradan qaldırılması, əmək hüquqları və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi. Bunun üçün əməyin sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsi, məşğulluğa təminat, işsizliyin azaldılması, ayrı-ayrı yaş qruplarına fərdi yanaşma, yeni iş yerlərinin yaradılması və insan resurslarının çevik hərəkətinin təmin edilməsi;
- ~ cəmiyyətin “qocalması” və artımın aşağı düşməsi ilə əlaqədar yaxın gələcəkdə meydana çıxacaq problemləri nəzərə alan və onların həllinə hazır olan dayanıqlı sosial təminat sisteminin yaradılması;
- ~ ətraf mühitin qorunması və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- ~ ölkədə maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsi üçün tədbirlər paketinin işlənilib-hazırlanması;
- ~ istehsalçı və istehlakçı arasında münasibətlərin tənzimlənməsində dövlət nəzarətinin get-gedə aradan qaldırılması, bu məqsədlə əməli və əsaslandırılmış iqtisadi idarəetmə və bazar qaydalarının bərqərar olması.

Yaşar Məmmədov.
Müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və inkişafı

İqtisadi idarəetmə sistemi və onun səmərəliliyini müəyyənləşdirən amillər

II.BÖLMƏ. AZƏRBAYCANDA İQTİSADI İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN FORMALAŞMASI

Azərbaycan Respublikasının və xalqının müasir tarixində çox mühüm yer tutan əlamətdar hadisə - 1991-ci il oktyabr ayının 18-də “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya aktının qəbul olunmasıdır. XX əsrin 80-ci illərinin axırlarında Azərbaycan cəmiyyətini ciddi böhran bürümüşdü, idarəetmə səviyyəsi aşağı düşmüş, respublikada nizam-intizam pozulmuş, özbaşınalıq baş alıb getməkdə idi. Ölkənin müstəqilliyinin ilk dövrlərində vəziyyət qeyri-sabitliyi ilə fərqlənirdi, belə ki, 1991-1993-cü illərdə ölkədə iqtisadi idarəetmə sistemi əslində yox səviyyəsində idi, iqtisadiyyatda hərc-mərclik hökm sürürdü, bir-birinə zidd qərarların qəbul edilməsi xalqın sərvətinin dağıdılmasına və israfçılığa əlverişli şərait yaradırdı. Ölkə daxilində torpaqlar itirilir, yeni-yeni ərazilər düşmən tapdağı altına düşür, Dağlıq Qarabağdan və erməni silahlı qüvvələrinin işğal etdiyi digər bölgələrdən azərbaycanlı əhali zorla qovulur, Naxçıvan blokada şəraitində yaşamaqda davam edir, ölkənin təhlükəsizliyinin və ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi üçün əməli tədbirlər həyata keçirilmirdi. Həmin illərdə bazar münasibətlərinə keçilməsinin zəruriliyi barədə çoxsaylı bəyanatlar verilməsinə baxmayaraq, heç bir əməli iş görülmür, düşünülmüş islahatlar aparılmırdı. Ümumiyyətlə, XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlləri ölkədə iqtisadi tənəzzülün sürətlənməsi ilə səciyyələnirdi. İstehsal həcmnin azalması və inflyasiya həddinin sürətinin yüksək olması iqtisadi böhranın, səbətsiz maliyyə siyasətinin nəticəsi kimi, cəmiyyətdə sosial-iqtisadi və siyasi gərginliyin şiddətlənməsinə zəmin yaradırdı.

İstehsalın böhranı dövlət büdcəsində ciddi uyğunsuzluqların əmələ gəlməsinə və iqtisadi qanunlara tamamilə əks olan nəticələrə gətirib çıxarmışdı. Vergilərin toplanması işində yol verilən nöqsanlar, vergi normalarının inflyasiya nəticəsində eroziyaya məruz qalması və digər səbəblər ucbatından dövlət büdcəsinin gəlirləri kəskin şəkildə

azalmışdı. Dövlət müəssisələrinə və kənd təsərrüfatına böyük məbləğdə kredit verilməsi, bu vəsaitdən səmərəsiz və nəzarətsiz istifadə edilməsi və ya onların kommersiya strukturlarına axıdılıb inflyasiyaya qurban verilməsi iqtisadi vəziyyəti daha da gərginləşdirirdi. Pul-kredit siyasətində yol verilən ciddi nöqsanlar da iqtisadi böhranın dərinləşməsinə zəmin yaradan əsas amillərdən biri idi. Əslində, 1993-cü ilə qədərki dövrdə bu sahədə aparılan işləri heç pul-kredit siyasəti adlandırmaq da düzgün olmazdı. Bu, daha çox bank rəhbərlərinin arzu və istəyi naminə həyata keçirilən və heç kim tərəfindən nəzarət edilməyən “kredit alveri”nə şərait yaradan inzibati və pərakəndə tədbirlər məcmusu idi.

Azərbaycanda baş verən iqtisadi böhranın acı nəticələrindən biri də milli valyutanın - manatın dəyərinin ağlagəlməz sürətlə aşağı düşməsi olmuşdur. Maliyyə-vergi və pul-kredit siyasətində yol verilən ciddi nöqsanlar, uzun müddət səmərəsiz kredit siyasətinin yeridilməsi, təyinatsız və nəzarətsiz kreditlərin istifadəsi son nəticədə kredit resurslarının qiymətdən düşməsinə, inflyasiyanın artmasına və pulun emissiyasına səbəb olmuşdu. Bölgü sistemində olan hərc-mərclik maliyyə-valyuta hesablarının pozulmasına və əhəlinin yığım vəsaitinin dağılmasına gətirib çıxarmışdı. Bu dövrdə ölkə iqtisadiyyatı üçün ən kəskin tənəzzül 1992-1993-cü illərdə baş vermiş, iqtisadi fəallıq, istehsal və investisiya qoyuluşları arzuolunmaz bir vəziyyətə gəlib çatmışdı. Mövcud iqtisadi tənəzzül və vergi sistemindəki çatışmazlıqlar ÜDM-də dövlət büdcəsi gəlirinin xüsusi çəkisinin azalmasına səbəb olmuşdu, belə ki, 1993-cü ilin ÜDM-nin həcmində həmin göstəricinin səviyyəsi 1988-ci illə müqayisədəki səviyyənin cəmi 60 faizini təşkil etmişdi. 1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq ölkədə həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında sabilliyin təmin olunması üçün əməli imkanlar yaratmağa başladı. Bütün bunlar Azərbaycan xalqının təkidi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gələn Cənab Heydər Əliyevin ardıcıl səyi nəticəsində mümkün olmuşdur. Eyni zamanda, həyata keçirilən fəal

xarici siyasət beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzunun yüksəlməsinə, bir çox dövlətlərlə yüksək səviyyədə əlaqələrin qurulmasına, ölkənin siyasi imicinin yaxşı mənada dəyişməsinə səbəb olmuş və xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, iqtisadiyyata güclü investisiya axınının cəlb olunmasına zəmin yaratmışdır. Bazar iqtisadiyyatı istiqamətində atılan addımlar Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrini möhkəmləndirmiş, onların ölkəmizə maliyyə maraqlarını artırmışdır. Heç şübhəsiz ki, cəmiyyətin demokratik inkişaf yolu ilə irəliləməsi, dövlətin beynəlxalq aləmdə tanınması, azad bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin tətbiqi və iqtisadi islahatların keçirilməsi, o cümlədən özəlləşdirmənin geniş vüsət alması, MDB məkanında misli olmayan aqrar islahatların aparılması, xarici investisiyaların iqtisadiyyata sürətli axını və Azərbaycanın dünyada neft mərkəzlərindən birinə çevrilməsi siyasi hakimiyyətdə baş verən dəyişikliklərlə birbaşa bağlı idi.

Ölkədə bazar münasibətlərinin təşəkkülü və səmərəli təsərrüfat sisteminin formalaşdırılması üçün vacib qanunların və digər normativ sənədlərin qəbul olunması, yeni iqtisadi infrastrukturun, vergi və maliyyə sisteminin, digər iqtisadi-idarəetmə strukturlarının yenidən təşkili, torpaq və aqrar islahatlarının aparılması, əhəlinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, təhsilin, elmin, səhiyyənin inkişaf etdirilməsi, qiymətlərin, xarici ticarətin, valyuta ehtiyatlarından istifadənin liberallaşdırılması sahəsində atılan radikal addımlar inflyasiyanın səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salmış, büdcə kəsirini minimuma endirmişdir. Bu amillərin təsiri nəticəsində siyasi-iqtisadi tənəzzülün dərinləşməsi prosesi dayandırılmış, ilkin dövr üçün müəyyən sabitlik, bunun ardınca isə iqtisadi artım meyli əldə edilmişdir. Aparılan məqsədyönlü tədbirlərin, həyata keçirilən düşünülmüş islahatların nəticəsi olaraq, 1996-2002-ci illərdə bütün makroiqtisadi göstəricilər 2-3 dəfədən çox artmış, ölkənin strateji valyuta ehtiyatları çoxalaraq bir milyard üç yüz milyon dollara çatmışdır. On il ərzində (1993-2002-ci illərdə) adambaşına ÜDM

istehsalı 222,1 min manatdan 3,7 milyon manata (756,3 ABŞ dolları) çatmış və ya 16,6 dəfə artmış, bu göstəriciyə görə Azərbaycan Respublikası MDB ölkələri arasında Rusiya, Ukrayna, Belarus və Qazaxıstandan sonra beşinci yerə çıxmışdır.

İqtisadiyyatın inkişafında özəl sektorun rolu və yeri ildən-ilə genişlənmiş, 2002-ci ildə qeyri-dövlət bölməsinin müəssisə və təşkilatları tərəfindən istehsal olunmuş məhsulun ÜDM-dəki xüsusi çəkisi 73 faizə qalxmış və ya əvvəlki illərə nisbətən 2,4 dəfə artmışdır. Sənayedə isə həmin göstərici 1993-cü ilə nisbətən 10,7 dəfə artaraq, 5,5 faizdən 53,7 faizə çatmışdır. Qeyri-dövlət sektorunda işləyənlərin sayı 2,5 milyon nəfərdən çox olmuşdur ki, bu da bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatındakı məşğulların 67,7 faizi deməkdir. 1993-cü ilin ikinci yarısından etibarən respublikada ictimai-siyasi sabilliyin tədricən bərqərar edilməsi yerli və xarici investorlar üçün yeni imkanlar açmış, Azərbaycana xarici investisiyaların axını ildən-ilə artaraq, son ildə maksimal həddə çatmışdı, belə ki, hal-hazırədək ölkə iqtisadiyyatına 20 milyard dollara yaxın xarici investisiya qoyulmuşdur. Azərbaycan MDB məkanında adambaşına ən çox xarici investisiya qoyulan ölkədir: adambaşına xarici investisiyanın həcmi 2000 dolları ötüb keçir ki, bu da MDB dövlətləri arasında ən yüksək göstəricidir.

Azərbaycan dövlətinin apardığı ardıcıl və məqsədyönlü iqtisadi siyasət və neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində hazırda Azərbaycanda 14 dövlətin 33 aparıcı şirkəti neft müqavilələrinin həyata keçirilməsi ilə məşğuldur. Neftin nəqli üzrə çəkilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri iqtisadi-inkişaf proseslərinin sürətlənməsinə əsaslı təkan vermişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına təsir edən amillər arasında iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında formalaşması, iqtisadi islahatların düzgün həyata keçirilməsi və yeni mülkiyyət münasibətlərinin yaranması da az rol oynamamışdır. Özəlləşdirmə prosesinin birinci mərhələsi başlandı bəri ölkədə ümumi dəyəri 549,8 milyard manat olan kiçik müəssisə və obyekt, o cümlədən 711

sənaye, 120 kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 351 tikinti təşkilatı, 2911 ticarət, 814 iaşə və 964 məişət xidməti müəssisəsi, 576 yanacaqdoldurma məntəqəsi, 17 min nəqliyyat müəssisəsi və nəqliyyat vasitələri, 92 kommunal təsərrüfat obyektı və avadanlıq özəlləşdirilmiş, 1486 dövlət müəssisəsi səhmdar cəmiyyətinə çevrilmişdir. Sonradan özəlləşdirmənin ikinci Dövlət Proqramı çərçivəsində orta və iri müəssisələrin özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsi istiqamətində səmərəli iş aparılmış, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamları ilə islahatların yeni mərhələsinin təməli qoyulmuşdur. Bütün bu amillər ölkənin iqtisadi qüdrətinin artmasına, iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə zəmin yaradan və ona xidmət edən ən mühüm vasitələrdən biridir.

2001-ci il dekabrın 27-də ölkə rəhbərliyi “Kütləvi informasiya vasitələrinə dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” zəruri bir sərəncam imzalamışdır. Ötən illər ərzində maliyyə-vergi, pul-kredit, gömrük, xarici iqtisadi əlaqələr və digər iqtisadi yönümlü qanun və məəcəllələrdə mühüm dəyişiklik və əlavələr edilmiş, “Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin icrası haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında”, “Dövlət rüsumu haqqında”, “Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında” və digər yeni qanunlar qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə” 2001-ci il 29 mart tarixli, “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturunun təsdiq edilməsi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Əsasnaməsinə əlavələr edilməsi haqqında” 2001-ci il 19 iyun tarixli, “Girov haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə” 2001-ci il 4 iyul tarixli fərmanları və onlarca sərəncamı iqtisadi münasibətlərin əsasını təşkil edən maliyyə münasibətlərinin yeni keyfiyyət müstəvisinə qaldırılması məqsədlərinə xidmət etmişdir.

2002-ci ilin avqust-sentyabr aylarında Azərbaycan Prezidenti yaxın gələcəkdə və daha uzaq perspektivdə ölkədə təkcə azad sahibkarlığın, özəl sektorun deyil, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın uğurlu inkişafını şərtləndirən 6 tarixi fərman imzaladı. Bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlı olan bu fərmanlar respublikamızda formalaşmış siyasi və makroiqtisadi sabitliyin dönməz xarakter aldığı indiki dövrdə sahibkarlığın perspektiv inkişafı baxımından əhəmiyyətli dövlət proqramı olmaqla, təkcə hər bir sahibkar, iş adamı üçün deyil, həm də iqtisadi sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə birbaşa cavabdehlik daşıyan məmurlar üçün praktik fəaliyyətin qurulmasında önəmli rol oynayır. 1997-ci il iyunun 24-də respublikada sahibkarlığın ardıcıl inkişafına, milli iqtisadiyyatda kiçik və orta sahibkarlığın rolunun gücləndirilməsinə, onun qanunvericilik və normativ hüquqi bazası, maliyyə-kredit sisteminin formalaşdırılmasına, informasiya, kadr və elmi-metodiki təminatının yaradılmasına yönəldilmiş ümumdövlət əhəmiyyətli sənəd “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi proqramı (1997-2000-ci illər)” qəbul olundu. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 17 avqust tarixli fərmanı ilə təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)” özəl sektorun formalaşmasında yeni bir mərhələ kimi qiymətləndirilməlidir. “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə” ölkə prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli fərmanı kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının 2002-2005-ci illəri əhatə edən Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin əməli olaraq həyata keçirilməsi istiqamətində çox dəyərli addımdır və kiçik və orta sahibkarlıq bölməsinin əsas sahələrinə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına geniş imkanlar açmışdır. Prezidentin sonrakı fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları”na əsasən,

kreditlərin verilməsi mexanizmi daha sadələşdirilmiş və kreditlərin ünvanlılığı dəqiqləşdirilmişdir.

Ölkədə sahibkarlığın geniş vüsət almasına mane olan amillər sırasında fəaliyyət sahələrinin lisenziyalasdırılması sisteminin qeyri-mükəmməlliyi və bu səbəbdən də bürokratik əngəllərin yaranması, məmur özbaşınalığının, rüşvətxorluğun və digər mənfi halların yayılması xüsusi narahatlıq doğurmaqda idi. Mövcud qanunvericiliyə görə, ölkədə 75 fəaliyyət sahəsi lisenziyalasdırılmışdı. Eyni zamanda həmin sahələrin daxilində fəaliyyət növləri parçalanmış və nəticə etibarilə lisenziyalasdırılan sahələrin sayı 240-ı ötmüşdü. Həmçinin, belə bir cəhət də diqqəti cəlb edirdi ki, lisenziyaların verilməsi və onlara nəzarət 27 mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanı, onların idarələri və ya digər qurumları tərəfindən həyata keçirilirdi, həm də lisenziyaların bilavasitə təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən verilməsi halı haqlı rəqabətin pozulması, bazara çıxışın məhdudlaşdırılması və digər mənfi hallar ilə nəticələnirdi. Dövlət başçısının Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş fərmanları arasında “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 2002-ci il 10 sentyabr tarixli fərmanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu fərmanda özəl sektorun fəaliyyəti ilə birbaşa bağlı olan qanunvericiliyin və normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş çox konkret müddəalar öz əksini tapmışdır. 1996-cı il 17 iyun tarixli və “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” 1999-cu il 7 yanvar tarixli fərmanlar bu sahədə yaranmış neqativ halların aradan qaldırılmasına öz təsirini göstərmişdir.

Dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkədə konkret tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Ən əvvəl, Daxili İşlər Nazirliyinin İqtisadiyyatda Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi ləğv edilmiş və bununla da iqtisadi fəaliyyət sahələrinə daxili

işlər orqanlarının nəzarət səlahiyyətinə xitam verilmişdir ki, bu da polisin cəmiyyət həyatındakı yerinin və rolunun ölkə qanunvericiliyində təsbit olunmuş normalarına tamamilə uyğundur. Fərmanla həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarının (məhkəmənin qərarları əsasında hallar istisna olmaqla) sahibkarlıq subyektlərinə müdaxilələri qadağan edilmişdir. İkincisi, şəhər və rayon icra hakimiyyətlərinin nəzarət və yoxlama funksiyalarını yerinə yetirən müxtəlif qurumlarının ləğv edilməsi məqsədəuyğun sayılmışdır. Üçüncüsü, nəqliyyat vasitələrinin və təbii ki, həm də sahibkarlıq aləti kimi çıxış edən, sahibkarlıq subyektlərinə məxsus olan və ya özəl bölməyə xidmət edən nəqliyyat vasitələrinin işinə yersiz müdaxilələrin qarşısını almaq, Dövlət Yol Polisinin işini təkmilləşdirmək məqsədilə DYP-nin şəxsi heyəti 15 faiz, Vergilər Nazirliyinin yoxlama-nəzarət funksiyalarını həyata keçirən və müasir tələblərə cavab verməyən struktur bölmələri işçilərinin sayı 40 faiz ixtisar edilmişdir.

İdarəetmə islahatları mənasında diqqətəlayiq sayıla bilən daha bir məqam isə odur ki, dövlət orqanları tərəfindən (vergi orqanları istisna olmaqla) sahibkarlıq subyektlərində yoxlamaların aparılmasının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada yalnız İqtisadi İnkişaf Nazirliyi nümayəndəsinin iştirakı ilə keçirilməsi məqsədəuyğun hesab olunmuşdur. Vergilər Nazirliyinin strukturunda da əməli islahatlar aparılmış, çoxsaylı rayon vergi orqanları ləğv edilməklə, onların yerində 12 regional vergi idarəsi yaradılmışdır. Bunlardan əlavə, Ədliyyə, Rabitə, Səhiyyə, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi və digər müvafiq dövlət orqanları tərəfindən sahibkarların fəaliyyəti üçün mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq zəruri mühitin yaradılması sahəsində əməli addımlar atılmışdır.

İdarəetmə sistemində aparılan islahatlar, o cümlədən dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi, yeni bazar infrastrukturlarının yaradılması, azad sahibkarlığın inkişafına zidd olan süni maneələrin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş səmərəli tədbirlərin ardıcılıqla

həyata keçirilməsi - inzibati nəzarət və yoxlamaların minimuma endirilməsi müqabilində milli audit sisteminin təşəkkülü və formalaşması, auditin hər üç qolunun (dövlət audit, kənar audit və daxili audit) ahəngdar inkişafı üçün maksimum şəraitin yaradılması mahiyyət etibarı ilə cəmiyyətdə iqtisadi demokratiyanın genişlənməsinə, maliyyə şəffaflığının bərqərar olmasına xidmət edir, bu isə iqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

İqtisadi inkişafın bazisi rolunu oynayan mülkiyyət münasibətlərində baş verən mütləq dəyişikliklər üstqurumun təkmilləşdirilməsini, idarəetmənin və planlaşdırmanın məzmun və mahiyyətə yeni istiqamətlərinin inkişafını zəruri etmiş, bazar iqtisadiyyatı infrastrukturalarının yaranmasını labüd prosesə çevirmişdir. Azərbaycanda keçirilən 2003-cü 15 oktyabr prezident seçkilərindən sonra hakimiyyətə gələn cənab İlham Əliyev ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsini əsas prioritet istiqamət kimi qiymətləndirmişdir. Məhz həmin dövrdən başlayaraq bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin əhatə dairəsi genişlənməmişdir. Azərbaycan Prezidenti tərəfindən imzalanaraq 2003-cü ildə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” fərman normativ hüquqi sənəd qüvvəsini aldı və bununla da ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın yeni keyfiyyət mərhələsinin startı verildi. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər) Dövlət Proqramı”nın təsdiqlənməsi ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın kompleks inkişafı, iqtisadi-idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Qanunun və Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlər Proqramının qəbul edilməsi və bu sahə üzrə zəruri struktur bölmələrin yaradılması ölkə rəhbərliyinin korrupsiya və iqtisadi cinayətkarlığa qarşı amansız və ardıcıl mübarizə apardığını nəinki Azərbaycanda, beynəlxalq aləmdə

də bir daha sübut etmişdir. Sadalananlarla yanaşı, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məsələləri son dövrlərdə xüsusi diqqət mərkəzində durmuşdur. Ən əvvəl də dövlət idarəetməsində ciddi struktur dəyişiklikləri ilə yadda qalmışdır: dövlət başçısının fərman və sərəncamları ilə bir sıra dövlət strukturları ləğv edilmiş və onların funksiyaları yeni yaradılmış icra orqanlarına tapşırılmışdır. Bu baxımdan Sənaye-Yanacaq və Energetika Nazirliyinin, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin və digər bu yönümlü mərkəzi icra orqanlarının yaradılması struktur islahatları silsiləsində mühüm vəsilə sayılmalıdır.

Təşəkkül tapmaqda olan özəl sektor qurumlarına dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin artırılması barədə müddəalara uyğun olaraq, 2003-2005-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən sahibkarlığın inkişafına 250 milyard manat vəsait ayrılmış və bu məbləğin həcmnin sonradan artırılması əsas götürülmüşdür. Bundan əlavə, beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları tərəfindən ölkədə sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan kredit xətlərinin tam istifadə olunmasına mane olan amillərin aradan qaldırılması və zəruri hallarda hökumət tərəfindən təminatların verilməsi, sahibkarlığa maliyyə dəstəyini daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə xarici investorların təsisçiliyi ilə mikrokredit bankının yaradılması istiqamətində görülən işlərin sürətləndirilməsi və həmin bankların yaradılmasına nail olunması sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayanların ilkin kapital problemlərini həll etmək yolunda “yaşıl işıq” yandırmışdır. Ölkədə kreditlər üzrə formalaşmış illik faiz dərəcələrini aşağı salmaq məqsədilə mərkəzləşdirilmiş uçot dərəcələrinin azaldılması və Milli Bank tərəfindən kreditlər üzrə uçot dərəcəsinin 10 faizdən 7 faizə endirilməsi ölkədə işgüzar mühitin fəallığına təsir göstərmişdir.

Ölkəmizdə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilmiş və bu siyasət davamlı olaraq icra edilməkdədir. Bu məqsədlə qəbul edilən “Yoxsulluğun azaldılması və

İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı nəticəsində ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi 13 faizə qədər aşağı düşmüşdür. Ölkədə özəl sektorun inkişafı məqsədi ilə Vergilər, Ədliyyə Nazirliklərində qeydiyyat və sənəd vermə ilə bağlı “bir pəncərə” sisteminin tətbiqinə başlanmış, digər nazirlik və dövlət orqanlarında sənəd və hesabat vermənin şəffavlığını artırmaq məqsədilə İKT (informasiy kommunikasiya şəbəkəsi) şəbəkəsindən istifadəyə üstünlük verilmişdir. Son dövrdə Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi sahələrdə əməli inkişaf müylləri, büdcə vəsaitlərinin, ÜDM-in həcmnin kifayət qədər artması nəzərə çarpır, mövcud hüquqi-normativ bazanın beynəlxalq tələblər nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi prosesi sürətlənib.

III. BÖLMƏ. İQTİSADI MÜHİT

3.1. Makroiqtisadi inkişaf

Azərbaycanda iqtisadi idarəetmə sistemi dövlətin mövcudluq elementlərindən biridir. Dövlət quruluşuna, cəmiyyətin qapalılıq, yaxud açıqlıq səviyyəsinə görə idarəetmənin forması, strukturu və xarakteri müxtəlif cür özünü əks etdirir. Müasir sosiologiya elmində idarəetmədən danışılarkən daha çox sosial idarəetmə anlayışına üstünlük verilir və bu yanaşma dövlətin mühüm idarəetmə institutlarının mövcudluğu faktı ilə bağlıdır. Dövlət institutları hələ insan cəmiyyətinin yenicə formalaşdığı dövrlərdən yaranmağa başlamış və uzun bir təkamül yolu keçmişdir. Əgər, məsələyə sosial-psixoloji aspektdən yanaşılsa idarəetməni ictimai münasibətlər sisteminin reqlamentləşdirici aparatı kimi də qəbul etmək olar. Ümumilikdə, iqtisadi idarəetmə sistemi həm cəmiyyət daxili münasibətlərin tənzimlənməsi, həm də ictimaiyyətin rəyi əsasında qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsi üçün mühüm vasitələrdən biridir. İqtisadi idarəetmə orqanlarının formalaşdırılmasının spesifik prinsipləri vardır. Müvafiq idarəetmə strukturu özünün funksiyaları, səlahiyyətləri və vəzifələrinə malikdir. Müasir iqtisadi idarəetmə aparatını formal olaraq üç pillə üzrə sistemləşdirmək mümkündür:

- dövlət idarəetmə orqanları;
- regional (inzibati rayon) idarəetmə orqanları;
- yerli özünüidarəetmə orqanları.

Azərbaycan Respublikasının idarəetmə və iqtisadi idarəetmə sistemində müəyyən yaxınlıq özünü göstərsədə, lakin iqtisadi idarəetmə sistemi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təminçisidir. Xüsusilə, bu sistemdə əsas ali icra orqanı Prezident aparatına məxsus olsa da, Nazirlər Kabineti müfəfiq nazirliklər və dövlət orqanları ilə birgə bu sistemin təkmil və səmərəli fəaliyyətini təşkil etməlidir. Həmçinin, ölkədə iqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyətində Milli Məclisin fəaliyyəti əsas qanunvericilik və hüquqi-normativ bazanın

formalaşdırma orqanı kimi əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin həyata keçirilməsində ölkədə məhkəmə sistemi, KİV-lər, qeyri-hökumət təşkilatları da iştirak edirlər. Tədqiqat işində bütün bu orqanların və qanunvericilik bazasının iqtisadi idarəetmə sisteminin təşkilinə olan təsirini və bu sahədə əldə olunan nəticələri ayrı-ayrı sosial-iqtisadi və idarəetmə orqanları, sahələr üzrə tədqiq etmək məqsədəuyğun sayılmışdır. Belə təcübə artıq dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrində mövcuddur.

Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun həcmi (ÜDM) 1996-cı ildən 2008-ci ilədək 15 dəfədən çox artsada (40137 mly. manat), lakin 2009-cu ildə (34579 mly.manat) bu göstərici əvvəlki illə müqayisədə 1,2 dəfə azalmışdır. Azalmaya səbəb dünyada baş verən maliyyə-iqtisadi böhranı nəticəsində neft və neft məhsullarının qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi, Azərbaycanın əsas ixrac məhsulu və maliyyə mənbəyi olan bu növ məhsulların satışından daxil olan vəsaitlərin nəzərəcarpacaq səviyyədə azalması olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında 2008-cı ildə Ümumi Daxili Məhsulun strukturunda istehsal və xidmət sektorunun malik olduğu xüsusi çəki belə xarakterizə olunur: sənaye-57,4%; kənd təsərrüfatı- 5,8%; ticarət və xidmətlər- 6%; nəqliyyat- 5,1%; rabitə- 1,9%; tikinti- 7,6%; sosial və digər xidmətlər- 9,1%, xalis vergilər- 7,1%

Müvafiq dövrdə sənaye sektorununun xüsusi çəkisi ÜDM-də daha üstün olmaqla, onun 57,4%-ni təşkil etmişdir. Sənaye sektorunun belə yüksəliş səviyyəsinə əsasən neft və qaz hasilatı, onun satışı, mədənçıxarma sənayesi təsir göstərmişdir. Ölkənin qeyri-neft ÜDM-nin həcmi ümumi ÜDM-in xüsusi çəkisində 2000-ci (3056 mly. manat) ildən etibarən 3 dəfə artması müşahidə olunmuş və 2009-cu ildə (15683,2 mly. manat) qeyri-neft ÜDM-i ümumi ÜDM-in 42%-ni təşkil etmişdir. Son dövrdə ölkəyə neft gəlirinin axını nəzərəcarpacaq şəkildə artmağa başlamış, xüsusilə bu mənbənin hesabına icmal büdcənin gəlirləri 2005-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə 2 dəfəyə yaxın artmışdır. Neft gəlirinin xüsusi çəkisi 2009-cı ildə

icmal büdcənin 53 %-ni, dövlət büdcəsinin gəlirinin 67 %-ni (neft və qaz satışı üzrə gəlirlərdən transferlər, müvafiq sektor üzrə vergi və digər ödənişlərlə birgə) təşkil etmişdir (27).

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin yüksək artım tempi əsasən ölkəyə daxil olan neft gəlirlərinin, bu sahədə vergi gəlirlərinin, rüsumların və ödənişlərin həcmının yüksəlməsi ilə əsaslı şəkildə bağlıdır. Əsasən bu amilin dolayı və birbaşa təsiri ilə 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə büdcənin gəlirlərinin 15,1 dəfə, xərclərinin isə 14,1 dəfə artması mümkün olmuşdur. Dövlət büdcəsinin balansında 2000-ci ildən etibarən ciddi kəsir müşahidə olunmamış, əksinə 2004 və 2006-cı ildə büdcə profisiti yaranmışdır.

Dövlət büdcəsinin xərclərində 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə investisiya xərclərinin həcmi 55 dəfə artmaqla 4958,6 mly. manata çatmışdır ki, bu da ümumi büdcə xərclərinin 46 %-ni təşkil edir. İnvestisiya xərclərinin əsas hissəsi infrastruktur sahələrinə yönəldilmişdir. Həmçinin, ölkədə Sosial Müdafiə Fondunun büdcə yığımları xərclərini qarşılamadığı üçün müvafiq dövr ərzində fonda ayrılan vəsaitlərin həcmi 8 dəfə artmaqla, 847 mly. manat olmuşdur. Lakin, müqayisə olunan müddət ərzində sosial sahələrə, o cümlədən təhsilə, səhiyyəyə, mədəniyyətə, idmana və s. ayrılan büdcə xərcləri kifayət qədər artsada, son dövrdə bu vəsaitlərin həcmi 1,5 milyard manat təşkil etmişdir, bu da ümumi büdcə xərclərinin yalnız 14 %-ni təşkil edir. Müvafiq sahələr üzrə ayrılan xərclərin əsas hissəsində əmək haqlarının ödənilmə səviyyəsi daha üstünlüyü ilə fərqlənir(26). Eyni zamanda 2005-2008-cı ildə hökumət ekspansionist fiskal siyasətin başında durmuşdur. Belə ki, artmış dövlət xərclərində dövlət sektorunda çalışanların əmək haqqına, pensiyalara, qaz və elektrik enerjisinin təchizatı üçün ayrılmış subsidiyalara və sosial xidmətlərə xüsusi yer verilmişdir.

Cədvəl 1.

Dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Gəlirlər (mly. manat)	714.6	1509.5	2055.2	3868.8	6006.6	0762.7
əlavə dəyər vergisi	190.8	452.7	599.9	737.8	1179.2	1910.9
aksizlər	22.4	72.4	141	187.4	402.9	486.9
mənfəətdən vergi	125.9	223.4	355.4	1360.5	2457.7	2862.3
mədən vergisi (royalti)	50.4	97.8	53.5	100.2	123.2	147.7
əhəliyədən gəlir vergisi	94	221.6	317.4	407.3	588.6	627.2
əmlak vergisi	11.8	32.2	40.4	55.8	72.3	112.9
xarici iqtisadi fəaliyyətdən vergi	63.4	101.5	205.2	139.3	293.2	449.7
rüsumlar və qeyri vergi ödənişləri	117.9	277.3	288.2	816.1	793.8	4037.7
torpaq vergisi	6.7	14.1	15.3	18.5	27.1	30.6
sair	31.3	16.5	38.9	45.9	68.6	96.8
Xərclər (mly. manat)	764	1502.1	2140.7	3790.1	6086.2	0774.2
iqtisadiyyata	89.4	290.9	444.7	1246.9	2350	4958.6
sosial-mədəni tədbirlərə:	382.6	642.2	843.3	1049.7	1670.3	2312.5
təhsilə	181.8	294.1	372.5	479.1	723	979.7
mədəniyyət və kütləvi informasiya vasitələrinə	18.1	34.1	45.5	59.9	81.9	118.3
səhiyyəyə	40.9	73.5	115.3	162	257.2	346.2
idmana	2.4	4.1	5.1	7.2	13.4	21.9
sosial-müdafiə fonduna	104.9	168.8	217.7	330.3	578.4	825.3
sosial təminat fonduna verilmiş vəsaitlərə	34.5	67.6	87.2	11.2	16.4	21.1
elmə	9.3	20	28.8	32	43.9	62.1
hüquq mühafizə orqanlarına	74.4	155.9	206.4	278.7	431.3	533.9
dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının saxlanması xərcləri	37	89.3	123.9	142.8	198.8	252.4
sair	171.3	303.8	493.6	1040	1391.9	2654.7

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkə başçısının «Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında» 31 may 2005-ci il tarixli fərmanında müəyyən edilmiş tədbirlərin reallaşdırılması nəticəsində inflasiya həddi 8-9 faizə endirilsədə, lakin 2008-2009-cu illərdə bu göstərici 17-19%-ə qədər artmışdır. Müvafiq dövrdə nəzərə çarpacaq

şəkildə qiymətlərin artması meyli müşahidə edilmişdir (əvvəki illərə nisbətən 20-25%). Qiymətlərin qalxması bir necə amilin təsiri altında baş vermişdir ki, bunların arasında neft gəlirlərinin həcmində sıçrayışını, iqtisadiyyatda dövriyyədə olan pul kütləsinin qaydalara sığmayan səviyyədə artmasını, süni inhisar mühitinin mövcudluğunu, dünyada baş verən maliyyə-iqtisadi böhranı xüsusi qeyd etmək zəruridir.

Ölkə iqtisadiyyatında və onun tənzimlənməsində tədricən baş verən müsbət meyillər əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artmasında öz təsirini göstərmişdir. Azərbaycanda 2003-2008-ci illərdə 766277 yeni iş yerləri açılmışdır ki, onun da 72 %-ini daimi iş yerləri təşkil edir. Neft gəlirləri gözlənilməyindən yüksək olduğu üçün Azərbaycan hökuməti 2007-2008-ci ildə özünün xərc planlarını yüksəltməyə doğru dəyişdirmişdir. Belə vəziyyət narahatlıq doğuran amillərdəndir, mövcud artım dəyişikliyi inflyasiya təzyiqlərini artırma və ya manatın daha sürətlə bahalaşmasına gətirib çıxara bilər. İri dövlət müəssisələrinin gözlənilən geniş kapital xərclələri və iri infrastruktur layihələri üçün Dövlət Neft Fondundan ayrılan xərclər qiymət sabitliyinə təsir göstərməklə, qeyri-neft sektorları üzrə investisiyalara və onların inkişafına da öz təsirini göstərə bilər.

Azərbaycanın xarici borcları qaytarmaq qabiliyyəti çox güclü olaraq qalmaqdadır. Ölkənin 2008-cı ildə dövlət borcu (daxili və xarici) 500 mlyn. manata yaxın olmuşdur ki, bu da ÜDM-in 2,7 faizini təşkil edir (27). 2004-cü ilin noyabrında “Fitch Ratings” beynəlxalq təşkilatı Azərbaycanın suveren reytingini “BB“-yə qədər, investisiya dərəcəsiindən bir pillə aşağıdakək artırmış, ölkənin uzun müddətli xarici və yerli valyuta ilə kredit reytingi isə “BB“ səviyyəsini təşkil etmişdir. “BB” reytingi sonrakı illərdə də normal səviyyə həddində təsdiq edilmişdir. Sonrakı illərdə bu və digər beynəlxalq təşkilatların Azərbaycan üzrə reyting göstəriciləri nisbətən müsbətə doğru dəyişmişdir (investisiya qoyuluşları, heft gəlirlərində şəffaflyq və onun idarəedilməsi üzrə) (33). Neft sektoru ilə bağlı əsas investisiyalar

nəticə verdikcə orta müddətli planda dövlətin iri miqyaslı investisiya proqramına baxmayaraq, bu müsbət meyillərin davam edəcəyi gözlənilir. Neft sektoruna əsaslanan iqtisadi artıma baxmayaraq, ölkənin inkişaf ehtiyacları yüksək olaraq qalmaqdadır. Lakin digər, tərəfdən pul-kredit siyasəti orta səviyyədə zəif aparılmış, Azərbaycan Mərkəzi Bankı nominal valyuta məzənnələrinin artımını minimuma endirmək üçün xarici valyuta axınının sterilləşdirilməsi istiqamətində çətinliklərlə üzləşmişdir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, büdcə xərclərində kəskin artıma çağırışlar gündəmdə qalmaqdadır, lakin hökumət artmaqda olan inflyasiya təzyiqindən uzaq olmaq məqsədilə xərcləri çox ehtiyatlı şəkildə idarə etməlidir. Qeyri-neft sektorunda istehsal gücünü artırmaq və iqtisadiyyatın bu sektoruna daha çox kapital axınına şərait yaratmaq baxımından struktur islahatlarının tezləşdirilməsi labüddür. İnflyasiyanın nəzarətdə saxlanılması, milli valyuta məzənnəsinin hədsiz artımının qarşısını alınması və digər mühüm problemlər nəzərə alınmalıdır.

Ölkədə ÜDM-in tərkibində qeyri-dövlət sektorunun payı 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 1,2 dəfə artsada, bu göstərici dövlət sektorunda müvafiq dövr ərzində əksinə 1,9 dəfə azalması ilə müşahidə olunmuşdur.

3.2. Tədiyə balansında tarazlıq

Ölkədə yüksək tempi iqtisadi artım strategiyasının, o cümlədən onun vacib tərkib hissəsi olan neft-qaz strategiyasının uğurla reallaşdırılması ölkənin ixrac potensialının artmasını şərtləndirmişdir. Nəticədə əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, 2008-ci ildə ölkə üzrə ümumi yığım norması 2005-ci ilə nisbətən 1,5 dəfə artaraq 7681 mly. manat olmuşdur ki, bu da bütün maliyyə mənbələri üzrə iqtisadi fəaliyyət sahələrinin əsas kapitalına yönəldilən investisiyaların 85%-ni təşkil edir. Tədiyə balansının iqtisadi sektorlar üzrə təhlili göstərir

ki, 2004-cü illə (3233 mly. ABŞ dolları) müqayisədə 2009-cu ildə (21097 mly. ABŞ dolları) neft və qaz ixracının həcmi 7 dəfəyə yaxın artmışdır. Məhz bu baxımdan əvvəlki illərdə olduğu kimi, son dövrdə də xarici iqtisadi əməliyyatlar və tədiyyə balansı neft-qaz sektoru üzrə müsbət saldoğa, qeyri-neft sektoru üzrə isə mənfi saldoğa malik olmuşdur (27).

Azərbaycanda mal və xidmətlərin ixracı 1997-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 29 dəfə, müvafiq dövrdə mal və xidmətlərin ixracı isə 5.6 dəfə artmışdır. Ümumilikdə, ölkədə xarici iqtisadi əlaqələr balansı 2008-ci ildə müsbət saldoğa malik olmaqla, 16982 mly.manata çatmışdır (26). Hökumətin həyata keçirdiyi struktur islahatlarının əhatə dairəsi yüksək olmasada, bu islahatlar son dövrdə sürətləndirilmişdir. Hazırda bəzi sahələrdə tamamlanmış islahatlar bütövlükdə münasib şəkildə və vaxtında həyata keçirilmişdir. Bunlara misal olaraq, Bazel Əsas Prinsiplərinə uyğun olan Bank Sistemi haqqında Qanunu, bankların idarə heyətlərinə müstəqil üzvlərin daxil edilməsini nəzərdə tutan “Banklar haqqında” yeni Qanunu və Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının tətbiqi prosesini nəzərdə tutan Mühəsibatlıq haqqında Qanunu göstərmək olar.

Cədvəl 2.

Xarici iqtisadi əlaqələr hesabı - qalan dünya (mily. manat)

Ölkələr	1997	2000	2005	2006	2007	2008
Mal və xidmətlərin ixracı	917.0	1895.3	7881.8	12467.0	19321.7	26400.7
Mal və xidmətlərin idxalı	1675.3	1810.7	6624.5	7265.7	8086.4	9418.9
Xarici iqtisadi əlaqələr balansı	758.3	-84.6	-1257.3	-5201.3	11235.3	16981.8
Xarici iqtisadi əlaqələr balansı	758.3	-84.6	-1257.3	-5201.3	-11235	16981.8
Qalan dünyaya verilmiş əmək haqqı	15.2	42.4	106.2	111.5	112.5	138.3
Qalan dünyadan alınmış əmək haqqı 1)	-	-171	-254.3	-265	-279	-286
Kapital hesabından xalis kredit (+) və ya xalis borc (-)	-593	450.9	373.7	3385	7135	13035
Fərq	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Son dövrdə qəbul olunmuş neft gəlirlərinin uzunmüddətli idarə olunması strategiyası makroiqtisadi sabitliyin dəstəklənməsi üçün müvafiq sistemi təmin edir. Artıq həyata keçirilmiş bu struktur islahatlarına dəstək olaraq institusional imkanların inkişaf etdirilməsinə ehtiyac artmaqdadır. İqtisadi siyasətin təmin etdiyi bəzi sahələrdəki irəliləyişlərə iqtisadi inkişafda hər hansı əhəmiyyətli makroiqtisadi qeyri-bərabərliklərlə üzləşmədən nail olunmuşdur. 2005-ci ilin əvvəlindən inflyasiya təzyiqləri inkişaf etməyə başlamışdır ki, bu da qismən Hökumətin qaz və elektrik enerjisinin qiymətlərini bazar səviyyəsinə yaxınlaşdırmaq cəhdlərinin nəticəsidir. Azərbaycan iqtisadiyyatının yaxın və orta gələcəkdə üzləşəcəyi əsas problemlər öz əhəmiyyətini saxlayır. Xüsusən də neft və qaz gəlirlərinin səmərəli və bərabər şəkildə idarə olunmasına nail olmaq və bu gəlirlərdən iqtisadiyyatı hərtərəfli inkişaf etdirmək üçün istifadə edilməsini təmin etmək çox vacibdir. Azərbaycan əhalisinin 13 %-i ümum ölkə yoxsulluq göstəricisi səviyyəsindən aşağıda yaşayır.

Səmərəli və çeşidli sahələrə əsaslanan məşğulluq bazasının təmin edilməsi uzunmüddətli perspektiv üçün bu vəziyyətin həllində həlledici rol oynaya bilər. Kiçik və orta sahibkarlığın iş yeri yaratma potensialından yararlanaraq, iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişaf etdirilməsinə birbaşa dəstək vermək üçün tələb olunan ilkin zəruri şərtlər maliyyə resurslarından istifadə imkanlarının və bank sisteminin kənd yerlərində fəaliyyətinin genişləndirməsidir. Özəl sektora investisiyaların qoyuluşuna dəstək vermək üçün investisiya mühiti əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməlidir. Bank sektoru zəif və kapital qıtlığı şəraitindədir. Bir çox sahələrdə qaydalarla tənzimlənən mühit zəif inkişaf etmiş və tələblərə cavab vermir, qanun və qaydaların əsaslandırılmamış şəkildə həyata keçirilməsi halları tez-tez baş verir. Hökumətin son dövrlərdə gördüyü tədbirlər ümidverici olsa da, bir çox sahələrin hələ də əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməsi və mövcud imkanların daha da artırılması tələb olunur. Həmçinin, ölkədə artıq həyata keçirilmiş struktur islahatlarına dəstək olaraq institusional imkanların inkişaf etdirilməsinə ehtiyac artmaqdadır.

3.3. Özəlləşmə

Azərbaycanda özəlləşdirmə prosesi iki mərhələdə aparılmışdır. Birinci mərhələdə kiçik müəssisələr, ikinci mərhələdə isə orta və iri müəssisələr özəlləşdirilmiş, lakin zəruri və strateji sahələr, müəssisə və obyektlər dövlətin əmlakı olaraq qalmışdır. Nəticədə, 1997-2009-cu illərdə özəlləşdirilmiş kiçik dövlət müəssisə və obyektlərinin sayı 42144 ədəd təşkil etmişdir. Özəlləşdirilən obyektlərin 25%-ini məişət xidməti, 11%-ini ticarət və iaşə obyektləri, 24%-ini icarəyə verilmiş və istifadəsiz qeyri-yaşayış sahələri, 30%-ini nəqliyyat vasitələri, qalan hissəsini isə digər obyektlər təşkil etmişdir. Eyni zamanda 1996-2009-cu illər ərzində 1570 səhmdar cəmiyyəti özəlləşdirilmişdir ki, bunun da 27%-i aqrar sektorda, 24%-i sənayedə, 15%-i xidmət

sektorunda, 16%-i tikintidə, 7%-i ticarətdə, 13%-i nəqliyyatda, 2%-i səhiyyə sahəsində həyata keçirilmişdir (30).

Telekommunikasiya sahəsində qurumlar özəlləşdirmə üçün hazırlanmış, iki iri telekommunikasiya şirkəti Aztelekom və Bakutelekomun özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Mobil telekommunikasiyanın əsas hissəsi özəlləşdirilmişdir. Dəmir yolu və gəmiçilik şirkətlərinin özəlləşdirmədən əvvəl səhmdar cəmiyyətlərə çevrilmələri planlaşdırılır. Dövlətə məxsus enerji təminatı sistemi qeyri-səmərəlidir və enerji dövrü olaraq kəsildiyindən qeyri-qənaətbəxş fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda bu sistemi dövlət özü yenidən idarə edir, sistemə iri həcmli dövlət investisiyası qoyulmasına başlanmışdır. Tarif Şurası kommunal xidmətlər olan elektrik enerjisi, istilik, telekommunikasiya və su da daxil olmaqla, bu kimi sahələrdə qiymətləri tənzimləyir. Ölkədə satılan neft və qaz məhsullarına qiymət artımı proqramı tədricən pərakəndə satış qiymətlərini beynəlxalq bazar qiymətlərinə uyğunlaşdırmalıdır. Azərbaycanda son zamanlara qədər enerji qiymətlərinin artımı enerjiyə üzrə olan vergilərin azalması ilə kompensasiya olurdu.

Özəl torpaq mülkiyyətinə icazə verilir lakin, bu yalnız Azərbaycan vətəndaşları və Azərbaycan hüquqi şəxsləri ilə məhdudlaşır. Xarici vətəndaşlar və hüquqi şəxslər torpağı yalnız icarəyə götürə bilərlər, əgər onlar torpağı vərəsəlik hüququna əsasən alarsa, o zaman torpaq bir il ərzində satılmalıdır. Müəyyən ərazilər dövlətin və ya bələdiyyələrin mülkiyyətindədir, bu torpaqlar özəl şəxslərə yalnız icarəyə verilə bilər. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlərin həcmi 1996-cı illə (3 mly. manat) müqayisədə 2008-ci ildə (109 mly. manat) 36,3 dəfə artsa da, bu istiqamətdə əldə olunan vəsaitlər Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli təsir imkanına malik olmamışdır. Digər tərəfdən isə, özəlləşdirilən subyektlərin sahə və fəaliyyət xüsusiyyətinin dövlət və cəmiyyət üçün perspektiv əhəmiyyətliliyi nəzərə alınmaqla, onların davamlı və səmərəli fəaliyyətinin bərpa mexanizminə daha

çox üstünlük verilməli idi. Xüsusi ilə Şərqi Avropa ölkələrinin özəlləşdirmə təcrübəsinin Azərbaycan versiyasının işlənməsi, özəlləşdirilən subyektlərin real bazar tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərməsi, onların əvvəlki fəaliyyət istiqamətində maraqlı olması, maliyyə dayanıqlığının yaxın vaxt ərzində bərpa etməsi, digər bu yönümlü tədbirlərin, güzəştlərin (vergi, kredit, gömrük, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi) və ilkin dövlət dəstəyi mexanizminin müəyyən edilməsi məqsədəuyğun sayılırdı. Mövcud yanaşma əslində milli sahibkarlığın inkişafının daha möhkəm əsaslar üzərində qurulmasına yardım etməklə, dövləti bu sahənin inkişafı ilə bağlı bir çox mühüm tədbirlərin həyata keçirməsindən azad etmiş olardı.

Dövlət əmlakının icarəsindən daxil olan vəsaitlərin həcmi 1996-cı illə müqayisədə 2008-ci ildə 16 dəfə artaraq, 4827 min manat təşkil etmişdir. Zənnimizcə, müvafiq məbləğ real bazar tələbləri və inkişaf tendensiyası baxımından qaneedici sayıla bilməz və bu məqsədlə dövlət əmlakının icarəsi ilə bağlı hüquqi-normativ və metodoloji əsasların monitorinqinin aparılması, icarə mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə yenidən baxılması məqsədəuyğundur.

3.4. Özəl və dövlət sektoru

Azərbaycan Respublikasında formalaşmaqda olan bazar münasibətləri müxtəlif təşkilatı-hüquqi formalı yeni hüquqi şəxslərin yaradılmasına öz təsirini göstərməkdədir. Statistik vahidlərin Dövlət reyestrində qeydə alınmış müəssisələrin say dinamikası bunu bir daha sübut edir. Statistik vahidlərin Dövlət reyestrində qeydə alınmış müəssisələrin sayı 2000-ci illə müqayisədə (53780) 2009-cı ildə (86117) 1,6 dəfə artmış və bu artım həmin müəssisələrin təşkilatı-hüquqi formasına və sahəvi mənsubiyyətinə görə öz fərqliliyi ilə seçilmişdir. Təşkilatı-hüquqi formasına görə 2000-ci illə müqayisədə dövlət müəssisələrinin sayı 2009-cı ildə 1,2 dəfə azaldığı halda, özəl

sektorda olan təsərrüfatların sayı 1,5 dəfə artıb (26). Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin sayında bir o qədər əhəmiyyətli artım nəzərə çarpmamışdır. Bütün bu proseslər ölkədə aparılan iqtisadi islahatların, özəlləşdirmənin əməli təsiri nəticəsində mümkün olmuşdur.

Ölkədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, özəl sektorun inkişaf tendensiyasını birmənalı qiymətləndirmək qeyri-mümkündür. Xüsusilə, belə vəziyyət kiçik müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti ilə bağlı özünü aydın büruzə verir. Belə ki, 2000-ci ildən başlayaraq yeni yaradılan kiçik müəssisələrin say tərkibi 2005-ci ilədək öz artımı ilə müşahidə olunmuşdur. Lakin, özəl sektora aid olunan bu müəssisələr üçün zəruri fəaliyyət mühiti formalaşmaqda olsa da, bu müəssisələrin çox hissəsi davamlı fəaliyyət göstərməmiş və ya müəyyən dövrdən sonra öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Statistik göstəricilərə müraciət etsək bu sahədə aşağıdakı vəziyyətin mövcudluğunu görürük: 2000-ci ildə dövlət qeydiyyatından keçmiş kiçik müəssisələrin 50%-i, 2005-ci ildə 31%-i, 2009-cu ildə isə 30%-i fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycanda dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının saxlanması xərcləri 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 6,8 dəfə artmaqla 252,4 mly. manat təşkil etmişdir (26). İdarəetmə sistemində aparılan müsbət meyilli tədbirlərlə yanaşı, bəzi narahat doğuran problemlər də nəzərə çarpır ki, bunlarıda aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək mümkündür:

- ~ İqtisadi idarəetmə sistemini tənzimləyən bir sıra nazirlik və dövlət orqanlarının tənzimləmə və nəzarət funksiyalarının paralelcilyi;
- ~ Müvafiq institutsional orqanların iqtisadi idarəetmə sisteminin tənzimlənməsində səmərəlilik yanaşmasından çox, onun inzibati idarəetmə funksiyasına meyilli olması;

- ~ İqtisadi idarəetmə sistemini tənzimləyən nazirlik və dövlət orqanlarında fəaliyyət göstərən peşəkar mütəxəssis heyətinin sayında çatışmazlıqlar;
- ~ Dövlət idarəetmə sistemində çalışan dövlət qulluqçularının sayının 2003-ci ildən sonradan nəzərəcarpacaq səviyyədə artması.

Ölkədə bizneslə məşğul olmaq imkanları sahəsində nəzərəcarpacaq tədbirlər həyata keçirilsədə, lakin bu istiqamətdə narahatçılıqlar hələ də qalmaqdadır. Bu sahədə Azərbaycandakı mühit nəinki inkişaf etmiş ölkələrdən, həmçinin, bəzi MDB ölkələrindən də geri qalır. Bunu Dünya Bankının apardığı aşağıdakı araşdırmalar da göstərir (33; 38).

Özəl sektorun inkişafına təkan vermək və yeni iş yerlərinin açılması baxımından qeyri-neft sektorunda biznes şəraitinin və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması labüddür. Hökumət bu mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində zəruri addımları atsa da, özəlləşdirilmiş bəzi müəssisələrin biznes əməliyyatları çox vaxt zəif olmaqla, xarici təzyiqə məruz qalır. Son zamanlar hökumət biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması baxımından öz söylərini bərpa etmişdir. Belə ki, Amerika Ticarət Palatası tərəfindən hazırlanmış və korporativ idarəetmə, monetar və fiskal siyasət, bank, maliyyə və sığorta işi və əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması kimi aparıcı sahə və sektorlarda həyata keçirilə bilən islahatların gündəmini şərh edən “ag sənədə” baxılmışdır. Hökumət həmçinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq üçün aparılan danışıqları uğurla davam etdirir. Korrupsiya sərmayə və özəl sektorun inkişafına ən böyük maneə kimi qalaraq, iqtisadi inkişafı riskə məruz qoya bilər. Antikorrupsiya qurumlarının və bu sahədə hüquqi bazanın yaradılması, gücləndirilməsi üzrə müəyyən uğurlar əldə edilmişdir. “Korrupsiyaya qarşı Mübarizə” haqqında qanun 2004-cü ilin əvvəllərində qəbul edilmiş, Korrupsiya ilə Mübarizə üzrə struktur yaradılmışdır, lakin qanunların tətbiqi hələ də lazımi səviyyədə deyildir. Qanunların

tətbiqi sahəsində əlavə tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var və korrupsiyaya qarşı mübarizəyə yönəlmiş mürəkkəb və pərakəndə sistemi sadələşdirmək zəruridir. Azərbaycan davamlı olaraq qanunvericilik və tənzimləyici bazasını təkmilləşdirir və onu beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmağa çalışır. Dünya Bankının 2002-ci il üzrə Tənzimləmənin Keyfiyyəti İndeksində Azərbaycan 189 ölkədən 146-cı yerdə olduğu faktını yada salsaq, qarşıda hələ də yerinə yetirilməli böyük işlərin olması zərurəti gündəmə çıxır. Həmçinin, “Transparency International” təşkilatının 2004-cü il üçün hazırladığı Korrupsiya üzrə İndeksdə korrupsiya səviyyəsinə görə Azərbaycanı 145 ölkə arasında 140-cı yerdə sıralamışdır. Biznes fəaliyyətinə başlamaq sahəsində hələ də bir çox neqativ proseslər qalmaqdadır, müqavilələrin həyata keçirilməsi poseduru bahalıdır, investorun hüquqlarının qorunması sahəsində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac zərurəti yaranmışdır. Nəticə etibarilə, qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın həcmi böyük olaraq qalmaqdadır. Son qiymətləndirmələrə əsasən qeyri-rəsmi iqtisadiyyat Azərbaycanın ÜDM-nin 18-20%-nə bərabərdir, mümkündür ki, onun real həcmi daha da böyükdür (26).

3.5. Təbii inihisar və inhsarçı müəssisələr

Dövlət mülkiyyətində olan bir çox müəssisələrin rəqabəti boğan davranışı nəticəsində bazarda mövcud olan qeyri-müəyyənliklər, bu müəssisələrdə korporativ idarəetmənin çatışmamazlığı, zəif bank və maliyyə sistemləri də daxil olmaqla iqtisadiyyatda üzə çıxmış mühüm strateji məsələlər hələ ki, qalmaqdadır. Dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin əksəriyyəti fəaliyyət göstərdikləri sahələrdə (elektrik enerjisi, qazın istehsalı, paylaşıdırılması və təchizatı, su, dəmir yolu və hava nəqliyyatı) inhisar mövqeyinə malikdir. Onların qiymətləri yüksək səviyyədə müəyyən edilmişdir ki, bu müəssisələr bir çox hallarda istehsalat xərclərinin aşağı salınması ilə bağlı inovasiya

tədbirlərini artırmaq meyllərinə xüsusi diqqət yetirmir, əksinə, bəzən istehsal xərclərinin aşağı olmasından faydalanaraq bazarda sahib olduqları hazırkı güclü mövqelərini qoruyub saxlayırlar. Bu kimi inhisar ünsürlərində qiymətin əmələ gəlməsi mexanizminin pozulmasına meyl edilir, həmçinin defisit resursların yanlış şəkildə paylaşıdırılmasına və özəl sektorda inkişafın ləngiməsinə mühit yaradılır.

Azərbaycanda müasir şəraitdə təbii inhsaçı müəssisələrə kommunal sektorda fəaliyyət göstərən Azərenerji, Azərsu kimi qurumlar, dəmir yolu, boru kəməri nəqliyyatı, iri inhisarçı müəssisələrə isə hava və su nəqliyyatı, Beynəlxalq və Kapital Bank, Qaradağ sement ATSC aid edilir. Azərbaycan Respublikası inhisarçı subyektlərinin dövlət reyestrinə rabitə sahəsi üzrə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, AzTelekom İstehsalat Birliyi, Bakı Telefon Rabitəsi İstehsalat Birliyi, “Azərpoçt” Dövlət Müəssisəsi, Bakı Teleqrafı ATSC, “Teleradio” İstehsalat Birliyi, Dövlət Radiotezliklər İdarəsi, “AzEvroTel” Birgə Müəssisəsi, “Ultel” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti və “Caspian Amerikan Telekomunikations LLC” Birgə Müəssisəsi daxildir. Lakin, “Azərpoçt” DM, Bakı Teleqrafı ATSC, “Teleradio” İB və DRİ müvafiq xidmət sahəsi üzrə bazarda yeganə inhisarçı müəssisələr sayılırlar.

Dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin əksəriyyətinin (Azərenerji, Azərsu və s.) fəaliyyəti çox hallarda səmərəsizdir və enerji sektorunda olduğu kimi, bu müəssisələr də üzləşdikləri maliyyə itkilərini əsasən hökumət tətəfindən ayrılan subsidiyalar hesabına qarşılayırlar. Maliyyə və biznes əməliyyatlarına gəldikdə isə bir çox bu yönümlü müəssisələr hesabat işində problemlərlə üzləşirlər. Belə ki, sözügedən müəssisələr gəlir və xərclərini aydın məqsədli, şəffaf qaydada hesabatlarda əks etdirə bilmirlər. Nəticə etibarilə, fiskal siyasətə mənfi təsir olunur və müəssisə nə qədər böyük olarsa (məsələn, enerji şirkəti kimi) bu təsirin miqyası da bir o qədər də

mürəkbələşir. Məhz buna görə şəffaflıq və məsuliyyətin artırılmasını təmin etmək üçün dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrdə tətbiq edilmiş maliyyə və biznes (o cümlədən, korporativ idarəetmə, maliyyə-uçot) praktikalarının geniş miqyaslı islahatı son dərəcə vacibdir.

Bank və maliyyə sektoru inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə hələ ki, özünün ilkin inkişaf mərhələsindədir. Bu qismən ictimaiyyətdə bank sisteminə etibarın aşağı səviyyədə olması, həmçinin bank köçürmələri və kredit kartları kimi nağdsız haqq-hesab yolu ilə aparılan əməliyyatların mahiyyəti və faydası ilə bağlı ətraflı anlayışın olmamasına dəlalət edir. İki dövlət bankının hakim mövqeyə malik olması bank sisteminin mövcud vəziyyətidir: Azərbaycan Beynəlxalq Bankı və Kapital Bank ümumilikdə bank aktivlərinin təxminən 50%-nə nəzarət edir (27). Xarici institusional sərmayədarlar və çoxşaxəli inkişaf bankları tərəfindən dəstəklənən özəl bankların sürətlə böyüməsi sözügedən “cütün” bazarda hakim mövqeyinin tədricən itirilməsi ilə nəticələnsə belə, etibarın artırılması, pul əmanətlərinin sərmayə məqsədilə effektiv şəkildə dövriyyəsi və sonda iqtisadi inkişafın dərinləşdirilməsi baxımından bank və maliyyə sektorunda yenə də təxirəsalınmaz islahatlara ehtiyac vardır. Əslində iki dövlət bankının özəlləşdirilməsi nəzərdən keçirilir, lakin bu mövzu ilə bağlı nə aydın müəyyən edilmiş vaxt həddi, nə də dürüst öhdəlik müəyyən olunmamışdır.

Bu gün həlli vacib olan əsas problem inhisarçılıq və haqsız rəqabətdir, Azərbaycan iqtisadiyyatında inhisar və haqsız rəqabətin bir çox növləri ilə tez-tez üzləşilir. Postsovet ölkələri, o cümlədən Azərbaycan üçün xas olan inhisar növü dövlət inhisarçılığıdır. Bu da təbiidir, çünki 70 il yaşanan sovet sistemində mülkiyyət də, onun idarə olunması da ancaq dövlətə məxsus olmuşdur. Əgər dövlət inhisarçılığını ləğv etmək istəyiriksə, nəzarət-tənzimləmə funksiyasını həyata keçirən dövlət təşkilatlarından təsərrüfat funksiyaları alınmalıdır. Nə qədər ki, dövlət subyektləri təsərrüfat

funksiyalarını həyata keçirəcək, onda dövlət inhisarçılığı da mövcud olacaqdır. Dövlət inhisarçılığının qarşısının alınmasının yeganə yolu dövlət mülkiyyətinin mərhələ-mərhələ özəlləşdirməsi və ya səmərəli idrəetməyə verilməsidir.

Dövlət inhisarçılığından və təbii inhisarçılıqdan da təhlükəlisi sahə inhisarçılığıdır və bu gün Azərbaycanda əksər sahənin öz inhisarçısı vardır. Problemin kökü həmin sahəyə nəzarət edən icra orqanlarının rəqabətin məndudlaşdırılmasına yönəldilmiş fəaliyyətlərinin nəticəsidir.

Müasir dövrdə respublikada tez-tez rastlaşdığımız inhisar növlərindən biri də maliyyə-kredit inhisarçılığıdır. Kredit bazarında süni qıtlıq yaratmaqla kredit faizləri qaldırılır, hazırda illik 30-35 faizlə sahibkarlara kredit verən banklar da mövcuddur. Dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitin verilməsi üçün seçilmiş müvəkkil bankların regionlarda filiallarının az olması sahibkarlara seçim etməyə imkan vermir. Respublikada fəaliyyət göstərən xarici sərmayəli şirkətlərin, xüsusilə transmilli şirkətlərin əksəriyyəti inhisarçıdır və BƏT-in “Transmilli şirkətlər və sosial siyasətə dair prinsiplərin üç tərəfli Bəyannaməsi”ndə nəzərdə tutulmuş tövsiyələrə əhəmiyyət vermirlər. Çox təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, transmilli şirkətlər sahibkarlıq subyektləri olub, o cümlədən yerli və xarici işçilər arasında ayrı-seçkilik qoyur, bazarda çox vaxt haqsız rəqabətə şərait yaradırlar. İnhisar və haqsız rəqabət halları ciddi problemlər doğurur. İlk əvvəl əhalinin sahibkarlığa cəlb olunan hissəsinin artımının qarşısını alır, xüsusilə hüquqi şəxs statuslu sahibkarlıq subyektlərinin yaradılmasına meyl azalır. Zənnimizcə, belə problemləri doğuran səbəblər aşağıdakılardır:

- Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatının müddəti ilə bağlı problemlər;
- Hüquqi şəxslərdən alınan sosial müdafiə ayırmalarının çoxluğu;
- Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı yerlərinin münasib olmaması.

İnhisar və haqsız rəqabətin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirləri həyata keçirmək üçün, hər şeydən əvvəl sahibkarların məhkəmə müdafiəsini gücləndirmək lazımdır. Bu gün sahibkarların məhkəmə müdafiəsi zəif olaraq qalır. Dövlət təşkilatlarına xidmət göstərmiş, mal və ya məhsul satmış iş adamları gördükləri işin pulunu ala bilmir, məhkəmələr əksər vaxt dövlət təşkilatlarını müdafiə edir və nəticədə sahibkarlar günlərini məhkəmələrdə keçirirlər. Rayonlarda yerli məhkəmələr bəzən öz səlahiyyət hədlərini aşaraq, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı olan, İqtisad Məhkəmələrinin səlahiyyətinə aid olan iqtisadi iddialara da baxırlar. Bütün sadaladlanlarla yanaşı məhkəmə qərarlarının icrası zəif təşkil olunmuşdur. Zənnimizcə, biznes təhsili sistemini qurmadan, biznes mədəniyyətini yüksəltmədən inhisarçılıq və haqsız rəqabətə qarşı mübarizə aparmaq, sahibkarlığın inkişafına nail olmaq mümkün deyil. Hazırda sahibkarlığın mühüm problemlərindən biri də - bu hələ ki heç kimi narahat etmir - biznes təhsilinin aşağı səviyyədə olmasıdır. Hökumət bu istiqamətdə məqsədli proqram hazırlamalı, Avropa Birliyinin TACİS Proqramı üzrə Menecerlərin Hazırlığı Proqramı çərçivəsində treninq keçən menecerlərin sayı artırılmalıdır.

3.6. Regional inkişaf

Ölkə başçısının sərəncamı ilə 2004-cü ildə «Regionların Sosial-İqtisadi İnkişaf Proqramı» təsdiq edilib. Rəsmi mənbələrə əsasən Azərbaycanda 2003-2008-ci illərdə 766277 yeni iş yerləri açılmışdır ki, onun da 72 %-ini daimi iş yerləri təşkil edir. Yeni açılan iş yerlərinin sayının 50%-dən çoxu regionların payına düşür (26). Ölkədə proqramın icrası ilə bağlı 2003-2009-cu illər ərzində regionlarda magistral və rayonlararası yollar, elektron avadanlığı zavodu, bir sıra iri kənd təsərrüfatı məhsulları emalı müəssisələri, tikinti materialları buraxan obyektlər, onlarca təhsil, səhiyyə müəssisələri tikilmiş və ya yenidən qurulmuşdur. Hazırda regionlarda

əhalinin və sahibkarların kommunal xidmətlərlə təminatını daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə qaz kəmərləri, su xətləri çəkilir, ümumi gücü 1100 meqavat təşkil edən elektrik stansiyaları tikilir.

İqtisadi regionlarda orta aylıq əmək haqqı sahəsində ciddi fərqlər hələ də özünü göstərməkdədir. Belə ki, 2008-ci ildə ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı 274 manat olsada, Bakıda bu göstərici daha yüksək həddə olub, 397 manat təşkil etmişdir. Müvafiq göstərici ilə müqayisədə regionlarda orta aylıq əmək haqqı təqribən 2 dəfəyə yaxın aşağı səviyyədə, 170-190 manat həddində dəyişmişdir. Digər tərəfdən, müxtəlif mənbələr üzrə investisiya qoyuluşunda fərq nisbəti iqtisadi regionların xeyrinə olmamışdır. Ölkədə 2008-cu ildə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının həcmi 9944154 min manat təşkil etdiyi halda, bu vəsaitlərin 63 %-i (6273376,3 min manatı) Bakı şəhərinə yönəldilmişdir (26).

Maliyyə problemlərini həll etmədən regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək mümkün deyildir. Bu mühüm vəzifə dövlət büdcəsi, xarici investisiya qoyuluşları, xaricilərlə birgə müəssisələrin yaradılması, yerli iş adamlarının vəsaitləri və bank kreditləri hesabına təmin edilə bilər. Lakin, bu sahədə həllini gözləyən ciddi problemlər qalmaqdadır. Regional inkişafın maliyyələşməsində sistemli yanaşma, onun əsaslandırılması qaneedici səviyyədə deyildir. Rəsmi mənbələrdə göstəriləyi kimi 2008-ci ilin dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində yerli gəlirlərin 3,4% təşkil etməsi xeyli suallar doğurur.

Zənnimizcə, maliyyə resurslarının regionlar arasında səpələnməsinə yol verməmək üçün hər bir regionun təkmil və müasir nəzəri və praktik cəhətdən əsaslandırılmış sosial-iqtisadi inkişafının məqsədli proqramları hazırlanmalı, bütün maliyyə vəsaitləri onların ardıcılıqla reallaşmasını təmin etməyə yönəldilməlidir. Regionlarda kreditlə bağlı problemlər aradan qaldırılmalı, girov problemi həll olunmalı, kreditlərə faizin optimal səviyyədə formalaşması məsələsi təmin edilməlidir. Ölkədə Sahibkarlığa Yardım Milli Fondunun vəsaitlərinin yetərli qədər olmaması və kreditlərin verilməsində

bürokratik əngəllərin mövcudluğu, kredit şərtlərinin ağır və faiz dərəcəsinin yüksək olması regional iqtisadi inkişaf proqramının həyata keçirilməsində ciddi problemlər yaradır. Regionların inkişafına dair Dövlət Proqramının reallaşması bankların iqtisadiyyatdakı rolunu dəyişdirmək üçün radikal tədbirlər görməyi zərurətə çevirir. Kredit verilməsi proseduru sadələşdirilməli, kredit faizinin aşağı salınmasına təsir edən bütün vasitələrdən istifadə edilməlidir.

Regionlara ayrılan vəsaitə əsasən sosial obyektlərin, məktəblərin və səhiyyə obyektlərinin rayon mərkəzlərində tikintisinə üstünlük verilməkdədir. Lakin, sahibkarlıq subyektləri və əhali üçün kommunal xidmətlərin yenidən qurulması və təminatın keyfiyyətində dəyişikliyə nail olunması da vacibdir. Belə ki, yeni qaz, işıq, istilik sistemi, kanalizasiya xətlərinin çəkilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Ancaq hələ Azərbayacanda bu cür layihələrin yerinə yetirilməsinə tam nəzarət formalaşmayıb. Dövlət investisiyalarının həm qanunvericilik bazası tam mükəmməl deyil, layihələrin həyata keçirilməsinə nəzarət mexanizmi tam təkmil şəkildə qurulmayıb.

Turizmin inkişafının təşəkkül tapdığı regionlarda da vəziyyət qənaətbəxş sayıla bilməz. Rayonlarda turizm sferasının mövcud vəziyyətilə və əhaliyə göstərilən xidmətlərlə yaxından tanış olduqdan sonra belə nəticəyə gəlinir ki, istirahət mərkəzlərində mövcud olan qiymətlər göstərilən xidmət servisi ilə üst-üstə düşmür. İstirahət mərkəzlərində bir nəfərin qalması üçün bir günün qiyməti 75-250 manat arası dəyişir. Bu qiymətlər Türkiyənin Antalya istirahət mərkəzi ilə demək olar ki, eynidir. Türkiyədə xidmət servisinə yemək və turistləri daha cəlbedici yerlərdə gəzintilərinin təşkili də daxildir. Lakin, ölkənin istirahət mərkəzlərimizdə nahar və turistlərə göstərilən xidmət bu qiymətlərə aid edilmir. Bununla yanaşı qiymətlərin həddən artıq yüksək olması ilə bərabər orta və aşağı təbəqənin nümayəndələri üçün istirahətin mümkünsüz olduğunu da qeyd etmək yerinə düşərdi. Bunun üçün ilk növbədə dövlət tərəfindən turizm mərkəzlərində qiymətlərin tənzimlənməsi mexanizmi işlənib hazırlanmalı, bu

sahələrin infrastrukturu təkmilləşdirilməlidir. Ancaq bu təqdirdə yerli və xarici turistlətin istirahətə olan tələblərini qismən də olsa ödəmək, belə regionların iqtisadi inkişafına nail olmaq mümkündür.

3.7. Sənaye sektoru

Azərbaycan Respublikasında sənaye sahəsinin inkişafında nəzərə çarpacaq irəliləyişlər əldə olunmuş, bu sektorun institusional, fəaliyyət, istehsal istiqaməti təkmilləşdirilmişdir. İqtisadiyyat sahələri üzrə Ümumi Daxili Məhsulda sənaye sahəsinin xüsusi çəkisi 1996-cı ildə 26,8% olmuşdusa, bu göstərici 2008-ci ildə 2 dəfədən də çox artmaqla, 57,4%-ə çatmışdır. Azərbaycanda sənaye məhsulunun həcmi 2000-ci ildə 3639 mly. manat təşkil etmişdirsə, bu göstərici 2008-ci ildə 8,2 dəfə yüksəlməklə 29697 mly. manat olmuşdur, lakin sənaye məhsulunun artımının 76%-i xam neft və qaz hasilatı və bu sahədə göstərilən xidmətlər hesabına əldə edilmişdir (26). Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 2000-ci illə müqayisədə 2008-cu ildə nəzərə çarpacaq səviyyədə yüksəlsədə (2785), dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrinin sayı 1,5 dəfə azalmış (750-dən 525-ə enmiş), əksinə özəl mülkiyyətdə olan təsərrüfat subyektlərinin sayı 2 dəfə artmışdır (1224-dən 2260-a yüksəlmiş) (26). Ölkədə istehsal olunan sənaye məhsulunun və bu sahədə göstərilən xidmətlərin 73%-i (21573 mly. manat) xarici və birgə mülkiyyətdə olan müəssisələrin payına düşür ki, bu amildə yerli və xarici bazarda həmin müəssisələrin mövqeyinin möhkəmlənməsinə, onların mənfətinin artmasına və yeni investisiya mənbələrinin yaranmasına əsaslı şəkildə şərait yaradır.

Müvafiq dövr ərzində bu sektorda işçilərin orta aylıq əmək haqqı 5 dəfə artsa da, sənayedə məşğul olanların sayı 10% azalmışdır, burada işləyənlərin 59%-i dövlət, 41%-i isə qeyri-dövlət sektorunda çalışır. Ölkədə sənaye sahəsi üzrə orta aylıq əmək haqqı 424,5 manat təşkil etsədə, dövlət sənaye müəssisələrində işləyənlərin orta aylıq

əmək haqqı 236 manat, qeyri-dövlət sektoru üzrə isə 400-500 manat arası dəyişməklə fərqlənir.

Azərbaycan Respublikasında 1995-2008-cu illər ərzində iqtisadi fəaliyyət növlərinə və inkişaf səviyyəsinə görə sənaye istehsalı strukturunun xüsusi çəkisində kifayət qədər fərqlər mövcuddur. Ölkədə sənaye istehsalının 78%-i neft-qaz, neft emalı və mədənçıxarma sənayesinin, 6,4%-i elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sektorunun, 3,6%-i yeyinti sənayesinin, 1%-ə qədər yüngül sənayenin, yerdə qalan hissə isə digər sahələrin payına düşür (26). Azərbaycanda iqtisadi inkişaf tendensiyası daha çox neft-qaz istehsalı üzrə artımla bağlı olduğu halda, digər sənaye sahələrində ciddi artım tendensiyası baş verməmişdir.

Cədvəl 3.

Sənaye sektoru üzrə əsas makro iqtisadi göstəricilər

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Əlavə dəyər (mly. manat)	1699	2667	3269	6190	10732	16871	21819
Ümumi mənfəət (mly. manat)	1363	2180	2624	5340	9763	15811	21234
Xalis mənfəət (mly. manat)	1158	1904	2310	4877	9259	15138	19945
İşçilərin orta illik sayı (min nəfər)	200.2	170.9	175.3	179.3	184.3	194.5	194.7
Orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)	87.2	137.1	187.0	213.2	260.9	344.8	424.5
Əsas fondlar (mly. manat)	7262	11944	15147	18231	21037	28476	30669
Əsas kapitala investisiyalar (mly. manat)	660	3005	3916	4170	4295	4540	4188

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Azərbaycanda sənaye sahələrində əsas kapitala yönəldilən investisiyaların həcmi 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 6,4 dəfə artaraq 4188 mly. manata çatmış, sənaye sahələrinin əsas kapitalına yönəldilən investisiyaların həcmində yerli və xarici investisiyaların həcmi demək olar ki, bərabərləşmişdir. Lakin, sənayenin əsas kapitalına yönəldilən investisiyaların tərkibində mədənçıxarma sənayesi, o cümlədən neft və qaz hasilatı sektoru, onun infrastrukturu

69% olmaqla daha üstünlük təşkil edir. Ölkədə 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə sənaye sahələrinə yönəldilən investisiyaların həcmi qeyd edilən şəkildə artmışdır: neft sektoruna və mədənçıxarma sənayesinə 6 dəfə, emal sənayesinə 5 dəfə, elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahəsinə 10 dəfə (26).

Cədvəl 4.

Sənayedə əsas kapitalına yönəldilən investisiyalar (mly. manat)

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Bütün sənaye	659.6	3 916	4 170	4 295	4 540	4 188
xarici investisiyalar	463.0	3 337	3 350	3 045	2 676	2 011
daxili investisiyalar	196.6	579	820	1 250	1 864	2 177
Mədənçıxarma sənayesi	481.1	3 707	3 730	3 386	3 498	2 883
Emal sənayesi	80.1	145.8	115.8	112.3	300.0	401.1
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	98.4	63.3	323.6	796.5	742.3	904.7

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkədə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə əsas sənaye-istehsal fondlarının yeniləşməsi və sıradan çıxma əmsalı öz müxtəlifliliyi ilə nəzərə cəpır. Azərbaycanda əsas fondların yenilənməsi sahəsində irəliləyişlər müşahidə olunmuş, 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə əsas fondların yenilənmə əmsalı 2,5 dəfə artmışdır. Fondların yeniləşməsi sahəsində əsas üstünlüyə neft-qaz sektoru, mədənçıxarma, toxuculuq və geyim istehsalı, mebel və ağacın emalı, rezin və plastmas məmulatların istehsalı, radio, televiziya, rabitə cihazlarının istehsalı sahələri malik olmuşlar. Belə ki, 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə mövcud əsas fondların yeniləşmə əmsalı neft-qaz sektorunda 3 dəfə, mədənçıxarma sənayesində 8 dəfə, toxuculuq və geyim istehsalında 10 dəfə, mebel və ağacın emalı sahəsində 7 dəfə, rezin və plastmas məmulatların istehsalı sahəsində 8 dəfə, radio, televiziya, rabitə cihazlarının istehsalı sahəsində isə 27 dəfə artmışdır (26). Sənayenin digər sahələrində bu istiqamətdə çox

da nəzərə çarpmayan irəliləyişlər müşahidə edilmişdir. Əsas fondların sıradan çıxma əmsalı müvafiq dövr ərzində öz səviyyəsini çox cüzi dəyişmişdir ki, bu amil də qeyri-neft sektorunun bir çox sahələrində əsas fondların köhnələrək, ciddi şəkildə dəyişməz qaldığını göstərir.

Cədvəl 5.

Əsas fondların yeniləşmə və sıradan çıxması əmsalı

	2000	2001	2003	2004	2005	2006	2008
Yenilənmə əmsalı (%)	4.9	3.9	12.1	12	14.5	14.1	12.2
Sıradan çıxma əmsalı (%)	0.8	0.8	0.8	0.5	1.0	0.7	0.7

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Azərbaycan sənayesində texnoloji innovasiyalara, əsasən də mövcud olan istehsalın təkmilləşdirilməsinə çəkilən xərclər 2008-ci ildə 8020 min manat təşkil etmişdir. Sənayedə bu yönümlü xərclərin 7%-i mədənçıxarma, 93 %-i emal, 1%- i isə elektrik enerjisi, qaz, buxar və isti suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahəsinə aiddir (26). Ölkədə 2000-2008-ci illərdə beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətli yeni məhsul istehsalına, yüksək modernləşdirilmiş proses innovasiyalarına, elm tutumlu məhsulların istehsalına və bir sıra sahələrdə müasir məhsul istehsalına bu istiqamətdə xərclər çəkilməmişdir. Sənaye müəssisələrində innovasiyaların tətbiqinə mane olan iqtisadi amilləri aşağıdakı kimi konkretləşdirmək mümkündür:

- Subyektlərin öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması;
- Dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması;
- Təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması;
- Yeniliklərin dəyərinin yüksək olması;
- Yüksək iqtisadi risk;

- Yeni məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması.

Sənaye müəssisələrində innovasiyaların tətbiqinə mane olan istehsal amillərini isə aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- Müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması;
- İxtisaslı işçilərin çatışmaması;
- Yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması;
- Müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi;
- Satış bazarları haqqında informasiyanın azlığı;
- Digər müəssisələr və elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması.

Sənaye müəssisələrində innovasiyaların tətbiqinə mane olan digər amilləri aşağıdakı kimi sistemləşdirmək məqsədəuyğundur:

- Daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində yeni məhsullara ehtiyacın olmaması;
- İnnovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ-hüquqi sənədlərin yox səviyyəsi;
- İnnovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyənliyi;
- İnnovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank xidmətləri) inkişaf etməməsi;
- Texnologiyalar bazarının zəifliyi.

3.8. Kənd təsərrüfatı sektoru

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar kənd təsərrüfatının inkişafına öz təsirini göstərməkdədir. Kənd təsərrüfatının bütün kateqoriyaları üzrə məhsul istehsalının həcmi 1995-ci ildə 713,4 milyon manat təşkil etdiyi halda, 2008-ci ildə bu göstərici 4,4 dəfə artaraq 3308,4 milyon manat olmuşdur. Kənd təsərrüfatında çalışan insanların sayı ölkə üzrə ümumi məşğul əhəlinin 38,3%-ni təşkil edir. Müvafiq sahədə çalışanların orta aylıq əmək

haqqı və gəlirləri 115 manatdır ki, bu göstərici də ölkənin iqtisadiyyat sahələri üzrə işçilərin orta aylıq əmək haqqı səviyyəsindən 2,3 dəfə aşağıdır (26). Kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmnin artımı fərdi və özəl təsərrüfatların hesabına baş vermişdir, sahə üzrə ümumi məhsulun 5,6%-i fərdi fermer təsərrüfatları, 94,4%-i isə özəl hüquqi şəxslərə məxsus təsərrüfatlar tərəfindən istehsal edilmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi ölkə üzrə ÜDM-in 1995-ci ildə 24,5%-ni təşkil etdiyi halda, bu göstərici 2008-ci ildə 4,3 dəfə azalaraq, 5,7% səviyyəsinə enmişdir. Kənd təsərrüfatına əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının həcmi 1995-ci ildə 4,5 mly. manat olduğu halda, bu göstərici 2008-ci ildə 75 dəfə artaraq 336,5 mly. manat olmuşdur (26). Aqrar sektor üzrə belə kəskin artım müsbət hal kimi qiymətləndirilsədə, lakin olduqca çətin maliyyə vəziyyətində olan və zəif maddi-texniki bazaya malik belə bir sahə üçün bu nailiyyətlər qaneedici sayıla bilməz.

İqtisadiyyat sahələri üzrə əsas fondlarının xüsusi çəkisində kənd təsərrüfatı üzrə əsas fondlar 1995-ci ildə 21% olmuşdusa, 2008-ci ildə bu göstərici 3 dəfəyə yaxın azalmaqla 7%-ə enmişdir. Baxmayaraq ki, kənd təsərrüfatı sahəsində mövcud olan əsas fondların dəyəri 1995-2008-cu illərdə 254,6 mly. manatdan 4264 mly. manata qədər, təqribən 17 dəfə yüksəlmişdir (26). Kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların orta aylıq gəliri 114,7 manatı təşkil edir ki, bu da ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqından 2 dəfə aşağıdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əsas istehsal fondlarının strukturu öz fərqliliyi ilə nəzərə çarpmaqdadır. Müvafiq təsərrüfat sahəsində əsas istehsal fondları kimi binaların, tikililərin, ötürücü qurğuların xüsusi çəkisi üstünlük təşkil etmişdir. Müvafiq əsas fondların çox hissəsi özəlləşdirmə nəticəsində bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrə, fermer təsərrüfatlarına çatmış və bu vəsaitlərin xüsusi çəkisi son beş ildə mövcud əsas istehsal fondlarının 80%-ni təşkil etmişdir.

Cədvəl 6.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayı

	Cəmi	o cümlədən				Fərdi sahibkarlar *
		kolxozlar	sovxozlar	özal	sair dövlət	
1995	2487	1119	688	315	365	1999
1996	2613	982	569	746	316	4110
1997	2185	345	330	1280	230	5671
1998	5605	2	-	4847	756	3721
1999	3311	2	-	2795	514	3613
2000	2910	2	-	2500	408	3248
2001	2420	2	-	2171	247	2604
2002	1984	2	-	1663	319	2589
2003	2143	2	-	1839	302	2607
2004	2241	2	-	1937	302	2661
2005	2506	2	-	2201	303	2681
2006	2518	2	-	2242	274	2456
2007	2282	2	-	2016	264	2488
2008	2310	2	-	2049	259	2613

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı üçün vacib olan digər əsas vəsait və istehsal fondlarından olan maşın və texniki avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, işçi və məhsuldar mal-qara, çoxillik əkmələr və digər əsas vəsaitlərin həcmi yüksək olmamış (əsas istehsal fondlarının 20% həcmində), əksinə onların xüsusi çəkisində nəzərəcarpacaq azalma meyli müşahidə edilmişdir. Mövcud problemlərin həlli, kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə dövlət tərəfindən əməli tədbirlər, proqramlar həyata keçirilməkdə, bu sahəyə texniki, maliyyə və digər yardımlar göstərilməkdədir. Lakin, bütün bunlar hələ ki, kənd təsərrüfatı sahəsində əsaslı inkişafa, onun rəqabət yönümlü məhsul istehsalına kifayət qədər təsir göstərməyir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların sayı 1995-ci illə müqayisədə (2487) 2008-ci ildə 1,1 dəfə azalmışdır (26). Sahə üzrə zərərlə işləyən müəssisə və fermer təsərrüfatlarının sayı 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 2,7 dəfə azalsa da, lakin bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların mənfəətində yüksək artım tempi müşahidə olunmamışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə orta rentabellik səviyyəsi son on il ərzində 9-11% səviyyəsini təşkil etmişdir. Müvafiq göstərici isə aqrar sektorda təminəddici mənfəətin əldə edilməsinə imkan verməyərək, onun perspektiv inkişafına ciddi maneələr törətməkdədir.

3.9. Nəqliyyat

Nəqliyyat sektoru sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm sahələrdən biri kimi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Ölkədə 1996-cı ildən başlayaraq nəqliyyat sektorunda nəzərə çarpan sabit artım 2008-ci ildə də davam etmiş, bu dövr ərzində nəqliyyat sektorunda dövlət və özəl bölmə tərəfindən daşınan yüklərin həcmi 5 dəfədən çox artmışdır. Azərbaycanda 1995-ci ildə yük daşımalarının 3,3%-i, sərnişin daşımalarının 5,6%-i özəl bölmənin payına düşürdüsə, bu göstəricilər 2008-ci ildə yük daşımaları üzrə 56,6%-dək, sərnişin daşımaları üzrə 84,5-dək artımla özəl bölmənin xeyrinə dəyişmişdir (26). XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəlində Azərbaycanda həyata keçirilən beynəlxalq layihələr, xüsusilə də neft sektorunda “Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan” neft boru kəmərinin, nəqliyyat sektorunda TRACEKA proqramı çərçivəsində “Avropa-Qafqaz-Asiya” nəqliyyat dəhlizinin işə düşməsi ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən, nəqliyyat sektorunun inkişafına öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

Cədvəl 7.

Nəqliyyat sektoru üzrə əsas göstəricilər

	2000	2005	2006	2007	2008
Ümumi mənfəət (mly.manat)	327	364	556	672	1405
Xalis mənfəət (mly.manat)	229	275	394	476	913
İşçilərin orta illik sayı (nəfər)	79208	87422	93233	99 237	110975
Orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)	52	127	163	237	314
Əsas fondlar (mly.manat)	2064	3050	3350	5 700	5425
Əsas kapitala investisiyalar (mly.manat)	44	516	629	748	1992

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Nəqliyyat sektorunda əldə olunan ümumi mənfəət 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 4,3 dəfə artaraq 1405 mly. manat təşkil etmişdir. Müvafiq sektorda əsas fondların dəyəri qeyd edilən dövr ərzində 2,6 dəfə (2000-ci ildə sektor üzrə əsas fondların dəyəri 2064 mly. manat olduğu halda, 2008-ci ildə bu göstərici 5425 mly. manat təşkil etmiş), əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların həcmi isə 45 dəfə (44 mly. manatdan 1992 mly. manata yüksəlmiş) atılmışdır (26). Lakin, Azərbaycanın nəqliyyat sektorunda mövcud olan əsas fondların xüsusi çəkisi iqtisadiyyat sahələri üzrə mövcud olan əsas fondların 9,3%-ni təşkil etmişdir ki, bu da 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə qeyd edilən göstəricinin 2% azalması ilə nəzərə çarpmışdır. Nəqliyyat sektorunda əsas kapital qoyuluşları və investisiyalar neft və qaz boru kəmərlərinin çəkilişinə, dəmir yolu və hava nəqliyyatına, TRASEKA çərçivəsində avtomobil yollarının yenidən qurulmasına, Bakı şəhər nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Nəqliyyat sektorunda çalışanların sayı 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 1,4 dəfə artaraq 110975 nəfəri təşkil etmiş, bu sahədə işləyən insanların orta aylıq

əmək haqqı isə 314 manat olmuşdur ki, bu da ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı göstəricisindən 1,2 dəfə yüksəkdir (26).

Azərbaycanda nəqliyyat vasitələrinin tərkibi müvafiq dövr ərzində öz dəyişkənliyi ilə nəzərə çarpmışdır. Ölkədə nəqliyyat vasitələrinin sayı 2008-ci ildə 1995-ci ilə nisbətən orta hesabla 2 dəfə artmış, xüsusilə, ölkədə nəqliyyat vasitələrinin artımına əsas səbəb avtobus, minik və yük avtomobillərinin əksər hissəsinin xaricdən gətirilməsi olmuşdur. Əksər belə nəqliyyat vasitələri artıq öz amortizasiya dövrünü yaşadığı üçün ekoloji baxımdan ciddi fəsadlar törətməkdədir. Məhz bu baxımdan artıq son dövrdə bu problemin həlli ilə bağlı dövlət səviyyəsində tədbirlər görülməkdədir ki, bu tədbirlərə hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsini, fiskal siyasətin gücləndirilməsini aid etmək mümkündür.

3.10. Rabitə sektoru və İKT

Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, ölkənin beynəlxalq əlaqələrinin coğrafiyasının genişlənməsi rabitə sektorunun da inkişaf səviyyəsinin yüksəlişinə təkan vermişdir. Müvafiq sahədəki irəliləyişləri statistik mənbəələr də bir daha əks etdirir. Xüsusilə yeni xidmət növlərinin yaradılması, investisiya qoyuluşlarının həcmnin artması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına olan tələbatın genişlənməsi bu baxımdan sektorda ciddi irəliləyişlərin təmin olmasına zəmin yaratmışdır. Rabitə sektorunda 1995-ci ildə yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi ölkə üzrə ÜDM-in 1%-ini təşkil etdiyi halda, 2008-ci ildə bu göstərici 3%-dək yüksəlmişdir.

Cədvəl 8.

Rabitə sektoru üzrə əsas göstəricilər

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Əlavə dəyər (mly.manat)	113.8	198.5	261.6	370.6	475.6	708.6
Ümumi mənfəət (mly.manat)	81.0	120.4	123.0	236.0	366.1	564.8
Xalis mənfəət (mly.manat)	68.3	86.0	87.3	167.3	269.7	410.2
İşçilərin orta illik sayı (nəfər)	20693	17912	19982	21517	22236	22831
Orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)	84.6	157.5	181.1	219.6	297.4	381.1
Əsas fondlar (mly.manat)	415	859.2	973.6	976.1	1 083.9	1 258.9
Əsas kapitalla investisiyalar (mly.manat)	45.4	103.1	153.0	211.9	167.4	161.8
daxili investisiyalar (mly.manat)	42.6	84.7	135.2	131.1	150.7	130.1
xarici investisiyalar (mly.manat)	2.8	18.4	17.8	80.8	16.7	31.7

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkədə göstərilmiş rabitə xidmətlərinin həcmi 2000-ci (154 mly.manat) illə müqayisədə 2008-ci ildə (937 mly. manat) 6,1 dəfə artmış, müvafiq dövr ərzində bu sektorda yaradılan əlavə dəyərin həcmi 6,2 dəfə yüksələrək 709 mly. manat təşkil etmişdir. Müvafiq sektorda göstərilmiş xidmətlərin tərkibində mobil telefon rabitəsinin həcmi 71% (2000-ci illə müqayisədə 2008 ci ildə 9,4 dəfə artmış), şəhər və kənd telefon rabitəsi 6% (2000-ci illə müqayisədə 2008 ci ildə 3 dəfə artmış), internet xidmətləri 2,3 % (2000-ci illə müqayisədə 2008 ci ildə 21 dəfə artmış), poçt rabitəsi 2,2% (2000-ci illə müqayisədə 2008 ci ildə 3 dəfə artmış) olmaqla öz üstünlüyü ilə fərqlənmişdir (26).

Cədvəl 9.

Rabitə xidmətlərinin həcmi (mly. manat)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Cəmi	154	246.3	333.9	461.1	567	721.8	936.7
poçt	5	7	8.3	9.6	10.6	13.5	15.6
teleqraf	0.7	0.3	0.2	0.3	0.4	0.4	0.5
şəhərlərarası telefon	48.9	58.8	76.4	108.8	118.7	112	148.1
şəhər-kənd telefon rabitəsi	16.7	20.1	23.4	22.7	27	38.5	48.5
mobil telefon rabitəsi	70.9	141.1	208.3	295.5	376.2	510.8	667.4
naqilli səs yayımı	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2
fəldyeger və xüsusi rabitə	0.3	0.2	0.2	0.2	0.2	0.4	0.5
radiorabitə, radio və televiziya verilişlərinin ötürülməsi	5.5	5.6	5.8	6.4	6.1	7.8	10.4
radiotezliklərin nəzarəti	0.8	1.5	1.4	1.5	3.5	4.3	5.9
internet	1.6	3.1	3.7	8.6	12.5	19.8	22.3
digər xidmətlər	3.5	8.6	6	7.3	11.6	14.1	17.3

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkənin rabitə sektorunda ümumi mənfəətin həcmi 2000-ci illə (81 mly. manat) müqayisədə 2008-ci ildə (565 mly. manat) 7 dəfə artmışdır. Rabitə sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin 50%-ə qədəri özəl bölməyə aiddir və son dövrdə burada əldə olunan mənfəətin üçdə iki hissəsi qeyri-dövlət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin payına düşmüşdür. Rabitə sektorunda çalışanların orta aylıq əmək haqqı 2000-2008-ci illər ərzində 4,5 dəfə artaraq 381,1 manat olmuşdur ki, bu da ölkə üzrə müvafiq göstəricidən 1,3 dəfə yüksəkdir (26). Rabitə sektorunda əsas fondların dəyəri 2000-ci illə (415 mly. manat) müqayisədə 2008-ci ildə (1259 mly. manat) 3 dəfə artmış, əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının həcmi isə 45,4 mly. manatdan 161,8 mly. manatadək olmaqla, 3,6 dəfə yüksəlmişdir, investisiya qoyuluşlarının 82,2%-i daxili mənbələr hesabına həyata keçirilmişdir.

Cədvəl 10.
Rabitə müəssisələrində əsas fondların mövcudluğu

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Əsas fondların mövcudluğu (mly. manat)	415	859	974	976	1084	1259
Əsas fondların yeniləşmə əmsali	12.1	2.8	0.2	0.2	0.1	0.1
Əsas fondların aşınma dərəcəsi (%)	43.7	47.1	46.2	48.7	50.8	58.9

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Rabitə sektorunda ümumilikdə əsas fondların yeniləşmə əmsali 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 12,1-dən 0,1 vahidə enmiş, əsas fondların aşınma dərəcəsi 1,4 dəfə artmışdır (26). Azərbaycanda iqtisadi inkişaf informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsinin də fəaliyyətinin genişlənməsinə təkan vermişdir. İKT xidmətlərinə olan tələb nəticəsində bu sahədə məhsul (xidmətlər) buraxılışı 2005-ci illə (477 mly. manat) müqayisədə 2008-ci ildə (1002 mly. manat) 2,1 dəfə yüksəlmişdir. Ölkədə 2008-ci ildə 6,7 min müəssisə və ya müəssisə hesabına qurulmuş müəssisələrin 23,7 faizi kompüterdən istifadə etmişdir. Kompüterdən istifadə etmiş işçilərin fəaliyyət göstərən müəssisələrdə işləyən bütün işçilərin siyahı sayında xüsusi çəkisi son dövrdə 8 faizdən 9,8 faizə qədər yüksəlmişdir. İnternetə çıxış imkanı əldə etmiş müəssisələrin sayı 2008-ci ildə 20 faiz artmış, orta hesabla hər 8 müəssisədən birinin internetə çıxışı olmuş, internetdən istifadə etmiş müəssisələrdə çalışmış və internetdən istifadə etmiş işçilərin fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrdə işləyən işçilərin siyahı sayında payı 3,2 faiz təşkil etmişdir (Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin məlumatları). İnternet vasitəsilə əmtəə və xidmətlər sifariş vermiş

müəssisələrin sayı artmaqda, iqtisadi integrasiya əlaqələrinin coğrafiyası da genişlənməkdədir.

Azərbaycanda 2008-ci ildə İKT sahəsində fəaliyyət göstərmiş müəssisələr tərəfindən 651 milyon manatlıq və ya əvvəlki illə müqayisədə 31,4 faiz çox əlavə dəyər yaradılmışdır. İqtisadiyyatın bütün sahələrində işləyən işçilərin 1,7 faizi və ya 23 min nəfəri İKT sektorunda çalışmışdır. 2008-ci ildə İKT sektoruna yönəldilmiş investisiyaların həcmi artaraq 157 milyon manat olmuşdur. Müvafiq dövr ərzində ölkəyə ümumi dəyəri 407,1 milyon manat (496 milyon ABŞ dolları) olan 144 mal qrupu üzrə, o cümlədən ümumi dəyəri 218,3 milyon manat (266 milyon ABŞ dolları) olan 16 mal qrupu üzrə telekommunikasiya avadanlıqları, ümumi dəyəri 55 milyon manat (67 milyon ABŞ dolları) olan 10 mal qrupu üzrə kompüter və kompüter avadanlıqları, ümumi dəyəri 30 milyon manat (36 milyon ABŞ dolları) olan 35 mal qrupu üzrə elektron avadanlıqları, ümumi dəyəri 104,2 milyon manat (127 milyon ABŞ dolları) olan 30 mal qrupu üzrə audio və video avadanlıqları və 53 mal qrupu üzrə digər İKT məhsulları idxal edilmişdir (Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin məlumatları).

Ölkə rəhbərliyi tərəfindən İKT-nin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər, qəbul edilən proqramlar yalnız rabitə, İKT sektoru xidmətlərinin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsinə səbəb olmayıb, həmçinin dövlət idarəetmə orqanlarında, sahə strukturlarında müvafiq xidmətlərin inkişafında önəmli rol oynamışdır. Ölkədə əldə olunan digər böyük bir nailiyyət Rabitə Nazirliyinin əsasında yeni bir qurumun - Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin yaradılması ilə bağlıdır.

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf zəminində nəzərəçarpan artım nümayiş etdirməsinə baxmayaraq, bu müvəffəqiyyət dünya tərəqqisi ilə müqayisədə texnoloji və davamlı inkişafın yalnız ilkin şərti kimi nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün tələb olunan insan potensialı və təbii ehtiyatlar da mövcuddur. Bununla yanaşı, iqtisadi və sosial sahələrə

müasir texnologiyaların hərtərəfli şəkildə cəlb edilməsi üçün lazım olan əsaslı sərmayə və vəsaitlərə ehtiyac artmaqdadır. Ölkədə 2000-2008-ci illər ərzində İKT-yönümlü layihələr daxil olmaqla, belə layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün xarici və müştərək banklar tərəfindən ayrılmış kreditlərin ümumi məbləği 1,5 milyard ABŞ dollarından artıq olmuşdur. Birbaşa xarici sərmayə qoyuluşlarında həmçinin birgə və özəl telekommunikasiya şirkətləri olan Azevrotel, Azərsel və Baksel kimi şirkətlərin imkanlarından istifadə olunmuşdur. Neft sənayesindən sonra İKT və telekommunikasiya sahəsi daxili və xarici sərmayə qoyuluşları üçün ən fəal sahədir və sahənin perspektiv inkişafı Milli müəssisələrin beynəlxalq integrasiya əlaqələrinin genişlənməsi, müasir innovasiya və rəqabətqabiliyyətli məhsullarının istehsalına əhəmiyyətli təsir edəcəkdir. Azərbaycan Respublikasında Milli İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları Strategiyası həyata keçirilir ki, bu ölkənin informasiya cəmiyyətinə keçidinin sürətləndirilməsinə əsaslı təkan verir.

Milli İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları sahəsində mövcud olan və aradan qaldırılmalı olan problemləri aşağıdakı kimi sistemləşdirmək zəruridir:

- İKT-nin istifadəsinə dair işləri və onun prioritet sahələri üzrə istiqamətləri müəyyənləşdirən düzgün dövlət siyasətinin və tədbirlərin əlaqələndirilməsinə təminatın tam müəyyən edilməməsi;
- İKT-nin istifadəsini tənzimləyən hüquqi bazanın təkmil şəkildə inkişaf etməməsi;
- Ölkənin keçid dövrünün, 1 milyondan artıq qaçqın və məcbur köçkünün mövcudluğunun və Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20 faizə yaxın sahəsinin erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal olunmasının nəticəsi olaraq hökumətin İKT-nin tətbiqinə kifayət qədər maliyyə vəsaiti ayıra bilməməsi;
- Keçid dövrü ilə əlaqədar inkişaf etmiş ölkələrə «beyin» və «gen» axını;

- Əhalinin İKT-nin üstünlükləri və verdiyi imkanlar barədə informasiyaların kifayət qədər olmaması;
- Azərbaycanda ümumi kompüterləşdirmə prosesinin səviyyəsinin hələ zəif olması;
- Azərbaycan əlifbasının İKT sahəsində geniş istifadəsində yaranan ciddi problemlər, xüsusilə də özünün bəzi nadir hərflərinə görə proqram təminatlarında Azərbaycan dilinin kifayət qədər dəstəklənməməsi;
- Respublikanın hələ də İKT-nin integrasiyası üzrə bir sıra beynəlxalq proseslərdən geridə qalması;
- Respublikada mövcud olan kommunikasiya tariflərinin İKT-nin istifadəsində maneələr yaratması;
- Dövlət inhisarının mövcudluğunun telekommunikasiya sahəsində yeniliklərin tətbiqinə və ədalətli rəqabətə mane olması;
- Milli informasiya resurslarının formalaşdırılması prosesinin ləng getməsi;
- İKT ilə bağlı məsələlərin təhsilin bütün səviyyələrində müasir tələbatlara cavab verməməsi;
- Azərbaycanın şəhər və rayonları arasında "dial-up fərqlərinin" mövcud olması.

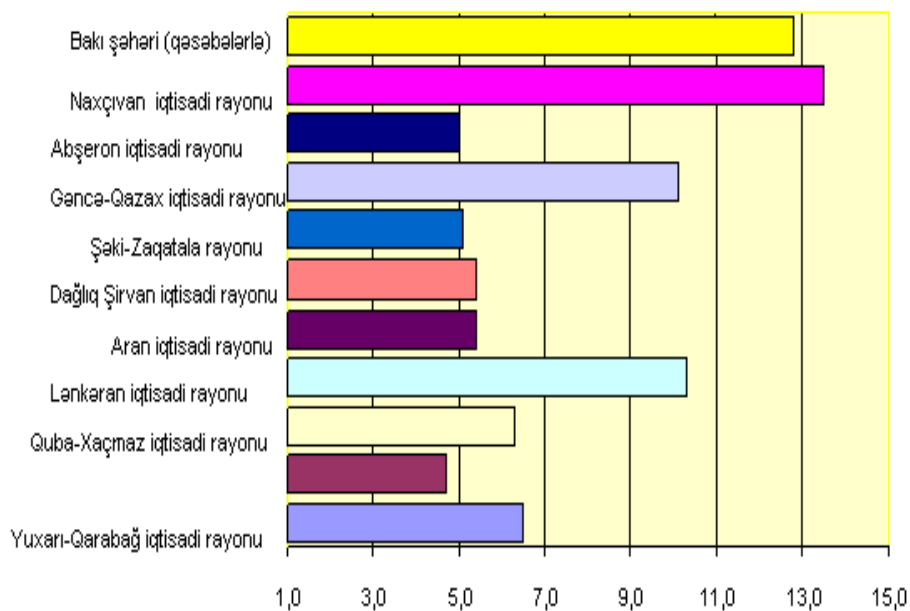
Azərbaycanda fəaliyyət göstərən yerli və xarici özəl şirkətlərin mövcud Veb səhifələri məşvərət firmalarını, IT şirkətlərini, bankları, sığorta şirkətlərini, nəqliyyat şirkətlərini, səyyar telekom operatorlarını təmsil edir. Hələlik banklar öz müştərilərinə internet vasitəsilə evdən əldə olunan bank xidmətlərini təklif etmir. Bu gün Azərbaycanda İKT-yə ictimai əlyetərliyin əsas məntəqələri İnternet klublar və Resurs Mərkəzləridir. Əhalinin əksəriyyətinin fərdi kompüterlərə malik olmadığına görə bu cür qurumların sayı həm paytaxtda, həm də ölkənin ayrı-ayrı rayonlarında artmaqdadır. Tədqiqatlar göstərir ki, Bakıda hər 10000 nəfərə 7,5 internet klubunun

düşdüyü halda, rayonlarda bu göstərici yalnız 0,8 internet klubu ilə məhdudlaşır.

Beynəlxalq Telekommunikasiya Birliyi (International Telecommunication Union) tərəfindən hazırlanan “Dünya İnformasiya Cəmiyyəti Hesabatı”nda (World Information Society Report) “Rəqəmsal imkanlar indeksi”nə (Digital Opportunity Index – DOI) görə isə Azərbaycan 0,36 göstərici ilə 180 ölkə arasında 99-cu sırada yer almışdır. Bu göstərici üzrə ölkəmizin MDB ölkələri sırasında ən üst sıralara yüksəlmə potensialı vardır. Müasir dövrdə bir çox təxirə salınmaz problemlər hökumətin və yerli təşkilatların diqqətini tələb edir. Onlar arasında əsasən insan potensialının intellektual səviyyəsinin artırılması məqsədilə aşağıdakı tədbirin həyata keçirilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir: inkişaf üzrə İKT strategiyası çərçivəsində müasir texnologiyaların inkişaf etdirilməsi ilə bağlı milli strateji proqramın həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi. Bu və digər belə yönümlü proqramların tezliklə həyata keçirilməsi beynəlxalq təşkilatların yardımı və Qeyri-Hökumət təşkilatlarının (QHT) iştirakı ilə Nazirlər Kabinetinin ümumi rəhbərliyi altında təmin edilə bilər.

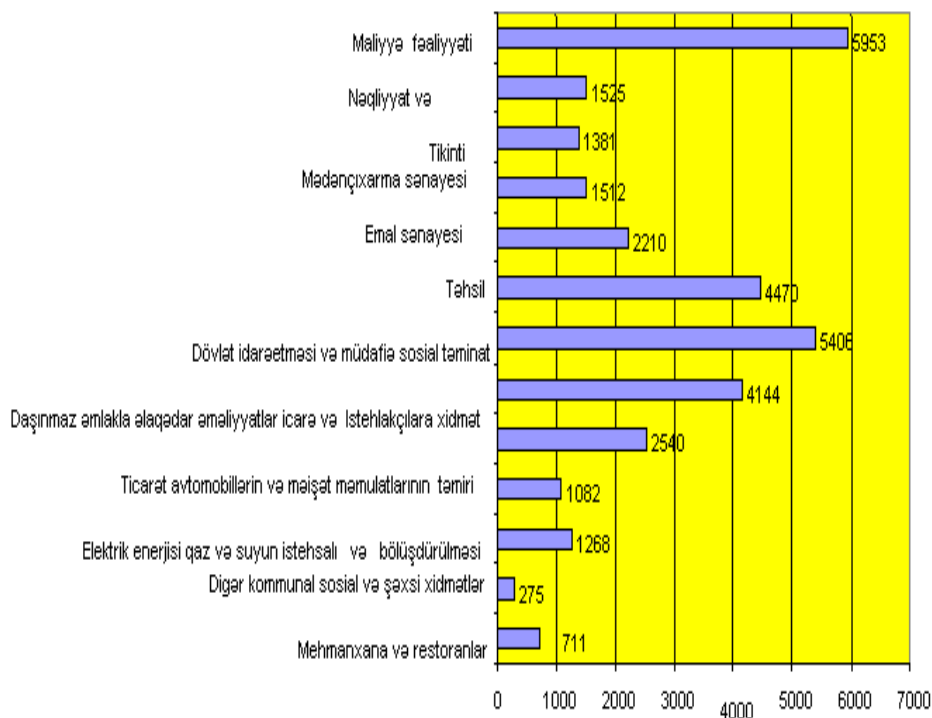
Sxem 1.

**Regionlar üzrə kompüter istifadəçilərinin fəaliyyət göstərən
müəssisələrdə çalışan işçilərin sayına nisbəti, faizlə**

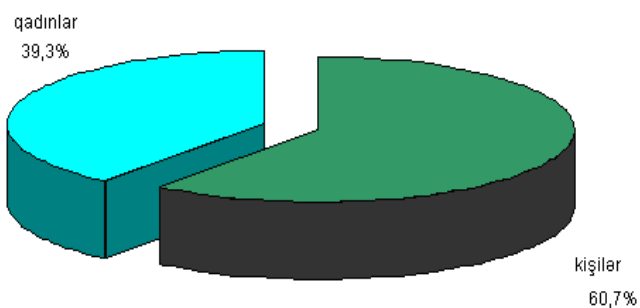
Sxem 2.

İnterneta qoşulmuş kompüterlərin sayı, ədəd

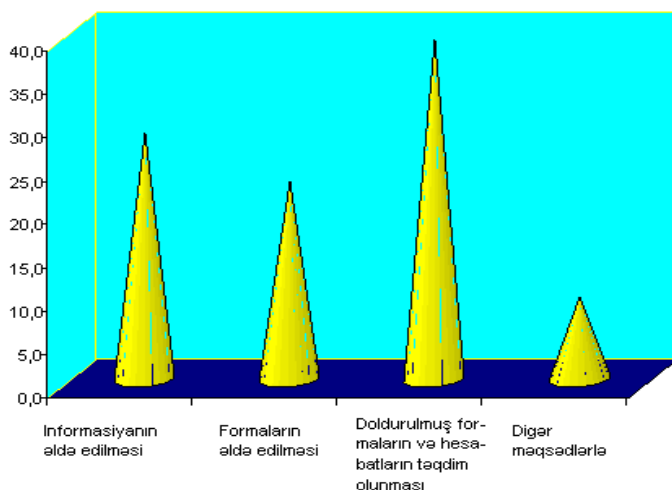
Sxem 3.

**İnternetdən istifadə etmiş işçilərin cinsinə görə bölgüsü,
yekuna nisbətən faizlə**

Sxem 4

Dövlət orqanları ilə əlaqələrin məqsədlər üzrə bölgüsü, faizlə

3.11. Ticarət, xidmət və turizm sahələri

Azərbaycanda 1995-ci ildən başlayaraq inkişaf edən bazar münasibətləri, qiymətlərin liberallaşdırılması, xarici iqtisadi fəaliyyətin coğrafiyasının genişlənməsi, istehlak bazarının geniş çeşiddə əmtəə və xidmətlər ilə təmin olunması, əhəlinin alıcılıq qabiliyyətinin getdikcə artması xidmət bazarının inkişafı üçün münbit zəmin yaratmışdır. Məhz bu amilin təsiri nəticəsində 1996-cı ildə ticarət, xidmət və pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin həcmində dövlət müəssisələrinin payı 13,6%, özəl sektorun payı 86,4% olduğu halda, 2008-i ildə bu göstərici kəskin şəkildə özəl sektorun xeyrinə dəyişməklə 99,2%-ə çatmışdır. 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin həcmi 5,1 dəfə artaraq 10876 mly. manat, əhaliyə göstərilən pullu xidmətlətin həcmi isə 7,1 dəfə yüksələrək 3393,3 mly. manat təşkil etmişdir (26).

Ölkədə 2004-2009-cı illər ərzində ticarət və xidmət müəssisələrinin sayı hüquqi şəxslər üzrə 1,5 dəfə artaraq 35088 olmuşdur ki, bunların da 92,3%-ni bu sahədə fəaliyyət göstərən kiçik, 7,7%-ni isə iri və orta müəssisələr təşkil etmişdir. Müvafiq dövr ərzində ticarət və xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin sayı daha üstünlüyü ilə fərqlənmişdir. Belə ki, 2004-2009-cı illər ərzində ticarət və xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin sayı 1,4 dəfə artmaqla 159370-ə çatmışdır (26). Ölkədə digər iqtisadiyyat sahələri ilə müqayisədə ticarət və bir çox xidmət müəssisələrinin, o cümlədən fiziki şəxslərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində, mənfəət normasında daha yüksək artım müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 11.

Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin və pullu xidmətlər (mily. manat)

	Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	Pullu xidmətin həcmi	Cəmi	Yekuna görə, faizlə	
				pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	pullu xidmət
2000	2119.9	477.2	2597.1	81.63	18.37
2001	2375.5	497.7	2873.2	82.68	17.32
2002	2688.5	531.8	3220.3	83.49	16.51
2003	3062.0	592.2	3654.2	83.79	16.21
2004	3729.9	694.6	4424.5	84.30	15.70
2005	4622.2	960.7	5582.9	82.79	17.21
2006	5760.3	1400.7	7161.0	80.44	19.56
2007	7591.4	2348.3	9939.7	76.37	23.63
2008	10876	3393	14269	76.22	23.78

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin tərkibində rabitə xidmətlərinin (34,2%), məişət xidmətlərinin (21,9%), sərnişin nəqliyyatı (19,6%) və mənzil-kommunal təsərrüfatı xidmətlərinin (15,2%) xüsusi çəkisi daha üstün olmuş, onlar ümumi pullu xidmətlərin 90,3%-ni təşkil etmişdir. Lakin, inkişafı üçün zəruri şəraitin olmasına baxmayaraq digər pullu xidmət sahələrinin inkişafı öz yüksəkliyi ilə fərqlənməmişdir, belə ki, göstərilən xidmətlərin 3,4%-ni təhsil, 1,8%-ni turizm-ekskursiya, 1,1%-ni tibb-səhiyyə, 0,7%-ni mədəniyyət, 2,1%-ni isə digər xidmətlər təşkil etmişdir (26).

Ölkədə 2004-2008-ci illər ərzində topdan və pərakəndə ticarət, məişət xidməti və bir sıra sahələrdəki əsas fondların həcmi iqtisadiyyat sahələrində mövcud olan əsas fondların xüsusi çəkisində 0,5% azalmaqla, onun 1,4%-i, mehmanxana və restoranlar sahəsindəki əsas fondların həcmi isə iqtisadiyyat sahələrində mövcud olan əsas fondların xüsusi çəkisində 0,1% azalmaqla, onun 0,3%-ni təşkil etmişdir.

Cədvəl 12

**Ticarət və xidmət sahəsi üzrə əsas fondların
iqtisadiyyatın bütün əsas fondlarında xüsusi çəkisi (%)**

	2004	2005	2006	2007	2008
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə	100	100	100	100	100
ondan iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə:					
topdan və pərakəndə ticarət, məişət xidməti və s.	1,9	1,6	1,4	1,3	1,4
mehmanxana və restoranlar	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Azərbaycanda turizmin inkişafına dövlət səviyyəsində göstərilən qayğı artaraq, bu sahənin inkişafı üçün əlverişli mühit yaradılmaqdadır. Məhz bu amilin nəticəsidir ki, ölkədə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin ümumi sayı 2004-cü illə (238) müqayisədə 2008-ci ildə (370) 1,6 dəfə artmış, bu sahədə işləyənlərin otra sayı həmin dövr ərzində 1,7 dəfə çoxalmışdır. Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələr tərəfindən ödənilən vergilərin həcmi 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə 2,3 dəfə artmaqla 13965,9 min manat təşkil etmişdir (26). Ölkədə fəaliyyət göstərən və keyfiyyətli xidmətlər təklif edən mehmanxanaların sayında Bakı şəhəri və digər şəhərlər, o cümlədən Sumqayıt, Gəncə, Naxçıvan və Lənkəran şəhərləri daha üstünlük təşkil edirlər. Regionlarda, xüsusilə də kurort və istirahət üçün əlverişli imkanlara malik olan ərazilərdə kiçik və təkmil infrastruktura, xidmət keyfiyyətlərinə malik olmayan mehmanxanalar fəaliyyət göstərirlər.

Cədvəl 13.

Mehmanxana və bu tipli müəssisələrin ümumi iqtisadi göstəriciləri

	2004	2005	2006	2007	2008
Mehmanxana və bu tipli müəssisələrin	238	262	285	320	370
İşləyənlərin orta siyahı sayı (nəfər)	3480	4092	4338	4739	5616
Büdcəyə daxil olan ƏDV, gəlir və digər vergilər, (min manat)	6094.7	9441.1	9445.9	9787.3	13965.9

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkədə mehmanxana və bu tipli müəssisələrin istismarından əldə edilən gəlirin həcmi 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə 1,9 dəfə artsada, lakin, onların istismar xərclərinin həcmi 2,5 dəfə artaraq, öz yüksəkliyi ilə fərqlənmişdir. Məhz bu və digər amillərin nəticəsində mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrinin mənfəəti 2004-ci illə (16941 min manat) müqayisədə 2008-ci ildə (6877 min manat) 2,5 dəfə azalmaqla nəzərə çarpmışdır (26).

Cədvəl 14.

Mehmanxana və bu tipli müəssisələrin maliyyə göstəriciləri

	2004	2005	2006	2007	2008
Mehmanxana müəssisələrinin sayı	238	262	285	320	370
Mehmanxana müəssisələrinin gəliri (min manat)	54327	66511	74342	89785	98584
Mehmanxana müəssisələrinin xərcləri (min manat)	37386	47312	50012	80020	91708

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Azərbaycanda turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin sayındada 2002-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 3,2 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Müvafiq artıma regionlarda, xüsusilə kurort və istirahət üçün əlverişli rayonlarda turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan

obyektlərin sayının artımı ilə yanaşı, Bakı və digər şəhərlərdə turizm firma və agentliklərinin (turist göndərişləri ilə məşğul olan) sayının kifayət qədər çoxalması səbəb olmuşdur. Eyni zamanda turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin əldə etdiyi ümumi gəlir 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə 4,2 dəfə artsada, bu müəssisələrin xərcləri 3,7 dəfə çoxalmışdır. Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin mənfəəti yalnız 2005-ci ildən başlayaraq artmış (360 min manat) və bu göstərici 2008-ci ildə 1509 min manat təşkil etmişdir ki, bu da turizmin inkişafı üçün geniş imkanları olan Azərbaycan Respublikası kimi bir dövlət üçün qaneedici sayıla bilməz.

Cədvəl 15.

Turizm müəssisələrinin mülkiyyət formasına görə sayı

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Turizm müəssisələrin sayı	39	50	58	81	96	117	123
dövlət mülkiyyəti	1	2	3	3	3	4	3
qeyri-dövlət mülkiyyəti	38	48	55	78	93	113	120
o cümlədən:							
xüsusi	32	42	49	72	88	108	115
xarici	5	4	4	4	3	3	3
birgə	1	2	2	2	2	2	2

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkədə dövlət səviyyəsində turizmin inkişafı ilə bağlı siyasət yeridilsə də, lakin beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi bu perspektivli sahənin inkişafına ilkin dövr üçün dövlət tərəfindən zəruri maliyyə və texniki dəstək lazımı səviyyədə təşkil edilməmiş, bu məsələnin həlli daha çox hissəsi özəl sektorun üzərinə qoyulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin sayı 123 olduğu halda, onun 98%-i qeyri-dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin (xüsusilə xarici və birgə, yerli müəssisələr) payına düşür.

Cədvəl 16.

Turizm müəssisələrinin əsas göstəriciləri

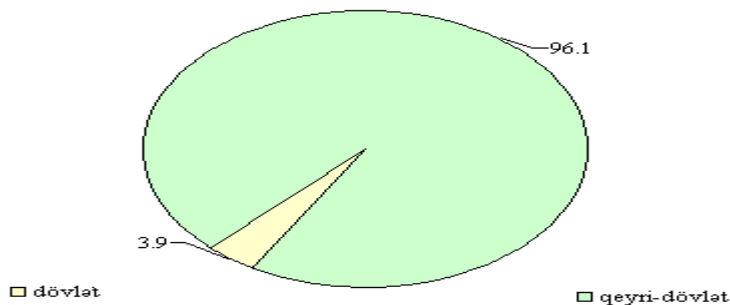
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Turizm müəssisələri	39	50	58	81	96	117	123
Turizm sahəsində çalışan işçilər işçilər (nəfər)	319	356	475	646	779	1115	1174
Turizm müəssisələrin gəliri (min manat)	...	2248	4130	6021	8480	15967	17121
Turizm fəaliyyətinə çəkilən xərclər (min manat)	...	2062	4228	5661	7054	13843	15612

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Tədqiqat göstərir ki, yerli turist-istirahət müəssisələrin fəaliyyəti hələ ki, beynəlxalq standartlara uyğun olmayıb, yüksək keyfiyyət tələblərinə cavab vermir. Məhz bu amilin nəticəsidir ki, ölkədən xaricə dincəlməyə gedən turistlərin sayı, ölkəyə gələn turistlərin sayından daim öz yüksəkliyi ilə fərqlənir, son illərdə bu göstərici ölkədən xaricə gedən turistlərin xeyrinə olmaqla, 2,5-3 dəfə artımı ilə nəzərə çarpmışdır.

Sxem 5.

**2008-ci ildə turizm müəssisələri tərəfindən əhaliyə
satılmış turizm yollayışı blanklarının mülkiyyət
növünə görə strukturu, faizlə**

3.12. Vergi sistemi

İqtisadiyyatın idarə edilməsinin tədricən dəyişməkdə olduğu və inzibati-amirlik üsulunun iqtisadi fəaliyyət səhnəsindəki təsirinin zəiflədiyi müasir dövrdə respublika iqtisadiyyatının inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi vergilər vasitəsilə tənzimlənmə mexanizmi mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Vergilər dövlətin əsas və başlıca gəlir mənbəyi olmaqla, hesablamalara görə dövlət büdcə gəlirinin 80-85 faizini təşkil edir. Araşdırmalar göstərir ki, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında Vergilər Nazirliyi üzrə daxilolmaların xüsusi çəkisi 2005-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 4,1 dəfə artaraq 5746566 min manat təşkil etmişdir. Lakin bu müsbət tendensiyanın əldə olunmasında neft sektorunun və onunla əlaqəli hüquqi və fiziki şəxslərin ödədiyi müxtəlif vergilərin təsiri əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ölkədə iqtisadiyyat sahələri üzrə vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üzrə bölgünün təhlili göstərir ki, 2008-ci ildə vergi daxil olmalarında neft sektoru ilə bağlı daxil olan ödənişlər ümumi vergi ödənişlərinin 79,1 %-ni, qeyri-neft sektoru üzrə isə daxil olan ödənişlər 28,9%-ni təşkil etmişdir (28).

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissəsi olan vergi islahatları aşağıdakı başlıca prinsiplərə əsaslanmalıdır: ümumi məqsədyönlülük; sadəlik; fiskal səmərəlilik; vergiləri ödəməkdən yayınma meyillərinə sədd çəkilməsi; universallıq; ictimai faydalı fəaliyyət növlərinin inkişafının stimullaşdırılması və zərərli fəaliyyət növlərinin qarşısının alınması; büdcənin və vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin inflyasiyadan müdafiəsi. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, respublikanın iqtisadi və sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün beynəlxalq standartlara uyğun olaraq yeni mütərəqqi vergi növləri qəbul etməklə formalaşmış vergi mexanizmini daha da təkmilləşdirmək zəruridir. Respublikada hələ ki, işlək vergi sistemi və mexanizmi tam formalaşmamışdır. Çünki işlək

vergi sisteminin və mexanizminin yaradılmasında müəyyən maneələr və çətinliklər mövcuddur. Mükəmməl vergi sistemi həmin çatışmamazlıqların aradan qaldırılmasını tələb edir.

Cədvəl 17.

İqtisadiyyat sektorları üzrə vergi daxilolmaları (2008, mly. manat)

Vergi ödəyicilərinin əsas fəaliyyəti üzrə sahəvi bölgüsü	Daxilolmalar
Cəmi	4549
Neft sektoru	2913
Qeyri-neft sektoru	1 637
o cümlədən: Rabitə	152
Tikinti	167
Nəqliyyat	105
Kənd təsərrüfatı	4
Ticarət və xidmət	145
Digər sahələr	1 064

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin məlumatları. Bakı, 2008.

İşlək çevik vergi sistemi və mexanizminin yaradılması üçün ilk növbədə qəbul edilmiş qanunlar əsasında vergi sistemi təkmilləşdirilməlidir. Vergi orqanlarının hesabatlarının araşdırılması yüz milyonlarla manat vəsaitin vergidən gizlədilməsi hallarını müəyyən edir. Araşdırmalar göstərir ki, müəssisə və təşkilatlarda vergi qanunvericiliyinin pozulması halları əsasən mənfəətin vergiyə cəlb etmədən gizlədilməsi, məhsulun maya dəyərinin qəsdən şişirdilməsi, əlavə dəyər vergisi və digər ödənişlərin düzgün hesablanmaması, idxal-ixrac əməliyyatlarında saxtakarlıq edilməsi, dövlət qiymət və maliyyə intizamına düzgün əməl olunmaması, sahibkarlıq və kommersiya subyektlərində sənədlərin tam doğru-dürüst aparılmaması və sair kimi amillərdə özünü büruzə verir.

3.13. Maliyyə-kredit sektoru

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf prosesində iştirak edən bankların mövqeyində irəliləyiş özünü biruzə verməkdədir. Məhz bunun nəticəsidir ki, 2004-cü illə (990 mly.manat) müqayisədə 2009-cu ildə (8408 mly. manat) banklar tərəfindən iqtisadiyyat və digər istiqamətdə kredit qoyuluşlarının həcmi 8,5 dəfə artmışdır. Müvafiq dövr ərzində uzunmüddətli kreditlərin həcmi 21 dəfə, qısamüddətli kreditlərin həcmi isə daha az olmaqla 3,4 dəfə yüksəlmişdir. Əvvəlki illərə nisbətən banklar tərəfindən verilən kreditlərin tərkibində uzun müddətli kreditlərin həcmi kəskin şəkildə yüksələrək, verilmiş cəmi kreditlərin 72%-ni təşkil etmişdir. Son illərdə dövlət bankları tərəfindən verilmiş kreditlər cəmi kreditlərin 47%-ni, özəl banklar tərəfindən verilmiş kreditlər isə 53%-ni təşkil etmişdir (27).

Cədvəl 18.

Bank və maliyyə-kredit təşkilatlarının kredit qoyuluşları (milli və xarici valyuta ilə birgə, mly. manat)

	Cəmi kreditlər	o cümlədən, vaxtı keçmiş kreditlər	Qısa müddətli kreditlər	Uzun müddətli kreditlər
2004	990	109	701	289
2009	8408	304	2360	6048

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları. Bakı, 2010

Ölkənin kredit bazarında ümumilikdə özəl bankların mövqeyi dövlət banklarına nisbətən üstün olmaqla möhkəmlənərək (1,1 dəfə), onlar tərəfindən verilən kreditlərin həcmi 4319 mly. manata çatmışdır. Azərbaycanda 41 özəl və iki dövlət mülkiyyətində olan (Beynəlxalq Bank və Kapital Bank) kommersiya bankı fəaliyyət göstərir ki, iki dövlət bankı tərəfindən verilən kreditlərin həcmnin (cəmi banklar tərəfindən verilmiş kreditlərin 47%-i bu bankların payına düşür) ayrı-

ayrılıqda özəl banklar tərəfindən verilən kreditlərdən çox yüksək olduğunu bir daha sübut edir (27).

Cədvəl 19.

Kredit qoyuluşlarının bankların mülkiyyət forması üzrə strukturu
(mily.manat)

	Cəmi kreditlər	Dövlət bankları	Özəl banklar	Qeyri-bank təşkilatları
2004	990	453	452	85
2009	8408	3912	4319	177

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları. Bakı, 2010

Ölkədə 2004-cü illə müqayisədə 2009-cu ildə banklar, maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş kreditlərin tərkibində ticarət və xidmət sektoruna verilən kreditlərin həcmi 8,4 dəfə, energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoruna verilən kreditlərin həcmi 60,1 dəfə, tikinti və əmlak sektoruna verilən kreditlərin həcmi 12,3 dəfə, sənaye sektoruna verilən kreditlərin həcmi 8,2 dəfə, nəqliyyat və rabitə sektoruna verilən kreditlərin həcmi 3,5 dəfə, kənd təsərrüfatı və emal sektoruna verilən kreditlərin həcmi 7,1 dəfə, ev təsərrüfatına verilən kreditlərin həcmi 8,5 dəfə, digər sektorlara verilən kreditlərin həcmi isə 4,5 dəfə artmışdır. Müvafiq dövr ərzində ticarət və xidmət sektoruna və ev təsərrüfatına verilən kreditlərin xüsusi çəkisi cəmi kreditlərin tərkibində dəyişməz qalmış, əksinə sənaye sektoruna verilən kreditlərin xüsusi çəkisi 0,5%, nəqliyyat və rabitə sektoruna verilən kreditlərin xüsusi çəkisi 9%, kənd təsərrüfatı və emal sektoruna verilən kreditlərin xüsusi çəkisi 1%, digər sektorlara verilən kreditlərin xüsusi çəkisi isə 6,5% azalmışdır. Bank və maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən son dövrdə verilən kreditlərin tərkibində ticarət və xidmət sektoruna (22%), ev təsərrüfatına (28%) və energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoruna (18%) verilən kreditlərin payı daha üstünlük təşkil etmişdir (energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoruna kreditlər dövlət bankları tərəfindən verilmişdir). Eyni zamanda təhlillər göstərir ki, müvafiq dövrlər

ərzində bank və maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş kreditlərin tərkibində kommersiya və istehlak yönümlü kreditlərin xüsusi çəkisi 50%-ə bərabər olmaqla, dəyişməmişdir (27). Bank və maliyyə-kredit təşkilatlarının 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə əhalidən cəlb etdiyi əmanətlərin həcmi 24 dəfə artaraq, 1903,7 mly. manat təşkil etmişdir ki, bu amildə ölkədə möhkəmlənməkdə olan siyasi və iqtisadi sabilliyin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Cədvəl 20.

Maliyyə-kredit təşkilatlarının sahələr üzrə kredit qoyuluşları (mly. manat)

Sahələr	2004	2009
Ticarət və xidmət sektoru cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	218 22%	1834 22%
Energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	25 3%	1522 18%
Tikinti və əmlak sektoru cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	47 5%	577 7%
Sənaye sektoru cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	66 7%	537 6,5%
Nəqliyyat və rabitə sektoru cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	150 15%	521 6%
Kənd təsərrüfatı və emal sektoru cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	56 6%	395 5%
Ev təsərrüfatı cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	277 28%	2329 28%
Digər sektorlar cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi	151 14%	683 7,5%

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları. Bakı, 2010

Bank və kredit təşkilatlarına əhalinin əmanət qoyuluşlarında milli valyuta ilə qoyuluşların həcmi xarici valyuta ilə qoyuluşlara nisbətən 1,2 dəfə dəfə yüksəlmişdir.

Cədvəl 21.

Əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər (mly. manat)

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Cəlb olunan əmanətlər	79.3	403.1	494.5	819.5	1468.4	1903.7
milli valyuta ilə	11.8	30.1	55.8	250.3	676.4	1035.6
xarici valyuta ilə	67.5	373	438700	569.2	792	868.1

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Bankların xalis mənfəti 2004-cü illə müqayisədə 2009-cu ildə 3,2 dəfə artaraq, 259 mly. manata çatmışdır, xalis mənfəət bilavasitə bankların kredit faizləri üzrə əldə etdiyi gəlirlər hesabına yaranmışdır. Bu amil göstərir ki, ölkədə fəaliyyət göstərən banklar geniş çeşidli bank xidmətləri göstərmək imkanına hələ ki, malik deyillər. Digər tərəfdən, bank kreditlərinin faiz dərəcələri 22-25% arasında dəyişir ki, bu tendensiya da artıq on ildən çoxdur ki, davam etməkdədir. Azərbaycanda iqtisadiyyat sahələri üzrə orta mənfəətlik normasının 10-13% nisbətində dəyişdiyini və əhalinin böyük əksəriyyətinin gəlirlərinin yalnız ərzaq, qeyri-ərzaq mallarının əldə olunmasına və zəruri xidmətlərə çatdığını nəzərə alsaq, onların bank xidməti bazarından istifadə imkanlarının geniş olmaması aydın şəkildə nəzərə çarpır (27).

Ölkədə bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşlarının (xarici investisiyalar da nəzərə alınmaqla) həcmi 2000-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə milli valyuta ilə 10,3 dəfə artaraq, 13328 mly. manat, ABŞ dolları ilə isə 11,3 dəfə artaraq, 16222 mly. dollar təşkil etmişdir. Son dövrdə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının tərkibində daxili mənbələr hesabına qoyuluşların həcmi xarici mənbələr üzrə qoyuluşların həcmindən 1,4 dəfə çox olmaqla fərqlənmişdir. Xarici investisiya qoyuluşlarının tərkibində maliyyə kreditləri (xarici investisiya

qoyuluşlarının 34%-i) və neft sektoruna qoyulan vəsaitlər (xarici investisiya qoyuluşlarının 49%-i həcmində) daha yüksək üstünlüylə malikdir (26).

Maliyyə sisteminin zəif tərəflərinə - həm fiziki mövcudluq, həm də bütün əhaliyə maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi baxımından nüfuz etmənin olmaması; korporativ idarəetmənin və tənzimləyici nəzarətin zəif inkişafı; depozitləri qəbul edən qurumlara və investisiya imkanlarına etibarın zəifliyi; kreditlərin geri qaytarılmamasında problemlərə rast gəlinməsi; maliyyə xidmətlərinə olan ehtiyacı ödəmək üçün yeni xidmətlərin tətbiq edilməməsi aiddir. Faktiki olaraq əksər bank və maliyyə-kredit təşkilatlarının xidmətləri əsasən Bakı şəhərində təmərküzləşmişdir. Paytaxt xaricindəki ərazilərdə maliyyə xidmətləri daha zəif təşkil olunmuşdur, burada kənd təsərrüfatı və əlaqədar aqrobizneslərin maliyyələşdirilməsinə diqqət lazımı səviyyədə deyildir. Hazırda əksər regionlarda yaşayan əhəlinin maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün ev təsərrüfatlarının şəxsi əmanətlərindən, ölkədən xaricdə çalışan qohumların pul köçürmələrindən, sələmçilərin və digər qeyri-rəsmi mənbələrin müxtəlif kombinasiyalarından, müəyyən həcmdə də bankların imkanlarından istifadə edilir. Maliyyə vəsaitlərinə olan tələb haqqında məlumatlar onu göstərir ki, kənd əhalisinin 65%-nin çalışdığı kiçik və orta müəssisələrin, fermer təsərrüfatlarının inkişafı üçün orta və uzun müddətli maliyyə yatırımlarına, kredit və investisiya qoyuluşlarına real tələbat artmaqdadır.

Maliyyə sektorunun möhkəmləndirilməsi ilə bağlı 1996-2009-cı illərdə maliyyə sektorunda islahatların keçirilməsi sahəsində addımlar atılmış, o cümlədən Bank fəaliyyəti haqqında və Milli Bank haqqında yeni Qanunlar qəbul edilmiş, habelə bank sektorunda rəqabətin gücləndirilməsi üçün islahat tədbirləri həyata keçirilmişdir. Lakin, iki dövlət bankının özəlləşdirilməsi istiqamətində çox az irəliləyişlər nəzərə çarpmışdır. Məhz bu baxımdan hələ ki, ölkədə bank

xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində əsas üstünlüyü Azərbaycan Beynəlxalq Bankı və Kapital Bank öz əlində saxlamaqdadır.

3.14. Maliyyə böhranı və onun Azərbaycana təsiri

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bir çox ölkə rəsmilərinin qeyd etməsinə baxmayaraq, dünyada 2007-2008-ci ildən açıq şəkildə biruzə verən və dünya iqtisadiyyatına güclü mənfi təsir göstərən maliyyə böhranı Azərbaycan Respublikasına da öz təsirini göstərir və böhran davam etdikcə bu problemin mövcudluğu müəyyən sahələrdə hiss olunacaqdır. Xüsusilə, keçən əsrin iqtisadi inkişaf tendensiyaları və müasir dövrün mövcud inkişaf problemləri göstərir ki, belə böhraların orta davam etmə müddəti yaxşı halda 2-3 il, əks halda isə 5-7 il çəkir. Ölkə prezidentinin tapşırığı ilə həyata keçirilmiş qabaqlayıcı tədbirlər nəticəsində böhranın mənfi təsirləri 2008-ci il ərzində ölkə iqtisadiyyatında praktiki olaraq hiss olunmayıb. Bununla belə, son təhlillər göstərir ki, artıq bütün dünya ölkələrinin üzləşdiyi maliyyə və iqtisadi böhran ehtimal edildiyindən daha dərin, sarsıdıcı, uzunmüddətli olacaqdır. Həmçinin, dünyadakı maliyyə böhranının Azərbaycana təsirləri 2009-cu ildə müəyyən şəkildə hiss edilmişdir. Dünya iqtisadiyyatının üzləşdiyi maliyyə böhranından sonra digər ciddi problem iqtisadi artım tempinin qlobal azalmasıdır ki, mövcud böhranın daha iki ildən artıq davam etməsi digər ölkələr kimi Azərbaycana da öz aşağıdakı neqativ təsirlərini göstərə bilər:

- Əmtəyə olan tələbatın azalması istehsalın azalmasına səbəb ola bilər;
- İstehsalın zəifləməsi, xammal təchizatı ölkələrinin bazarlarının zəifləməsi nəticəsində ixrac həcmnin azalmasına təsir göstərə bilər;
- Dünya iqtisadiyyatının üzləşdiyi ciddi problem-beynəlxalq bazarda neftə olan tələbatın azalması və onun qiymətinin sürətlə aşağı düşməsi ilə bağlı iqtisadiyyatı xammaldan asılı olan

ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında maliyyə sektoru ilə yanaşı iqtisadiyyatın real sektorunda və sosial sferada tənəzzülə gətirib çıxara bilər;

- İstehsal tələbləri azaldığından istehsal və paylanma prosesi zəifləyə bilər;
- Mövcud problemlər iqtisadi inkişaf tempinin aşağı düşməsinə, işsizlik və yoxsulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə, iqtisadiyyatın tədricən tənəzzülünə səbəb ola bilər;
- Əlaqələndirilməmiş maliyyə tədbirlərinin mövcudluğu, xüsusilə də böyük ölkələr tərəfindən əsas sənaye sahələrinə göstərilən subsidiyalar istənilən vaxt digər ölkələr, o cümlədən inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün əks təsir törədə bilər (1930-cu illərdə "qonşunu zəiflət" siyasəti tənəzzülü daha da dərinləşdirmişdi);
- Maliyyə sektorunda zəruri islahatların aparılmaması maliyyə əməliyyatları iştirakçılarının fəaliyyətinin və əməliyyatlarının qeyri-şəffaf qalmasına, bu da öz növbəsində bərpaya mane olan likvidliyin azalmasına səbəb ola bilər;
- Enerji istehlakında alternativ və ucuz mənbələrin tapılmasına, qənaətli evlər və avtomobillər istehsalına təkan verə bilər;
- İctimai nəqliyyat sektorunun inkişaf etdirilməsinə böyük investisiya cəlbini artırma bilər;
- Alternativ enerji mənbələrinin və məhsullarının ticarəti daha əlverişli və rəqabət qabiliyyətli ola bilər.

Mövcud şəraitdə dünya iqtisadiyyatı ilə sıx bağlı olan Azərbaycan baş verən neqativ proseslərdən hələlik, müəyyən qədər kənarda qalıb. Ölkəmizin böhran meyillərindən sığortalanması həm maliyyə bazarına, həm də bank sisteminə ciddi fəsadlarını göstərə bilməmişdir. Dünya maliyyə böhranının kəskinləşməsinə baxmayaraq, Azərbaycanın bank-maliyyə sisteminin nisbətən sabit olması ölkəmizin Respublikamızın yüksək valyuta aktivlərinə malik olması, həm də Mərkəzi Bankın yaxın dövr ərzində çevik pul-kredit siyasəti

yürütməsi baş verə biləcək tendensiyaların qarşısını almağa şərait yarada bilər.

Digər tərəfdən, Azərbaycan bankları beynəlxalq maliyyə-fond bazarlarında aktiv iştirak etmirlər. Məhz bu amillər ölkəmizin bank və maliyyə sisteminə kənar təsirlərin qarşısını almışdır. Maliyyə böhranı ilə bağlı, banklar üçün ehtiyat normaların azaldılması və uçot dərəcələrinin aşağı salınması ən effektiv variantdır. Təbii ki, bu siyasət davamlıdır və Mərkəzi Bank vəziyyəti nəzarətdə saxlamaq üçün daim senarini izləməli, yəni, dünya maliyyə böhranı uzun müddət davam etsə, hökumətin banklara və sığorta şirkətlərinə yardım etməsi gözləniləndir. Dövlət lazım gələrsə banklara vergi güzəştləri tətbiq etməli, zərurət yarandıqda, Mərkəzi Bankın ehtiyat fondlarından onlara borc verilməsi məsələsinə baxmalıdır.

Böhranın təsirləri Azərbaycanın real sektorunda da artıq müşahidə olunmaqdadır. İşsizliyin müəyyən qədər artması və kifayət qədər resursların banklarda olmaması, milli bankların xarici maliyyə qurumlarına iri həcmli borcunun mövcudluğu, onun qaytarılması zərurətinin yaranması, istehlak kreditlərinin verilməməsi maliyyə böhranının elementləridir. Maliyyə böhranın təsiri nəticəsində tikinti sektorunda durğunluq yaranmaqdadır. Dünyada maliyyə böhranı yeni başladığı zaman, tədqiqatlar Azərbaycanda da real sektorda ixtisarların aparılacağını göstərirdi. Artıq getdikcə bu proqnozlar özünü doğrultmaqdadır. Belə ki, son dövrdə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti, quruda fəaliyyət göstərən neft şirkətləri, "Azərboru", "Baku Steel Company" və digər müəssisələr çox saylı işçisini məzuniyyətə göndərüb. Təbii ki, bu vəziyyət işsizliyin və yoxsulluğun artımı üçün əsalı təkan mənbəyi ola bilər.

Əmlak bazarında qiymətlərin nisbətən aşağı düşməsi maliyyə böhranın bu sahədən də yan keçmədiyini göstərir. Azərbaycanın əmlak-mənzil bazarında, xüsusilə payaxtın daşınmaz əmlak bazarında aktivlik kəskin azalıb.

Amerika və Avropanın maliyyə, eləcə də fond birjalarında baş verən son proseslər Azərbaycana da təsir göstərməyə başlayıb. Artıq xarici investorlar ölkəmizdə dövlət qiymətli kağızlarına yerləşdirdiyi vəsaitin bir hissəsini geri qaytarıb. Qeyd edək ki, indiyə qədər öz ölkələrində qiymətli kağızların gəlirliliyi aşağı düşdüyündən, xarici investorlar pullarının bir hissəsini Azərbaycan bazarına yönəltmək məcburiyyətində qalmışdı. Onlar qısamüddətli dövlət istiqrazlarından illik 10-13 faiz gəlir götürməklə yanaşı, manatın möhkəmlənməsi hesabına əlavə 3 faiz də gəlir götürüdü. Amma son vaxtlar maliyyə böhranının Şərqdə, daha doğrusu MDB və Mərkəzi Asiya regionunda hiss olunması xaricilərin pullarını bu bölgədən çıxarması və daha etibarlı maliyyə alətlərinə yerləşdirməsi ilə müşahidə olunur.

Bankların xaricdən vəsait cəlb edə bilməməsini təsdiq edən Mərkəzi Bankın rəsmiyyəti bu qurumlar vasitəsilə kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsinin vacib olduğunu bildirir. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda bankların çoxu özləri xaricdən kredit alır və bu pulla kredit verirlər. İndi xaricdəki banklar böhran keçirir deyə, Azərbaycan banklarına da kredit verə bilmirlər. Azərbaycan banklarının əsas gəlir mənbəyi xarici maliyyə resurslarıdır. Belə ki, bir çox yerli banklar xarici banklardan 4-5 faizlik limitlə aldığı maliyyə-kredit vəsaitlərini yerli fiziki və hüquqi şəxslərə 22-25 faizlə verərək, 18 faiz gəlir götürürlər.

Maliyyə böhranı ölkədə yeni iri və orta dövlət investisiya layihələrini həyata keçirməyə imkan yaratmaya bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, ümumi investisiya siyasətində artıq təsirlər hiss edilir və risklər daha da artır.

Qlobal tələbatın azalması səbəbindən dünya əmtəə bazarlarında da kəskin qiymət ucuzlaşması baş verib. Belə ki, ötən müddət ərzində neftin qiymətinin 4, əlvan və qara metalların və digər əmtəə mallarının qiymətinin isə 2-2,5 dəfə ucuzlaşması baş vermişdir. Müvafiq tendensiya bir çox məhsul və əmtəələrin qiymətində də nəzərə çarpmaqdadır. Belə vəziyyət ölkədən ixrac olunan məhsul və

əmtəələrin qiymətinə də ciddi təsir göstərməklə, onsuz da güclü maliyyə dayanaqlığı və rəqabət qabiliyyətliliyi olmayan yerli müəssisələrin tədricən müflisləşməsinə və onun ardınca neqativ sosial-iqtisadi fəsadların yaranmasına təkan verə bilər. Lakin, ölkədə qərribə tendensiya baş alıb getməkdədir. Ölkəyə gətirilən, idxal olunan məhsul və əmtəələrin dünyada qiymətinin aşağı düşməsinə baxmayaraq, Azərbaycanda bu qiymətlər olduğu kimi qalmaqdadır və bəzən də çox cüzi dəyişikliklərə məruz qalıb. Azərbaycanda bu amil qeyri-sağlam rəqabət mühitinin, inhisarçılıq hallarının hələ də güclü olması ilə daha çox bağlıdır. Bazar münasibətlərinin inkişafı üçün ciddi problem yaradan belə neqativ hallara artıq son qoyulmalı və rəqabət mühiti sağlamlaşdırılmalıdır. Ölkə başçısının qeyd etdiyi kimi, qanunsuz varlanmaya qarşı mübarizə gücləndirilməli, şəffaflığın artırılması üçün təşəbbüslər artırılmalıdır.

Möcud vəziyyətdə dünya təcrübəsində olduğu kimi artıq və qeyri-effektiv dövlət xərclərinin azaldılmasına xüsusi diqqət yetirmək zəruridir. Eyni zamanda böhran şəraitinə uyğun iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi əsas şərtlərdən biridir. Xüsusilə büdcə xərclərinə iqtisadi və maliyyə səmərəliliyi baxımından nəzarətin artırılması, büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda maliyyə nizam-intizamına diqqətin gücləndirilməsi, lüzumsuz xərclərin, təxirə salına biləcək səfərlərin, satın almaların və digər qeyri-zəruri tədbirlərin azaldılması kimi amillər də bu qəbildən əhəmiyyətli sayıla bilər. Kommunal sahədə də xərclərə, yığımlara nəzarət daim diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Ölkə iqtisadiyyatına dövlət dəstəyinin artırılması xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Bu dəstək yalnız maliyyə yardımı vasitəsi ilə tamamlanmamalıdır, burada fiskal, gömrük siyasət alətlərindən istifadə edilməli, iqtisadi idarəetmə sistemi təkmilləşdirilməli, sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına da üstünlük verilməlidir.

Böhranın Azərbaycana təsirinin qarşısını alınmasında bəzən Neft Fondunda və Milli Bankda olan valyuta ehtiyatlarından istifadəyə üstünlük verilir. Təbii ki, bu vəsaitlərdən həm maliyyə böhranın

qarşısının alınmasında, həm də ölkə iqtisadiyyatının səmərəli və strateji baxımdan effekt verəcək istiqamətdə istifadə olunması və bununla bağlı əsalandırılmış proqramın hazırlanması zəruridir. Belə ki, mövcud neqativ tendensiyaları aradan qaldırmaq üçün əsas güc mərkəzinin bu ehtiyatların üzərində qurulması böhranın davam etmə müddətindən, neft və neft məhsullarına olan tələbin dəyişkənliyindən (artıq inkişaf etməkdə olan ölkələr yaxın və orta dövr ərzində neft-yanacaq enerjisinin yeni növ enerji ilə əvəz olunması ilə bağlı ciddi tədqiqatlar aparmaqdadır) asılı olaraq Azərbaycan üçün ciddi fəsadlar yarada bilər.

Zənimizcə, yaxşı olardı ki, Azərbaycan hökuməti bütün baş verə biləcək təsirləri daha dəqiqliklə tədqiq edib, böhranla bağlı gələcək neqativ təsirlərə qarşı qabaqlayıcı hazırlıq proqramını müəyyənləşdirsin. İqtisadi İnkişaf, Vergilər, Maliyyə Nazirlikləri, Gömrük Komitəsi, Mərkəzi Bank və ümumilikdə, Nazirlər Kabineti konsepsiya şəklində vahid və çevik antiböhran proqramı hazırlamalıdır.

3.15. Tikinti sektoru

Azərbaycanda tikinti sektoru inkişaf etməkdədir və bu sektorun fəaliyyəti iqtisadi və sosial sahələrin tərəqqisi üçünə önəmlidir. Xüsusilə, tikinti sektorunda əldə olunan göstəricilər öz müsbət xüsusiyyəti ilə fərqlənir. Tikintidə yaradılan əlavə dəyər göstəricisi 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 9,4 dəfə artaraq 2881,1 mly. manat təşkil etmişdir. Müvafiq dövr ərzində tikinti işlərinin həcmi 12 dəfə yüksəlməklə 3785546 min manata çatmışdır. Tikinti sektorunda əldə olunan mənfəətin həcmi 2000-ci illə müqayisədə 2008-cu ildə 24,6 dəfə artaraq 294,5 mly. manat səviyyəsində olmuşdur. Bu sektorda çalışanların orta aylıq əmək haqqısı 406 manat təşkil etmişdir ki, bu da ölkə üzrə müvafiq göstəricidən 1,4 dəfə yüksəkdir. Həmçinin, qeyd olunan dövr ərzində bu sektor üzrə əsas fondların

dəyəri də 2,6 dəfə artmaqla 1735 mly. manata çatmışdır (26). Ölkədə əsas kapitalla yönəldilmiş daxili və xarici investisiya qoyuluşlarının 1995-2008-ci illər üzrə tədqiqi göstərir ki, daxili investisiya qoyuluşlarının həcmi daim öz üstünlüyü ilə fərqlənmişdir. Belə ki, son dövrdə bu fərq 77,5% nisbətində olmaqla, daxili investisiya qoyuluşlarının xeyrinə dəyişmişdir. Tikinti təşkilatları tərəfindən 2008-ci ildə də əvvəlki illərdə olduğu kimi tikilib, istifadəyə verilmiş bir sıra sosial obyektlərin, o cümlədən xəstəxana və stasionar ambulatoriyaların, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin, mədəniyyət ocaqlarının sayı aşağı səviyyədə qalmaqla, istifadəyə verilmiş ümumi tikinti obyektlərinin xüsusi çəkisində 0,1% təşkil etmişdir.

Cədvəl 22.

Tikinti müəssisələri üzrə makroiqtisadi göstəricilər

	2000	2005	2006	2007	2008
Əlavə dəyər (mly.manat)	308.0	1171.6	1445.4	1892.0	2881.9
Ümumi mənfəət, (mly.manat)	11.8	92.9	107.0	104.4	294.5
İşçilərin orta illik Sayı (min nəfər)	40.7	52.5	54.0	57.9	69.0
Orta aylıq əmək haqqı (manat)	83.3	237.6	298.7	381.4	406
Əsas fondlar (mly.manat)	672.2	937.4	1023.6	1259.4	1735.0
Öz güclərilə yerinə yetirilmiş işlər (xidmətlər, mly.manat)	325	1558	2119.7	2702.4	3785.5

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın mülkiyyət növlərinə görə bölgüsünün təhlili göstərir ki, 1995-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə dövlət tərəfindən istifadəyə verilmiş əsas fondların xüsusi çəkisi 2,6 dəfə azalmaqla, cəmi istifadəyə verilmiş əsas fondların həcmnin

30,6%-nə bərabər olduğu halda, qeyri-dövlət müəssisə və təşkilatları tərəfindən istifadəyə verilmiş əsas fondların həcmi 2,4 dəfə yüksəlib 69,4%-ə çatmışdır. Qeyri-dövlət müəssisə və təşkilatlarının tərkibində xarici və müştərək müəssisələrin istifadəyə verdiyi əsas fondların xüsusi çəkisi daha üstün mövqeyə malik olub, 56,1%-ə çatdığı halda, bu göstərici yerli özəl müəssisələr üzrə aşağı səviyyədə qalmaqla 13,2%, bələdiyyələr üzrə isə 0,1% təşkil etmişdir.

Cədvəl 23.

Əsas kapitala yönələn investisiyanın mülkiyyət növlərinə görə bölgüsü (ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %)

	cəmi	o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:				
		dövlət	qeyri dövlət	ondan:		
				xüsusi	xarici və müştərək mülkiyyət	bələdiyyə mülkiyyəti
Əsas fondların istifadəyə verilməsi						
1995	100	74.4	25.6	25.6	-	-
1996	100	65.6	34.4	22.6	11.8	-
1997	100	52.1	47.9	20.4	27.5	-
1998	100	72.2	27.8	14.6	13.2	-
1999	100	54.0	46.0	11.4	34.6	-
2000	100	63.3	36.7	16.3	20.4	-
2001	100	48.4	51.6	26.0	25.6	-
2002	100	15.8	84.2	21.6	62.6	0.0
2003	100	30.1	69.9	10.7	59.1	0.1
2004	100	19.3	80.7	12.1	68.6	0.0
2005	100	12.2	87.8	13.6	74.1	0.1
2006	100	21.4	78.6	12.7	65.6	0.3
2007	100	28.6	71.4	7.8	63.5	0.1
2008	100	30.6	69.4	13.2	56.1	0.1

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Dövlət tərəfindən əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının daha çox hisəsi neft, qaz hasilatı, energetika və mədənçəxarma sahələrinə, sosial infrastrukturun yenidən ququlmasına istiqamətlənmişdir. Belə ki, əsas kapitala yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının 29%-i xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinə, bu sahədə xidmətlərin göstərilməsinə, 29%-i mədənçıxırma sənayesinə, 9%-i elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahəsinə, 19%-i isə infrastruktur və yol çəkilişinə yönəlib (26). Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın quruluşunda 1995-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə əsaslı şəkildə artım müşahidə olunaraq, müvafiq dövr ərzində istehsal təyinatlı investisiya qoyuluşlarının payı əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların tərkibində 16% artaraq 71%-ə yüksəlmiş, qeyri-istehsal təyinatlı investisiya qoyuluşlarının xüsusi çəkisi isə 16% azalmaqla 29%-ə enmişdir. Son dövrdə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın quruluşunda tikinti-quraşdırma işləri 59,5%, maşın, avadanlıq, alət və inventarların alınması 27,5%, sair işlər isə 13 % isə təşkil etmişdir ki, bu göstəricilər də son beş ildə mahiyyət baxımından kəskin dəyişməsi ilə nəzərə çarpmamışdır.

Ölkədə həyata keçirilən dövlət proqramlarına və iqtisadi isalahlara uyğun olaraq, yeni iş yerlərinin açılması daim diqqət mərkəzindədir. Məhz bu baxımdan 2004-2008-ci illər ərzində tikinti sahəsində 49538 daimi iş yerləri yaradılmışdır ki, bu da müvafiq dövr ərzində ölkə üzrə açılmış daimi iş yerlərinin xüsusi çəkisinin 9%-ni təşkil edir.

Cədvəl 24.

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların tərkibi

	Əsas kapitala investisiyalar		o cümlədən obyektlər üzrə					
			istehsal təyinatı			qeyri- istehsal təyinatlı		
	min manat	əvvəlki ilə nisbətən (%)	min manat	əvvəlki ilə nisbətən (%)	ümumi həcmdə payı (%)	min manat	əvvəlki ilə nisbətən (%)	ümumi həcmdə payı (%)
1995	227977	81.8	124753.8	67.0	54.7	103223	112	45
1996	644454	2.1 d.	500135.8	2.8 d.	77.6	144318	117	22
1997	910237	139.2	706667.4	135.0	77.6	203570	155	22
1998	1102426	122.9	923182.5	134.0	83.7	179243	86	16
1999	928548	97.7	814962.1	99.9	87.8	113586	84	12
2000	967821	102.6	791358.3	95.8	81.8	176463	151	18
2001	1170820	120.6	1030482.9	129.6	88	140337	80	12
2002	2106977	184.2	1880204.4	185.2	89.2	226772	176	11
2003	3786367	173.8	3480724.1	181.5	91.9	305643	118	8
2004	4922756	135.4	4457286.7	133.4	90.5	465469	158	10
2005	5769876	116.6	5011470.8	111.8	86.9	758406	163	13
2006	6234484	115.2	5316477.2	111.7	85.3	918007	140	15
2007	7471190	123.8	5823379.4	114.2	77.9	1647811	176	22
2008	9944154	131.8	7049673.6	119.9	70.9	2894480	174	29

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

3.16. Təbii ehtiyatlar sektoru

Təbii resursların istifadəsində və ətraf mühitin qorunmasında, ölkədə tarazlı ekoloji mühitin yaradılmasında cəmiyyət üzvləri ilə birlikdə, iqtisadiyyat sahələri, bu sahələrdə fəaliyyət göstərən dövlət və özəl müəssisələr, hüquqi və fiziki şəxslər əsas rol oynayırlar. Bu sahədə təkmil norma və standartların, hüquqi-normativ sənədlərin formalaşması, müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin təşkili, səmərəli idarəetmə mexanizminin mövcudluğu vacib şərtlərdəndir. Ölkədə bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ətraf mühitin qorunması

sahəsində zəruri hüquqi-normativ sənədlər və dövlət proqramları qəbul edilmiş və onların icrası istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Lakin, bütün bu amillərə baxmayaraq, ekoloji vəziyyət barədə reallığı birmənalı qiymətləndirmək qeyri-mümkündür. Ölkədə kəskin su çatışmazlığı mövcud olduğu halda, istifadə üçün götürülən suyun 29%-i nəql və daşınma zamanı itirilir. Təmizlənməmiş çirkab suların səthi sututarlara atılması 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 1,2 dəfə artaraq 180 mly. kub metr, çirkəndirici maddələrin atmosfərə atılması isə 1,1 dəfə yüksələrək 1000 min ton təşkil etmişdir. Ölkənin hava hövzəsinin çirkənlənməsində mühüm rollardan birini avtomobil nəqliyyatından atılan zərərli tullantılar oynayır. Son illərdə atmosfərə atılmış zərərli maddələrin ümumi həcmnin 60%-i məhz nəqliyyat vasitələrindən atılan tullantıların payına düşmüşür (26; Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatları).

Qeyd olunan neqativ hallar 2000-cı illə müqayisədə 2008-ci ildə ətraf mühitin mühafizəsinə və təbii resurslardan səmərəli istifadəyə yönəldilmiş əsas investisiya qoyuluşlarının həcmnin 57 dəfə artaraq, 97640 min manata çatdığı bir dövrdə baş vermişdir. Müvafiq dövr ərzində atmosfer havasının mühafizəsinə qoyulan investisiyaların həcmi 1,1 dəfə, su ehtiyatlarının mühafizəsinə qoyulan investisiyaların həcmi 130 dəfə, torpaqların mühafizəsinə qoyulan investisiyaların həcmi 62,7 dəfə artmışdır. (26; Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatları). Son dövrdə ətraf mühitin mühafizəsinə və təbii resurslardan səmərəli istifadəyə yönəldilmiş vəsaitlərin xüsusi çəkisi ölkə üzrə ümumi daxil məhsulun cəmi 0,1%-i səviyyəsində olmuşdur.

Cədvəl 25.

Təsərrüfat fəaliyyətinin ətraf mühitə təsiri

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Təbii su mənbələrindən götürülən su, mly. kub m.	11110	10772	11440	12050	12360	12270	12300
Su istehlakı, mly.kub m.	6588	7370	8019	8607	8865	8371	8370
Təmizlənməmiş çirkab suların səthi sututarlara atılması, mly. kub m.	171	167	160	161	163	177	180
Çirkləndirici maddələrin atmosfərə atılması min ton	908	838	975	1054	875	970	1000
o cümlədən:							
Stasionar mənbələrdən	515	426	540	558	344	386	400
Avtomobil nəqliyyatından	393	412	435	496	531	584	600

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Əsas kapitala kifayət qədər investisiya qoyulmaması ilə bağlı ətraf mühitin mühafizə obyektlərinin inşası və yenidən qurulması miqyasının azalması, bu sahə üzrə müasir texnoloji avadanlıqların yetərinə alınmaması ölkənin ekoloji mühitinə öz mənfi təsirini göstərməkdədir. Tədqiqatlar göstərir ki, 2008-ci ildə ətraf mühitin mühafizinə yönəldilən kapital qoyuluşları qismində investisiyaların xüsusi çəkisi (98 milyon manat) ölkə üzrə ümumi investisiya qoyuluşlarının tərkibində cəmi 1%-i təşkil etmişdir.

Cədvəl 26.

Ətraf mühitin mühafizəsinə və təbii resurslardan səmərəli istifadəyə yönəldilmiş əsas investisiya qoyuluşu

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Cəmi, min manat	1722.7	2965.1	1911.3	2912.3	8879.4	55504.6	97639.3
o cümlədən:							
Atmosfer havasının mühafizəsinə	825.9	879.1	204.8	1503.9	1601.9	1091.8	929.6
su ehtiyatlarının mühafizəsinə	603.6	1949.8	1706.5	1309.8	6838.1	18762.8	78331.3
torpaqların mühafizəsinə	293.2	136.2	-	98.6	439.4	35650	18378.4

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə əsas istehsal fondlarının əsaslı təmirinə çəkilən xərclərin məbləği 2000-2008-ci illər ərzində 1,6 dəfə artaraq, çox cüzi məbləği 5,5 mly. manatı təşkil etmişdir. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin orqanları tərəfindən torpaq ehtiyatlarının mühafizəsinə dövlət nəzarəti qaydasında alınan cərimələrin məbləği 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə min manatdan 1 milyon 78 min manata, suyun mühafizəsi üzrə cərimələrin məbləği 2,5 min manatdan 296 min manata, atmosfer havasının pozulmasına görə cərimələrin məbləği 3,2 min manatdan 188 min manata qədər artsada, bu sektorda neqativ halların aradan qaldırılması istiqamətində ciddi dəyişikliklər baş verməmişdir (26; Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatları). Azərbaycan Respublikasında 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə ayrı-ayrı iqtisadiyyat şəhərləri üzrə təhlükəli istehsalat tullantılarının yaranma səviyyəsində 10 % azalma müşahidə olunmuşdur, qeyd etmək lazımdır ki, belə tullantıların yaranma mənbəyində əsas üstünlük 92% olmaqla, Bakı şəhərinə məxsusdur və bu göstərici müvafiq dövr ərzində demək olar ki, dəyişməz qalmışdır. Aparılan tədqiqatlar və dünya təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında ətraf mühitin mühafizəsinə qoyulan kapital qoyuluşlarının və investisiyaların kifayət qədər artırılmasına, bu sahədə mövcud olan hüquqi-normativ bazanın və tənzimləmə mexanizminin əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsinə zərurət yaranmışdır.

IV. BÖLMƏ. SOSIAL SAHƏLƏR VƏ İNKİŞAF

4.1. Sosial müdafiə sistemi

Ölkə əhalisinin sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatlar sahə üzrə olan qanunvericilik aktlarının, normativ-metodoloji sənədlərin beynəlxalq tələblər nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsini, ölkədə iki pilləli pensiya təminat sisteminə keçidi, pensiya təminatı ilə bağlı mexanizmin, maliyyə və maddi-texniki bazanın, ödəniş sisteminin inkişaf etdirilməsini və digər bu yönümlü tədbirləri əhatə edir. Bütün bu kimi mühüm tədbirlərlə yanaşı, ölkədə sosial müdafiə sisteminin inkişafı istiqamətində bir çox problemlər hələ qalmaqdadır. Ölkədə əhalinin sayı 2001-ci ilə müqayisədə 2008-ci ildə 700 minə yaxın artaraq, 8730 min nəfərə çatmışdır. Müvafiq dövr ərzində pensiyaçıların ümumi sayı 54 min artmaqla, 1275 min nəfəri təşkil etmişdir. Son dövrdə ümumilikdə əhalinin 7 nəfərinə (bura fəal işlək əmək qabiliyyətli əhali ilə yanaşı, bütün digər əhali üzvləri aiddir) 1 nəfər, orta hesabla iqtisadiyyat sahələrində çalışan (əlavə dəyər yaradan, ÜDM-i formalaşdıran) insanların 3 nəfərinə isə 1 pensiyaçı düşür ki, bu göstərici də müasir təcrübədə 4-5 nəfərə 1 pensiyaçı nisbəti ilə fərqlənir (26).

Cədvəl 27.

Pensiyaçıların sayı (min nəfər)						
	2001	2002	2003	2004	2005	2008
Pensiyaçıların sayı	1219	1245	1285	1327	1373	1275
yaşa görə	734	735	743	751	759	835
əlilliyə görə	168	179	199	230	251	302
ailə başçısını itirməyə görə	137	136	136	128	133	138

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkə pensiyaçılarının xüsusi cəkisində əlilliyə görə pensiyaçıların sayının artması xüsusi ilə diqqət cəlb edir. 2001-ci illə nəzərən 2008-ci ildə əlilliyə görə pensiyaçıların sayı daha çox olmaqla, 1,8 dəfə artmışdır. Müvafiq dövr üzrə müqayisədə ümumi pensiyaçıların tərkibində bu qəbildən olan pensiyaçıların xüsusi çəkisi 14%-dən 24%-ə qədər yüksəlmişdir.

Cədvəl 28.

Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği (manat)

	2001	2002	2003	2004	2005	2008
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği	14.4	14.7	17.7	23.8	24	95.8
yaxa görə	15.5	16	18.6	24.8	25	99.4
əlilliyə görə	14.4	15	20.2	26.3	26.5	94.8
ailə başçısının itirilməsinə görə	10.8	10.8	14.7	21	20.9	76.4

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Azərbaycanda təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği 2001-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 6,5 dəfə artmaqla, 95,8 manata bərabər olmuşdur. Müvafiq dövr ərzində uşağa və əlilliyə görə verilən pensiyaların artım nisbəti demək olar ki, yuxarıda qeyd olunan göstəriciyə yaxın olsa da, lakin, ailə başçısının itirilməsinə görə verilən pensiyaların məbləği müəyyən qədər aşağı səviyyəsi ilə fərqlənmişdir. Belə ki, bu müddət ərzində ailə başçısının itirilməsinə görə verilən pensiyaların məbləği 7,1 dəfə artaraq, 76,4 manata çatmışdır. Yaşa və əlilliyə görə pensiya alan insanların təqribən 60-65 %-i səhhətinə və fiziki qabiliyyətinə görə yenidən əmək fəaliyyətinə qayıtmaq imkanına malk deyildir, belə ki, ağır fiziki əmək qabiliyyətli və yüksək intellektual səviyyəli sahələrdə işləməsinə həm də onların təkmil, müasir peşəkar iş təcrübəsinin və bilik və ixtisas səviyyəsinin kifayət qədər olmaması imkan vermir. Məhz bu

baxımdan bu insanların maddi rifah halı və həyat səviyyəsi çətin vəziyyətdə olaraq qalmaqdadır.

Ölkədə son iki ildə aztəminatlı ailələrə verilən ünvanlı dövlət sosial yardımını alan insanların sayı 3,4 dəfə artıb 749965 nəfər olmuşdur, bu dövrdə 1 nəfərə düşən aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımın məbləği isə cəmi 2,4 dəfə yüksəlməklə 22 manat manat təşkil etmişdir. Həmçinin 2009-cu ildə ölkə üzrə təyin olunmuş sosial müavinətlərin bir nəfərə görə orta aylıq məbləği 34 manat 26 qəpik səviyyəsində olmuşdur. Təbii ki, sosial yardıma və müavinətə ehtiyacı olan insanlara ödənilən bu məbləğlər həmin insanların zəruri maddi, kommunal və digər xidmət tələbatının hələ ki, çox az hissəsini qarşılamaqdadır. Azərbaycanda əhalinin hər min nəfərinə 5 əlil düşür ki, əlillərin ümumi tərkibində əmək qabiliyyətli yaşda olanların xüsusi çəkisi 26,5% təşkil edir. Bu insanların əliliyinin əsas yaranma səbəblərindən biri də onların əmək fəaliyyəti ilə bağlıdır. İstehsalatda bədbəxt hadisələr zamanı əmək qabiliyyətini itirən və ölənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 1,6 dəfə artmışdır. Xüsusilə, belə hadisələrin baş verməsində digər sahələrlə nisbətdə tikinti sahəsi daha yüksək göstəricilərlə fərqlənir (26).

Ümumiyyətlə, sosial müdafiə sisteminin problemləri dərin və çoxşaxəlidir. Bu problemlərin həlli yalnız büdcədən yetərli məbləğ ayırmaqla tamamlanmır. Ayrılan məbləğin lazımı islahatlara yönəldilməsi məsələnin həllinin ən əsas və zəruri yoludur. Gərəkli islahatlar içərisində işləyənlərin qeydiyyatının düzgün aparılmasını təmin edəcək sistemin qurulmasını, vergi islahatlarını sadalamaq olar. Digər önəmli islahat isə, bir çox dünya ölkəsində olduğu kimi, çoxpilləli sosial müdafiə sisteminin tətbiq edilməsidir. Çoxpilləli təqaüd sisteminin tətbiqi sayəsində özəl təqaüd sistemi vasitəsilə təşkil olunacaq pensiya fondları həm əhalinin təqaüd çağında arzu etdikləri gəliri əldə etməsinə kömək edə, həm də ümumiyyətlə ölkə iqtisadiyyatına fayda verə bilər. Özəl sosial müdafiə fondlarının işində dövlət daha çox nəzarət funksiyasını öz üzərinə götürməlidir. Bu həm

də bir çox dövlətlərdə hakim olan məhdud dövlət və ya “ən kiçik dövlət ən yaxşı dövlətdir” prinsipi əsasında dövlətin bir çox iqtisadi fəaliyyət sahəsindən çəkilməsi tendensiyasına uyğundur. Fondların formalaşdırılması və idarə edilməsi isə peşəkar özəl qurumlara həvalə edilməlidir. Bu qurumlar fondları daha yüksək səviyyədə idarə edərək həm yığım sahibi olan şəxslərin gələcəkdə hədəflədikləri gəliri əldə etməsinə, həm də ölkə iqtisadiyyatına önəmli kapital ehtiyatının yönəlməsinə səbəb ola bilər. Özəl sosial müdafiə fondlarının fəaliyyət göstərə bilməsi üçün isə təminatın mövcud olması zəruri şərtidir. Effektiv dövlət nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məhz insanların bu sistemə olan etimadının yüksəlməsinə təsir edib, müvafiq sahəyə yönəldilən vəsaitlərdən qeyri-səmərəli istifadə imkanlarını minimuma endirə bilər. Əksinə, birbaşa və dolayısı ilə dövlət büdcəsindən ildən - ilə daha çox vəsaitin sosial müdafiə sisteminə transfer edilməsi, büdcə üçün ciddi problemlər yarada bilər ki, bu amildə büdcədən digər sahələrə yönəldilən zəruri xərclərin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Hər şəxsin öz təqaüdünü maliyyələşdirdiyi əlavə sistem həm şəxslərin rifahını artırır, həm də dövlət büdcəsinin yükünü azalda bilər.

Bazar münasibətlərinə keçid dövründə səhiyyə sahəsindəki xidmətlər nisbətən zəifləmiş, bu sahədə dövlət və özəl sektorun inkişafına şərait yaradılmışdır. Keçmiş dövrün təcrübəsi nəticəsində ölkədə kifayət qədər xəstəxana və ali təhsilli həkimlər də mövcuddur. Sovet dövründə dövlət tərəfindən tam şəkildə maliyyələşdirilən sosial sahələr kimi, səhiyyə sisteminin də artıq belə bir maliyyə təminatına kifayət qədər geniş imkanlar yaradılmamış, nəticədə bu amil göstərilən xidmətlərin keyfiyyətində müəyyən problemlərin yaranmasına rəvac vermişdir.

Cədvəl 29.

Səhiyyənin əsas göstəriciləri

	2001	2005	2006	2007	2008	2009
Bütün ixtisaslardan olan həkimlərin sayı (min nəfər)	29.0	30.1	30.6	32.0	32.4	33.0
Orta tibb işçilərinin sayı (min nəfər)	60.0	59.7	60.8	62.3	62.2	63.2
Xəstəxana müəssisələrinin sayı	735	732	729	751	748	756
Xəstəxana çarpayılarının sayı, min	69.9	68.4	68.9	68.8	68.1	68.4
Əhaliyə ambulatoriya–poliklinika yardımını göstərən müalicə müəssisələrinin sayı	1614	1594	1595	1686	1692	1712
Qadın məsləhətxanalarının, uşaq poliklinikalarının və ambulatoriyalarının sayı (müstəqil və ya başqa müəssisələrin tərkibinə daxil olanlar)	913	922	923	925	904	906
Hamilə və zəif qadınlar üçün çarpayılardan sayı (həkim və ginekoloji çarpayılar daxil olmaqla) (min)	7.5	7.4	7.4	7.4	7.4	7.4
Feldşer-mama məntəqələrinin sayı (min)	1.9	1.8	1.8	1.7	1.7	1.7

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkənin səhiyyə sistemində bir sıra ciddi problemlər qalmaqdadır, bunlara yüksək peşəkar mütəxəssis kadrların çatışmazlığını, sahənin maddi-texniki bazasının və təminatının müasir tələblər baxımından təkmilləşməməsini və digər bu yönümlü problemləri aid etmək mümkündür. Səhiyyə sistemində ciddi problemlərin mövcud olmasına baxmayaraq, sahənin inkişafı

istiqlamətində dövlət tərəfindən önəmli tədbirlər, islahatlar həyata keçirilməkdədir. Belə ki, ölkədə 2001-2009-cu illər ərzində bütün ixtisaslardan olan həkimlərin, orta tibb işçilərinin sayı təqribən 20%-ə yaxın, xəstəxana, əhaliyə ambulatoriya-poliklinika yardımı göstərən müalicə müəssisələrinin sayı 10%-ə yaxın artmışdır. Lakin, bu dövr ərzində xəstəxana çarpayılarının, qadın məsləhətxanalarının, uşaq poliklinika və ambulatoriyalarının (müstəqil və ya başqa müəssisələrin tərkibinə daxil olanlar), hamilə və zəif qadınlar üçün çarpayılar, feldşer-mama məntəqələrinin sayı isə (həkim və ginekoloji çarpayılar daxil olmaqla) 11%-ə yaxın azalmışdır (26).

Azərbaycanda 1995-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə əhali arasında ölüm hallarının sayı 10% yüksəlmişdir: mövcud vəziyyətin əsas yaranma səbəbi: ürək-damar, qan dövranı, həzm və həzmaltı, sidik-cinsiyyət, endokrin, maddələr mübadiləsi pozğunluqları, sinir sistemi, dəri və dərialtı toxumanın xəstəliklərinin artması ilə bağlıdır. Ölüm faizi ilə bağlı rəsmi məlumatlarla yoxlama və müxtəlif monitorinqlər zamanı aşkar edilmiş məlumatlar arasında yaranmış ciddi fərqlər qeydiyyat və hesabat mexanizminin dünya standartları səviyyəsinə uyğun təkmilləşdirilməsinə olan real ehtiyacı qabarıq şəkildə üzə çıxarır.

Ölkədə doğuş zamanı ana ölümünün sayı 1995-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə cəmi 1,3 dəfə, bir yaşa qədər olan uşaqların ölüm halı isə daha çox təqribən 2 dəfəyə yaxın azalmaqla müşahidə olunmuşdur. Müvafiq dövr ərzində bir yaşa qədər olan uşaqların ölüm hallarına əsasən daha çox anadangəlmə anomaliyalar (inkişaf qüsurları, deformasiyalar və xromosom pozğunluqları), həzm sistemi, tənəffüs orqanları və digər bir sıra xəstəliklər səbəb olmuşdur.

Ölkədə əhəlinin əsəb-psixi xəstəliklərlə xəstələnməsi səviyyəsi 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 1,3 dəfə artaraq, bu qəbildən olan xəstələrin sayı 122589 nəfərə çatmışdır, hazırda əhəlinin hər 100000 nəfərinə 1432 nəfər əsəb-psixi xəstəliklərdən əziyyət çəkən insan düşür (26).

Rəsmi statistik mənbələr 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə alkoqolizm və alkoqol psixozu üzrə xəstələrin sayının 1,1 dəfə azaldığını, lakin narkomaniya və toksikomaniya üzrə xəstələrin sayının isə 1,3 dəfə artdığını göstərir, hazırda bu mənbəyə görə narkomanların və toksikomanların sayı 21611 nəfər təşkil edir. Müvafiq dövr ərzində rəsmi statistik mənbələrə görə qazanılmış immün çatışmazlıq sindromu (AİDS) və immün çatışmazlıq virusunun (HİV) gəzdiriciləri ilə qeydə alınmış xəstələrin sayı 3,7 dəfə artaraq, 1744 nəfərə çatmışdır (26). Aparılan araşdırmalar, müxtəlif monitorinqlər və digər mənbələr isə bu xəstəliklərə mübtəla olmuş xəstələrin sayının daha çox olduğunu əks etdirir. Ölkədə hüquq-mühafizə orqanları və digər müvafiq dövlət orqanları narkomaniya və AİDS ilə mübarizə aparsalar da, bu bəla Azərbaycandan da yan keçməmişdir. Ölkənin iqtisadi-coğrafi mövqeyi, mövcud sosial-iqtisadi problemləri və bir sıra səbəblər bu xəstəliklərə mübtəla olanların sayının artmasına öz təsirini göstərməkdədir.

Ölkədə təhsil sisteminin inkişafı ilə bağlı əsaslı islahatlar həyata keçirilməkdədir. Bu islahatların əhatə dairəsi hələ ki, sahə üzrə tam müsbət nəticələrin əldə olunmasına təminat yaratmamışdır. Azərbaycanda yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi və əvvəlki müəssisələrin çox hissəsinin əsaslı təmiri ilə bağlı əməli tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bu proses ölkədə qəbul olunmuş təhsilin inkişaf konsepsiyası və proqramı çərçivəsində reallaşdırılaraq, həm də “Heydər Əliyev Fondu” tərəfindən geniş dəstək almaqdadır. Məhz bütün bunların nəticəsidir ki, təhsilə yararsız məktəblərin bəzisi birləşdirilərək, onların bazasında müasir təhsil müəssisələri qurulmaqdadır. Belə ki, 2000-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə bu məqsədlə təhsil müəssisələrinin sayında cüzi azalma (4 məktəb) müşahidə edilmiş, mövcud məktəblərin sayı 4557 olmuşdur. Ümumtəhsil məktəblərində özəl müəssisələrin fəaliyyəti üçün də şərait yaradılmışdır ki, hazırda onlar xüsusi çəkisi ümumtəhsil məktəblərinin 1%-dən də az hissəsini təşkil edir (26). Lakin, dünya

təcrübəsində olduğu kimi özəl təhsil məktəblərinin ödənişli əsaslarda olmasına baxmayaraq, burada təhsilin təşkili və keyfiyyət səviyyəsi dövlət təhsil müəssisələrinə nisbətən yüksəkdir.

Ölkənin ümumtəhsil məktəblərindəki şagirdlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə 20 % azalmaqla, 1431515 nəfərə enmişdir. Xüsusilə, belə vəziyyət dövlət təhsil müəssisələrində baş vermiş, əksinə özəl təhsil müəssisələrində isə şagirdləri sayı 2002-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə 60% artmışdır (7162). Eyni zamanda qeyd olunan dövr ərzində dövlət ümumtəhsil müəssisələrində şagirdlərin sayının nəzərə cərpacaq səviyyədə azalması şəraitində, müəllimlərin sayı 1,2 dəfə (12886) artmaqla, 174378 nəfərə çatmışdır (26). Müəllim sayının çoxluğu əsasən Bakı, Gəncə, Sumqayıt və digər şəhər, şəhər tipli qəsəbələrdə, rayon mərkəzlərində müşahidə olunmaqdadır. Ölkənin dağ regionlarında, ucqar rayon ərazilərində, kəndlərdə isə müəllimlərə ehtiyac yüksək olaraq qalmaqdadır.

Azərbaycanda orta ixtisas təhsil müəssisələrinin (kolleclərin) sayı 2000-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə 1,2 dəfə azalaraq, 60-ə endikdə (onlardan 56-sı dövlət, 4-ü özəl), burada təhsil alan tələbələrin sayı əksinə 1,3 dəfə artaraq (9297 nəfər) 52579 nəfərə çatmışdır. Həmçinin, müvafiq dövr ərzində ali təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin sayı 1,2 dəfə (16904 nəfər) artaraq, 136587 tələbə olmuşdur (26). Son dövrdə ölkədə 34 dövlət, 14 özəl ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərsədə, əksər ali dövlət təhsil müəssisələrində ödənişli təhsil sisteminin mövqeyi möhkəmlənməkdədir və müvafiq ödəniş səviyyəsi çox vaxt özəl təhsil sistemindəki ödənişlərə yaxınlaşmaqdadır. Belə vəziyyət əhalinin maddi vəziyyətinin hələ ki, çətin bir vəziyyətdə olduğu vaxtda bir çox problemlər yaradır, bəzən də tələbələrin təhsilini yarımçıq qoyması ilə nəticələnir. Ali təhsil müəssisələrində iqtisadiyyat, səhiyyə, nəqliyyat, hüquq ixtisas sahələri üzrə məzun buraxılışı üstünlük təşkil etdiyi halda, elm, İKT, sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı kimi ölkə üçün vacib ixtisaslar üzrə məzun buraxılışında azalma meyli əməli şəkildə nəzərə cərpmaqdadır.

Aparılan tədqiqat və monitorinqlər ölkənin əksər ali təhsil müəssisələrində təhsil səviyyəsinin hələ ki qənaətbəxş olmadığını, təhsil sisteminin beynəlxalq tələblərə cavab vermədiyini göstərir. Belə vəziyyət isə Azərbaycan Respublikasının dövlət, idarəetmə, sosial-iqtisadi sahələrində fəaliyyət göstərəcək yüksək ixtisaslı və peşəkar kadrların hazırlanması sahəsində ciddi problemlər yaratmaqdadır. Xarici ölkələrdə dövlət xətti ilə təhsil alan tələbələrin sayı 2003-2009-cu illər ərzində 5520 nəfər təşkil etmişdir.

Zənnimizcə, təhsil sistemində mövcud vəziyyəti, Azərbaycanın imkanlarını nəzərə alıb bu məsələnin üzərində bir qədər də düşünməyə dəyər. Belə ki, Rusiya, Qazaxstan kimi ölkələr artıq on ilə yaxındır ki, perspektivli sahələr üzrə təhsil almaq üçün hər il dünyanın möhtəbər ali təhsil ocaqlarına hər cür təminatı ilə 5000-10000 arası gəncləri göndərir.

Təhsil sahəsində rast gəlinən mühüm problemlərə tədris planlarının və təlim metodlarının köhnəlməsi, uşaqların məktəbəqədər tərbiyəsi və inkişafı üzrə tədbirlərin kifayət qədər inkişaf etməməsi, gənclərə onların praktik vərdişlərə yiyələnmələri üçün göstərilən xidmətlərin məhdud olması, tədrisin keyfiyyətinin aşağı səviyyədə qalması, məktəb binalarının və digər təlim mərkəzlərinin fiziki vəziyyətinin hələ ki, tam qənaətbəxş səviyyədə olmaması, maddi-texniki bazanın qeyri-təkmilliyi ilə yanaşı, maddi və maliyyə resurslarından bir çox hallarda istifadənin səmərəsiz vəziyyətdə qalması daxildir. Başqa sahələrdə olduğu kimi, Hökumət Sovetlər Birliyinin dağılması və maliyyə resurslarının məhdud olması nəticəsində bu sahədə də yaranan problemlərin mövcudluğunu qəbul etmişdir. YAİİDP çərçivəsində bu problemlərin aradan qaldırılması üçün inkişaf proqramı həyata keçirilməkdədir. Əsasən müəllimlərin təkmilləşdirilməsi işinin gücləndirilməsi, tədris proqramlarının səviyyəsinin yüksəldilməsi, məktəblərin reabilitasiyası, habelə müasir bazar tələbatlarına cavab verən peşə təliminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və digər bu kimi vacib tədbirlər nəzərdə tutulur. Bu

işləri həyata keçirərkən Hökumət inkişaf proqramı üzrə tərəfdaşları ilə birgə atdığı çox mühüm addımlardan çıxış etmək niyyətindədir. Bu addımlar bir sıra məsələləri, o cümlədən, tədris proqramlarına gender, reproduktiv sağlamlıq, praktik vərdişlərin öyrədilməsi kimi məsələlərin daxil edilməsi, tədris proqramlarının islahatı, uşaqların məktəbəqədər tərbiyəsi və inkişafı üzrə fəaliyyətin həm ailə, həm də kollektiv səviyyəsində genişləndirilməsi, məktəblərdə yeni fəal təlim metodlarının tətbiqini əhatə edir.

Azərbaycanda elmi kadrların yetişdirilməsi, bu potensialın inkişafı istiqamətində istər ali təhsil müəssisələrində, istərsə də elmi-tədqiqat müəssisələrində nəzərəcarpacaq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə aspiranturası olan müəssisələrin sayı 1,2 (11 müəssisə) artaraq, 94 olmuşdur. Elmtəhsil müəssisələrində təhsil alan aspirantların sayı bu dövr ərzində 1,7 dəfə artaraq, 1636 nəfərə çatsada, lakin aspiranturayı bitirib, dissertasiya müdafiə edən şəxslərin sayı yuxarıda göstərilən göstəricidən çox aşağı səviyyədə olmuşdur. 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə aspiranturayı bitirib, dissertasiya müdafiə edən şəxslərin sayı 1,3 dəfə artmaqla, cəmi 44 nəfər təşkil etmişdir. Aspiranturada təhsil alan və oranı bitirən tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti ya dissertasiya işini müdafiə etməmiş, ya da aspiranturadakı təhsilini yarımçıq buraxmışdır. Belə şəxslərin bir qismi aspiranturaya təhribi xidmətdən yayınmaq üçün, ya da hansı yolla olsa da alim adı almaq üçün daxil olurlar. Aspiranturayı bitirməyən əksər şəxslər isə maddi, ailə vəziyyətinin çətinliyi ilə əlaqədar buradan uzaqlaşır. Ölkədə doktoranturası olan ali tədris və elmi-tədqiqat müəssisələrinin sayı müvafiq dövr ərzində 1,3 dəfə (6) artaraq, 27 olmuşdur. Bu dövrdə doktorantların sayı 2 dəfəyə yaxın artaraq, 71 nəfərə çatsada, doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş şəxslərin sayı dəyişməz qalmışdır (26).

Cədvəl 30.

Elmin əsas göstəriciləri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	137	137	131	138	139	146	145	146	146
Tədqiqatla məşğullar (nəfər)	15809	15929	16019	17190	17712	18164	17973	18079	17942
elmlər doktorları	678	644	635	656	668	705	708	735	750
elmlər namizədləri	3343	3224	3226	3295	3234	3322	3258	3277	3360
o cümlədən qadınlar, nəfər	1170	1155	1198	1229	1181	1228	1246	1251	1340
Akademiklər	31	60	60	61	60	58	57	68	65
Müxbir üzvləri	48	117	113	110	107	102	100	117	113
Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər:									
mly. manat	9.3	9.4	11.4	16.6	20.0	28.8	32.0	43.9	62.1
ÜDM nisbətən (%)	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
dövlət büdcə xərclərinə nisbətən (%)	1.2	1.2	1.2	1.3	1.3	1.3	0.8	0.7	0.6
Tədqiqatda istifadə olunan əsas vəsaitlər, mly. manat	54.9	70.6	67.5	79.7	79.7	79.9	84.9	84.9	85.1

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Azərbaycanda elmə çəkilən xərclər sahəsində artım nəzərə çarpmaqdadır. Xüsusilə, elmə çəkilən xərclərin həcmi 2000-ci ildə 9,3 mly.manat təşkil etmişdisə, bu göstərici 2008-ci ildə 7 dəfə artmaqla 62,1 mly.manat səviyyəsinə qalxmışdır. Müvafiq maliyyələşmənin əsas yükü büdcənin üzərinə düşmüşdür. Lakin elmə çəkilən xərclər müvafiq dövr ərzində əvvəlki illərdə olduğu kimi, ÜDM-in tərkibində öz xüsusi çəkisini dəyişməməklə, onun 0,2%-ni təşkil etmişdirsə, dövlət büdcəsinin xərclərinin tərkibində elmə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,2%-dən 0,6%-ə enmişdir (26).

Ölkədə elmi-tədqiqat və işlələrini yerinə yetirən təşkilatların sayı 2000-2008-ci illər ərzində 1,1 dəfə (9 təşkilat) artaraq, 146-ya çatmış, bu müəssisələrdə çalışan alim və tədqiqatçıların sayı isə 1,2 dəfə çoxalaraq, 17942 nəfəri təşkil etmişdir. Son dövrdə müvafiq yönümlü elm ocaqlarında 750 elmlər doktoru, 3360 elmlər namizədi fəaliyyət göstərmişdir (26), lakin bu müəssisələrdə çalışan alim və tədqiqatçı heyətinin əmək haqqı dövlət qulluğunda işləyən orta vəzifəli kadr-mütəxəsislərin əmək haqqından təqribən 2-2,5 dəfəyə yaxın aşağı olması ilə fərqlənir. Mövcud vəziyyət elmi kadrları əvəzçilik və digər yollarla əlavə işlərdə çalışmağa məcbur edir ki, bu amildə son nəticədə ölkənin perspektiv inkişafı ilə bağlı müxtəlif istiqamətlərdə aparılan tədqiqatların nəticələrinin keyfiyyətinə öz əks təsirini göstərir və göstərəcəkdir. Elmi-tədqiqat müəssisələrində istifadə olunan əsas vəsaitlərin dəyəri 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 1,6 dəfə artaraq, 85,1 mly. manat təşkil etsədə, müvafiq maddi texniki bazanın yalnız 26%-i zəruri avadanlıq və texniki vasitələrdən ibarət olmuşdur. Elmə və elmi tədqiqatlara çəkilən xərclərin 73%-i dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilmişdir, digər hissəsi isə elmi-tədqiqat müəssisələrinin özlərinin müxtəlif mənbələrdən cəlb etdiyi və xarici donorların məqsədli layihələri hesabına təmin olunmuşdur (26).

Ölkədə mədəniyyət sahələrinin inkişafına son illərdə dövlət səviyyəsində qayğı artmaqdadır. Buna bariz nümunə olaraq, mədəni irsin, tarixi abidələrin, qədim xalq sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramlarının qəbulunu, bu sahədə mövcud olan hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsini göstərmək olar. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasına Ermənistanın təcavüzü nəticəsində yalnız 20% torpaqlarımız işğal olunmamış, bir milyon insanlarımız qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşməmişdir, həmçinin işğal olunmuş torpaqlarda coxsaylı təsərrüfat subyektlərimiz, təhsil və səhiyyə obyektlərimiz, ən əhəmiyyətli də tarixi-mənəvi dəyərlərimiz, abidələrimiz, sənət ocaqlarımız qalmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan bu

ağrılı problemin həlli ilə bağlı öz haqq səsini beynəlxalq səviyyədə daha da gücləndirməklə, beynəlxalq əlaqələri öz xeyrinə dəyişməklə, diplomatik vasitələrlə, sənəd və sübutlarla get-gedə daha çox üstünlüklər əldə etməkdədir.

Ölkədə mədəniyyət sahələrinin inkişafında hələ ki, gözlənilən nəticələr əldə olunmamışdır. Bəzi sahələrdə (kitabxana, kinoteatr, teatr, çəkilişlər) müəyyən geriləmələr müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2000-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə mövcud olan kütləvi kitabxanaların sayı 10%, klub müəssisələrinin 22%, kinoteatrların 9%, daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələrinin isə 5% azalmışdır (26). Belə azalmaya əsas səbəb bir tərəfdən, müvafiq mədəniyyət obyektlərinin (kinoteatr, klub müəssisələri və s.) özəlləşdirilməsi və fəaliyyət istiqamətinin dəyişməsi, digər tərəfdən isə, kifayət qədər diqqətin ayrılmasından nəticəsində onların müəyyən hissəsinin yararsız hala düşməsi olmuşdur. Ölkədə bir çox teatr, konsert salonlarının və muzeylərin əsaslı şəkildə yenidən qurulması (əsasən Bakı şəhərində) şəraitində, bu sənət ocaqlarına gələnlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə təqribən 2 dəfə azalmışdır (26).

Ölkədə gənclərin sağlam və mənəvi cəhətdən möhkəm əsaslar üzərində inkişafını təmin etmək üçün idman və bədən tərbiyəsinə olan qayğı da son on ildə əhəmiyyətli şəkildə yüksəlmişdir. Belə ki, bu dövr ərzində idman qurğularının sayı 1,6 dəfə artaraq 9582 ədədə çatmış, 19 müasir və beynəlxalq tələblərə cavab verən idman olimpiya kompleksləri tikilib, istifadəyə verilmiş, bədən tərbiyəsi və peşəkar idman növləri ilə məşğul olanların sayı 1,6 dəfə artaraq, 543 min nəfər təşkil etmişdir (26). Xüsusilə, paytaxtda və bir çox regionlarda müasir tələblərə cavab verən və hər cür şəraitə malik təkamil idman-olimpiya komplekslərinin açılması, bu sahənin ölkə üzrə hərtərəfli inkişafına əlverişli şərait yaratmaqdadır.

4.2. Əhalinin həyat səviyyəsi

Azərbaycan Respublikasında əhalinin sayı 1995-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə 1,2 dəfə artaraq, 8730,3 min nəfər olmuşdur ki, onların da 51,8%-i şəhərdə, 48,2%-i kənddə yaşayır. Tədqiqatlar göstərir ki, ölkə əhalisinin təqribən 31%-i Bakı şəhərində yaşayır, bu insanlar ya rəsmi qeydiyyatdan keçməklə, ya da qeyri rəsmi qeydiyyatsız yaşayırlar ki, onların da əsas hissəsini qaçqın və məcburi köçkünlər, işləmək üçün paytaxta gəlib artıq burada məskunlaşan insanlar təşkil edir. Müvafiq dövr ərsində doğulanların sayı 9% artaraq, 152086 nəfərə çatdığı halda, ölənlərin sayı isə 10 %-ə yaxın artıb, 52710 nəfər olmuşdur (26).

Ölkədə əhalinin yaş qrupları üzrə bölgüsünün təhlili göstərir ki, əmək qabiliyyətli yaşda olan insanların xüsusi çəkisi 2005-ci ildə ümumi əhalinin 53,4%-ni təşkil etdiyi halda, 2009-cu ildə bu göstərici 4,1% artmaqla, 57,5%-ə çatmışdır (26).

Azərbaycanda bağlanan nigahların sayı 1995-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə 2 dəfə artdığı şəraitdə, boşanma hallarının sayı ondan aşağı olmaqla 1,4 dəfə yüksəlmişdir. Nigahların sayında şəhər və kənd yerlərində yaxınlıq müşahidə olunsada, lakin, boşanma hallarının sayı kənd yerlərində 2,5 dəfə artıq olmaqla, öz yüksəkliyi ilə fərqlənmişdir (şəhər yerlərində bu göstərici 1,2 dəfə artımı ilə nəzərə çarpmışdır). Müvafiq dövr ərzində rəsmi qeydə alınmış nikahda olmayan qadınlar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 2,2 dəfə artmaqla, 18421 nəfərə çatmışdır. Bu da ölkədə doğulan uşaqların 12%-ni təşkil edir (26). Rəsmi statistikaya görə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu (yaş sayı) 72 il göstərilir, lakin alternativ rəsmi və digər mənbələrə müraciət etdikdə, bu göstərici öz fərqliliyi ilə müşahidə olunaraq, orta ömür uzunluğu 65-67 yaş arasında dəyişir (34, page 68-69).

İqtisadiyyat və sosial sahələrdə məşğul olanların sayı 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 10% artaraq, 4056 min nəfəri təşkil etmişdir. Son dövrdə rəsmi mənbələrə görə əhalinin 263 min nəfəri işsiz kimi

göstərilə də, aparılan araşdırmalar və digər alternativ mənbələr onların sayının daha çox olduğunu əks etdirir (26). Müvafiq sahələrdə məşğul olanların 38,4% kənd təsərrüfatında (orta aylıq əmək haqqı 115manat), 5%-i emal (orta aylıq əmək haqqı 252 manat), 1,1%-i mədənçıxarma sənayesində (orta aylıq əmək haqqı 1011 manat), 5,6%-i tikintidə (orta aylıq əmək haqqı 406 manat), 5,2%-i nəqliyyat və rabitə (orta aylıq əmək haqqı 330 manat), 6,8%-i dövlət müdafiə və sosial təminat (orta aylıq əmək haqqı 288 manat), 4,5%-i səhiyyə və sosial xidmətlər (orta aylıq əmək haqqı 131manat), 8,5%-i təhsil (orta aylıq əmək haqqı 215 manat), 16,7%-i ticarət və digər xidmətlər (orta aylıq əmək haqqı 300 manat), 0,8%-i maliyyə (orta aylıq əmək haqqı 450 manat), 7,4%-i isə digər sektorlarda (orta aylıq əmək haqqı 250 manat) fəaliyyət göstərirlər. Dövlət qulluğunda işləyənlərin sayı 1995-2008-ci illər ərzində 3,9 dəfə artımı ilə nəzərə çarpmışdır (son beş ildə orta aylıq əmək haqqı 500-1000 manat arası dəyişir) (26).

Mülkiyyət növünə görə əhalinin əhalinin çalışdığı sahələr üzrə də dəyişikliklər müşahidə edilmişdir, belə ki, 2000-ci ildə əhalinin 34,5%-i dövlət, 65,5-i qeyri-dövlət mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlarda, çalışırdısa, 2008-ci ildə onların tərkibi 30,7%-i dövlət, 69,3%-i qeyri-dövlət mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlarda fəaliyyət göstərməklə fərqlənmişdir. 2003-2008-ci illər ərzində 766277 yeni iş yeri açılmışdır ki, onların da çox hissəsi daimi iş yerləridir. Məşğul əhali üzrə adambaşına düşən ÜDM-in orta həcmi 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 4,7 dəfə artmaqla 9370,2 manat təşkil etmişdir (26).

Ölkə əhalisinin maddi-istehsal sahələrində çalışanların xüsusi çəkisi digər fəaliyyət sahələri üzrə çalışanların 56%-dən çoxunu təşkil edir ki, bu tərkibdə daha yüksək göstərici kənd təsərrüfatında çalışanlara (38,4%) aiddir. Qeyri-istehsal, xüsusilə büdcədən maliyyələşən sahələrdə çalışanların tərkibində səhiyyə, sosial-təminat və təhsil, mədəniyyət, elm sahələrində çalışan insanların sayı 23% olmaqla, üstünlük təşkil edir.

Əsasən büdcədən maliyyələşən fəaliyyət sahələrində çalışan şəxslərin 2008-ci ilin sonuna görə orta aylıq əmək haqqı arasında nəzərəcarpacaq fərqlər özünü göstərmişdir. Xüsusilə, təhsil, səhiyyə və bir sıra (mədəniyyət, elm və s.) sosial sahələrdə demək olar ki, orta aylıq əmək haqqı üzrə cüzi artım olmuşdur ki, bu da respublika üzrə orta aylıq əmək haqqı səviyyəsindən təqribən 2 dəfəyə yaxın aşağıdır. Əvvəlki illərdə bu fərq daha çox aşağı olmuşdur, lakin ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, dövlət tərəfindən yeridilən sosial siyasət nəticəsində bu sahədə nisbətən irəliləyişlərə nail olunmuşdur. Ölkədə son il ərzində yuxarıda qeyd olunan sahələrdə (təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, elm və s.) orta əmək haqqı səviyyəsi yaşayış minimumu həddindən təqribən 80-90manat yüksək olmaqla fərqlənir.

“Yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu (5.10.2004) yaşayış minimumun müəyyənləşdirilməsinin, ona dövlət təminatının, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq yaşayış minimumunun yüksəldilməsinin prinsiplərini və qaydalarını müəyyən edir. Ölkə üzrə təsdiq edilmiş yaşayış minimumu əmək haqqının minimum məbləğinin, pensiyaların baza hissəsinin, müavinətlərin, təqaüdlərin, digər ödənişlərin və ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə ehtiyac meyarının müəyyən edilməsinin də əsasını təşkil edir. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatlar ixtisasız əməklə məşğul olan işçilərinə əmək haqqını minimum əmək haqqı məbləğindən az olmayaraq ödəməlidir. Ölkə üzrə əmək haqqının minimum məbləğinin, pensiyaların baza hissəsinin, müavinətlərin, təqaüdlərin , ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə, ehtiyac meyarının həddi məbləğinin yaşayış minimumuna nisbəti hər il müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Azərbaycanda minimum aylıq əmək haqqının məbləği 2008-ci il yanvarın 1-dən 60 manat müəyyən edilib. Bu barədə prezident İlham Əliyev dekabrın 26-da sərəncam imzalayaraq Nazirlər Kabinetinə sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etməyi tapşırıb. Xatırladaq ki,

yaxın dövrə qədər ölkədə minimum aylıq əmək haqqı 50 manat təşkil edirdi. Ölkə Prezidentinin təsdiqlədiyi başqa qanuna görə, ölkədə yaşayış minimumu da artırılıb, 2008-ci il yanvarın 1-dən yaşayış minimumu ölkə üzrə adambaşına orta hesabla 70 manat müəyyən olunmuşdur. Qanuna əsasən, əmək qabiliyyətli əhali üçün bu hədd 79 manat, pensiyaçılar üçün 55 manat, uşaqlar üçün isə 59 manatdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yaşayış minimumu, yəni minimum istehlak səbətinin dəyəri ölkədə əhalinin həyat səviyyəsini müəyyən etmək, sosial vəziyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə olunan ən vacib indikator hesab edilir. Bu sahədə mövcud olan əsas ciddi nöqsanlardan biri odur ki, normalar hesablanarkən real bazar qiymətləri çox vaxt nəzərə alınmır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, hələ 2008-ci ildə Azərbaycanda yaşayış minimumu ən azı 100 manat təyin edilməli idi. Son il ərzində Hökumət yaşayış minimumu həddini 112 manata qədər artırsada, lakin real bazar qiymətlərinə görə bu göstərici adambaşına 130 manatdan da yuxarıdır.

Azərbaycanda 1995-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə əhalinin ərzaq məhsullarına xərclədiyi vəsaitlərin həcmi 1,4 dəfə, qeyri-ərzaq məhsullarına xərclədiyi vəsaitlərin həcmi 1,2 dəfə azaldığı halda, zəruri xidmətlərə (rəsmi və ya qeyri rəsmi tibb, təhsil, kommunal və s.) xərclədiyi vəsaitlərin həcmi 5 dəfə artmışdır.

Azərbaycanda gender araşdırmaları göstərir ki, qadınlar sosial xidmətlər sektorunda (səhiyyə, sosial xidmət, təhsil və s.) daha çox mərkəzləşmişlər. Buna baxmayaraq, məşğulluq sahəsində gender amilinə əsasən hazırlanmış statistika yalnız iqtisadiyyatın rəsmi sektorunu əhatə edir və məşğulluqla bağlı müntəzəm araşdırma aparılmadığına görə, iqtisadi sektorlar üzrə əmək bölgüsü haqqında məlumatlar kifayət qədər əhatəli deyildir. Məşğulluqla bağlı əldə edilmiş məlumatlara görə bu kimi nəticələrə gəlmək mümkündür:

- ~ məşğulluq göstəriciləri kifayət qədər əminlik yaratmır;
- ~ bütün yaş qrupları üzrə kişilərin məşğulluğu qadınların məşğulluğundan daha yüksəkdir;

- ~ bu fərq ən fəal məşğulluq yaşlarında özünü büruzə verir.
- ~ işsizlərin sırası daha çox qadınların hesabına sıxlaşır və bu amil qadınlar arasında yoxsulluq riskini artırır.

Dövlət sektor və qulluğunda çalışanların orta aylıq əmək haqları yüksək olmaqla, ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı göstəricisindən təqribən 2-3 dəfəyə qədər yüksəkdir. Gənclər, xüsusilə orta ixtisas və peşə təhsili olan gənclər arasında işsizliyin səviyyəsi də yüksəkliyi ilə fərqlənir. Peşə məktəbləri gənclərə bazar tələblərinə uyğun peşə və vərdislər öyrətmək iqtidarında deyildir. İşsizlik problemlərinin aradan qaldırılması ilə bağlı Hökumət BMT strukturları ilə birgə tədbirlər həyata keçirməkdədir.

Yoxsulluğun uşaqların və gənclərin həyatına təsirinin artma ehtimalı mövcuddur. Yoxsulluq və işsizlik əhalinin sosial müdafiəyə və qayğıya olan ehtiyacını artırmışdır (məsələn, uşaq evlərində saxlanılan və ya küçələrdə baxımsız qalmış uşaqlar, iş yerləri olmayan gənclər və s.). Azərbaycanda əhalinin yaşlanması prosesi gedir. Buna görə də, ölkədə gedən bu tendensiyanın müəyyən edilməsinə və qiymətləndirilməsinə obyektiv ehtiyac yaranmışdır. Eyni zamanda, əhalinin yaşlaşması tendensiyasının yaratdığı problemlərin düzgün həlli yollarını tapmaq məqsədi ilə, bu tendensiyanın əhalinin müxtəlif yaş qruplarının ümumi vəziyyətinə təsir edən demoqrafik, sosial-iqtisadi və digər məsələlərini də əsaslı şəkildə tədqiq etmək xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

Azərbaycanda işsizliyin və yoxsulluğun mövcudluğu hələ ki, insanları öz sosial və iqtisadi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə xarici ölkələrə miqrasiya etməyə məcbur etmişdir. Xarici ölkələrdə iş imkalarının olması və miqrasiya edənlərin qohumlarının və ya tanışlarının yaşaması bu prosesi daha da gücləndirmişdir. Yoxsulluq, təhsilin aşağı səviyyədə olması və xaricdəki həyat səviyyəsinin reallıqları haqqında məhdud biliklər gənc və orta yaşlı insanları insan alveri ilə məşğul olan cinayətkar qruplarının hədəfinə çevirməkdədir. BMT-nin müvafiq strukturları, ABŞ-ın Azərbaycan

Respublikasındakı səfirliyi və Azərbaycan Milli Məclisi tərəfindən “Puç Olmuş Arzular” adı altında aparılmış tədqiqat ölkədə insan alveri probleminin sənədlər əsasında araşdırılıb təqdim edilməsinin ilk cəhdlərindən biridir. Bu istiqamətdə getdikcə artan problemlərin həll edilməsi ilə bağlı miqrasiya, gender məsələləri üzrə mötəbər statistikanın əldə edilməsi məqsədi ilə daha geniş informasiya bankının yaradılması və mövcud problemlərin ətraflı təhlilinin aparılması vacibdir, bütün bu amillər də müvafiq sahədə siyasətin təkmilləşdirilməsi, inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası artıq uşaqların hüquqları ilə bağlı bir çox öhdəliklər götürmüş, Uşaq Haqları Konvensiyanın (UHK) və onun əlavə protokollarının (Uşaqların Silahlı Münaqişəyə Cəlb Edilməməsi, Uşaq Alveri, Uşaq Fahişəliyi və Pornoqrafiyası ilə bağlı əlavə protokol) tərəfdaşı kimi hüquq pozuntuları ilə bağlı narahatçılığını və bu problemlərin həlli yolunda müvafiq addımlar atmaq niyyətində olduğunu bildirmişdir. Mötəbər məlumatlar əldə edildiyi təqdirdə, bu problemin effektiv həlli üçün vacib olan hüquqi tədbirlərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə dövlətin bu niyyətinə və öhdəliyinə əsaslanmaq mümkündür.

İnsanların məlumatlandırılması əvvəldə qeyd olunduğu kimi sadalanan problemlərə məruz qala biləcək insanların istismardan və pis rəftardan müdafiə olunması üçün çox vacibdir. İnsanları kifayət qədər məlumat almadan miqrasiya haqqında qərar verməkdən çəkintirmək yolunda atılmalı ən mühüm addımlardan biri məlumatlandırma kampaniyalarının aparılması və miqrasiya informasiya mərkəzinin yaradılmasıdır. Bu müsbət addımlar istismar və hüquq pozuntusu hallarının qarşısının alınmasına kömək edər. Müvafiq profilaktik tədbirlərin həyata keçmə imkanlarını sürətləndirmək üçün, bu prosesə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarını, KİV-ləri daha çox cəlb etmək məqsədəuyğundur.

V.BÖLMƏ. İNSTİTUSİONAL VƏ HÜQUQİ MÜHİT

5.1. İdarəetmə sistemi

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi idarəetmə sisteminin təşkili və tənzimlənməsi ilə bağlı hüquqi-normativ aktlar, qanunvericilik sənədləri əsasən Milli Məclis tərəfindən hazırlanır, təsdiq edilir. Ölkədə əsas icra hakimiyyəti prezidentə məxsusdur, Nazirlər Kabineti isə prezidentə tabe olaraq, bu prosesin həyat keçməsinə və tənzimlənməsini təmin edir. Müasir dövrdə ölkənin milli iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinin yalnız ənənəvi və kəmiyyət vahidlərilə qiymətləndirilməsi məqsədəuyğun deyildir. Bu amillər özündə insanların həyat səviyyəsini, iqtisadi inkişafı, struktur islahatlarını, rəqabət qabiliyyətliliyini və s. əhatə etməlidir. Eyni zamanda, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin bazar standartlarını ölkənin konkret şəraitinə uyğunlaşdırarkən ölkənin inkişaf xüsusiyyətini nəzərə almaq da zəruridir. Bütün bunlar əsasən təsərrüfatçılıq və mülkiyyət formalarına, sosial təminat səviyyəsinin müəyyən edilməsinə, əmək münasibətləri sisteminə, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi səviyyəsinə şamil olunmalıdır.

Sağlam idarəetmə sistemi iqtisadi və sosial inkişaf üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Biznes və investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq və bazar iştirakçılarının fəaliyyətinin şəffaflığını və hesabatlılığını təmin etmək üçün dövlət bazar münasibətləri mühitini təkmilləşdirməlidir. Ölkə konstitusiyası keçmişin irsini birdən-birə dəyişə bilməz, bu tədrici bir prosesdir və prosesin həyata keçməsi üçün müəyyən vaxt, dövlətin və cəmiyyətin səyləri tələb olunur. Son dövrlərdəki yüksək iqtisadi inkişaf və enerji ehtiyatlarının artması ilə yanaşı, ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin göstəriciləri enməkdədir. Formal iqtisadiyyatda gəlirlərin aşağı olması və iş şəraitlərinin zəruri standartlara hələ ki, cavab verməməsi səbəbindən kənd yerlərində işsizlik səviyyəsi şəhər yerlərinə nisbətən yüksəkdir. İşsiz əhalinin ən

böyük hissəsi (21 faiz) Bakı şəhərinin payına düşür. Lakin, əksər kənd yerlərində yoxsulluq infrastrukturun zəif inkişaf etməsi, elektrik enerjisi, qaz təchizatının qeyri-təkmil təminatı, maliyyə resurslarının və zəruri xidmətlərdən istifadə imkanlarının çatışmazlığı ilə əlaqədardır. Yaşı 15-dən az olan uşaqlar və üç və ya daha çox uşaqly ailələr daha çox zəif hesab olunan qruplara aid edilir. Azərbaycanda hazırda 1 milyon qaçqın və məcburi köçkün mövcuddur, 15 il müddət keçməsinə baxmayaraq bu insanların əksəriyyəti hələ də qeyri-münasib şəraitlərdə yaşayır və onların arasında işsizlik səviyyəsi də yüksəkdir.

Təbii ehtiyatlar sektoru ölkəyə fayda gətirsə də, çətinliklərlə müşahidə olunan iqtisadi inkişaf göstərir ki, layihələrdən əldə olunan gəlirlər əhali arasında bərabər bölünməmişdir. Əhalinin bəzi qrupları maddi çətinliklərə xüsusilə məruz qalır, bunlara yaşly insanlar, keçmiş dövlət idarələrinin işçiləri, əlillər, habelə su çatışmazlığı olan ərazilərdə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı işçiləri daxildir.

İdarəçilik problemi keçid dövrünü yaşayan digər ölkələr üçün ən böyük problemlərdəndir və Azərbaycan özünün bu sahədəki bir çox nailiyyətlərinə baxmayaraq, bu cəhətdən istisna təşkil etmir. Hazırədək Azərbaycan “ağ fil” adlanan layihələrin və “Holland sindromunun” mənfi təsirindən qaçına bilmişdir. Neft gəlirlərinin təkmilləşmiş ümumi menecmenti ilə məşğul olan Dövlət Neft Fondunun ölkədə idarəçiliyin inkişaf etdirilməsi sahəsində çox vacib rolu vardır.

İnstitusional islahatlar və dövlətin rolunun müəyyən edilməsi hökumətin yoxsulluğu azaltmaq və sosial-iqtisadi inkişafı gücləndirmək niyyətlərini sübut edir. Ölkədə son illərdə iqtisadi sabitliyin əldə edilməsi sahəsində mühüm tərəqqi əldə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında özəlləşdirmə prosesi mərhələlərlə həyata keçirilir, ölkənin ÜDM-nun 84%-i özəl sektorun payına düşür, dövlət banklarının restrukturizasiyası istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi üzərində iş aparılır. Mühəsibat uçotu, bank, ödəniş

sistemlərini və bank qanunvericiliyini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq sahəsində əməli səylər göstərilir. Maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi və bank işçilərinin bilik və bacarıqlarının artırılması yolunda addımlar atılır. Ölkədə əsaslı Dövlət Proqramları həyata keçilməkdədir.

Dövlət idarəetmə strukturlarının fəaliyyəti imkan qədər səmərələşdirilmiş və təkmilləşdirilmişdir, bu amil bir sıra nazirliklərin, dövlət orqanlarının ləğvi və birləşdirilməsi sayəsində mümkün olmuşdur. Hal-hazırda 30 mərkəzi hökumət strukturu ya ləğv edilmiş ya da birləşdirilmiş və bu sahədə yeni strukturlar yaradılmışdır. Son qanunvericilik sənədlərinin qəbulu isə iqtisadi idarəetmə prosedurlarının təkmilləşdirilməsi yolunda ciddi addım sayıla bilər. Mülki vətəndaşların işə qəbul edilməsi üçün baza olacaq rəqabətə davamlı mexanizmin işlənilməsinin, işçilərin peşəkarlıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi (attestasiya) üçün müvafiq prosedurların təkmilləşdirilməsinin icrasına başlanmış, bu sahədə müəyyən tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Əmək haqlarının işçilərin məsuliyyət dərəcəsi və kvalifikasiyasına uyğun müəyyən edilməsi sahəsində də əməli işlər görülür. Dövlət sektorunda mərkəzləşdirilmiş menecment (mərkəzdən idarə olunma) aradan götürülməkdədir. Bələdiyyələrin yaradılması idarəetmə sistemində mərkəzdən idarə olunmanın aradan götürülməsi sahəsində dövlətin atdığı mühüm addım kimi qiymətləndirilə bilər. Bələdiyyələr yerli səviyyədə ehtiyatların bölüşdürülməsini təkmilləşdirməklə, regional inkişafa dəstək verməklə, habelə yerli orqanların qərar qəbul edilməsi prosesində daha fəal iştirak edir. Həmçinin, bu səviyyədə idarəçiliyin və qərar qəbul edilməsinin gücləndirilməsində onların rolu artırılmalıdır.

İqtisadi və sosial idarəetmənin müxtəlif məsələlərinin həllində dövlətin rolunun azaldılması istiqamətində islahatların davam etdirilməsi zəruridir. İqtisadi və sosial hakimiyyəti özündə cəmləşdirən dövlət institutlarının sayının azaldılması və dövlət

orqanları işçilərinin sayının ixtisar edilməsi bu islahatın vacib elementləri ola bilər. Məsələn, əhaliyə xidmət göstərən dövlət müəssisələrinin dövlətsizləşdirilməsi, communal sektorun çox hissəsi, təmir və digər xidmətlərlə təmin edən özəl müəssisələrin yaradılması şəraitində mənzil-istismar sahələri (keçmiş SSRİ dövründə olduğu kimi öz statusunu saxlamış) bu gün səmərəli fəaliyyət göstərmir.

Aydındır ki, bu sahədə dərin islahatların vaxtı gəlib çatmışdır. Bu cür islahatlar artıq MDB-nin digər ölkələrində sürətlə gedir.

Müxtəlif məsələlərin həllində dövlət nə qədər az iştirak etsə rüşvətxorluğa şərait də o qədər az olar. Lakin hətta o yerdə ki özəl sektorun (öz məsələlərini həll edən ayrı-ayrı vətəndaşlar da daxil olmaqla) dövlətlə əlaqəsi labüddür, imkan daxilində məmurla bilavasitə üz-üzə əlaqə formasını məhdudlaşdırıb, daha geniş digər əlaqə vasitələrindən (məsələn, adi və elektron poçt) istifadə etmək lazımdır. Məsələn, nə üçün bu və ya digər hesabatların verilməsi üçün sahibkarların müxtəlif dövlət idarələrinə şəxsən gəlməsi tələb olunur? Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə bu cür məsələlər poçt vasitəsilə həll edilir. Bununla yanaşı, qeyd edək ki, dövlətin rolunun azaldılması heç də bütöv hakimiyyət institutlarının və dövlət proqramlarının qeyd - şərtsiz ləğvi zərurəti demək deyildir. Məsələ onların islahatından və təkmilləşdirilməsindən gedir. Dünya Bankının 2008-ci il üzrə illik hesabatında bədii surətdə qeyd edildiyi kimi: “Əgər polis korrupsiyaya uğrayıbsa bu o demək deyil ki, onu ləğv etmək lazımdır”. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatda rəqabətin gücləndirilməsinə və dövlət inhisarının zəiflədilməsinə yönəldilmiş istənilən institusional dəyişikliklər rüşvətxorluq imkanlarını azaldır.

Hazırda sovet idarəetmə sistemindən demokratik sistemə keçid dövrünü yaşayan Azərbaycanda iqtisadi inkişaf üçün sadəcə siyasi sistemin sabitləşməsi yetərli sayıla bilməz. Eyni zamanda, Azərbaycanda hökumətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbətinin müəyyənləşməsi və paralel olaraq iqtisadi artımın yüksək tempini təmin edən qurum və strukturların fəaliyyətinin

təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Bəzi yeni qurum və strukturların iqtisadiyyatın inkişafına xidmət etmək üçün sadəcə formal şəkildə təşkil olunması iqtisadi yüksəlişi labüd prosesə çevirmir. Azərbaycanda son dövrlərdə Ümumi Daxili Məhsulun yarıdan çoxunu istehsal edən özəl sektora xidmət etməsi və onların fəaliyyətinin tənzimləməsi məqsədilə xüsusi strukturlar yaradılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq 9 milyona yaxın əhalisi olan Azərbaycan nazirlik, baş idarə və komitələrin sayına görə dünyada aparıcı yerlərdən birini tutur. Bununla əlaqədar olaraq, bir çox müşavirə və tədbirlərdə ölkə başçısı özünün statusu və strukturlarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulan Nazirlər Kabinetinin qarşısında iqtisadiyyatın yeni idarəetmə prinsiplərinə uyğun idarə olunması və təşkilat strukturunun təkmilləşdirilməsi vəzifəsini qoymuşdur. Müasir şəraitdə Azərbaycanda struktur islahatları adı altında təşkilat strukturu və fəaliyyəti bir-birini təkrar edən qurumların birləşdirilməsi istisna olmaqla, bəzi qurumların adlarının dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi və ya birinin digərinin nəzdində fəaliyyətinin təşkil olunması arzu olunan nəticəni verməyəcəkdir. Azərbaycanda struktur islahatlarını bir neçə nazirlik və ya komitənin ləğvi və ya birləşdirilməsi ilə eyniləşdirmək olmaz. Əslində müasir şəraitdə Azərbaycanda struktur islahatların prioritet istiqamətini mövcud iqtisadi idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artırılması təşkil etməlidir. Çünki, dünya ölkələrinin də inkişaf təcrübəsi göstərir ki, fərqli iqtisadi sistem və struktura malik olan ölkələrin iqtisadi inkişafında iqtisadi sistemin quruluşundan daha çox idarəetmənin səmərəlilik dərəcəsi əhəmiyyətliidir. Bu amil isə, sərbəst bazar iqtisadiyyatının hüquqi, siyasi və mədəni mühitinin formalaşdırılması ilə mümkündür.

Azərbaycan Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmaq məqsədilə danışıqlar mərhələsindədir. Ölkədə artıq tarif məhdudiyyətindən azad ticarət sisteminin qurulması istiqamətində tədbirlər həyat keçirilir və orta hesabla tarif dərəcəsi nisbətən aşağı olaraq 6% təşkil edir. Qısa müddət ərzində uyğunlaşdırma xərclərinin

hiss edilməsi qaçılmazdır, çünki ölkə tariflər, kömrük prodesurları, vergiqoyma, bank və maliyyə kimi sahələrdə vacib lokal islahatların aparılmasını öz öhdəsinə götürmüş, rəqabətin daha yüksək səviyyəyə qaldırılması baxımından bazarlarını açıq elan etmişdir ki, ÜTT-yə üzv olmaq imkanı mühüm səmərə ilə nəticələnsin. ÜTT-yə üzv olmaqla ölkə daxili islahatların sürətlənməsi, biznes mühitinin fəallaşdırılması, xarici bazarlara çıxışın asanlaşdırılması, müəssisələrin ixracat məsələlərində beynəlxalq keyfiyyət standartlarına riayət etməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Həmçinin, ÜTT-yə üzv olmaq üçün ölkədaxili islahatların sürəti artırılmalıdır. Fiskal idarəetmə sistemi təkmilləşdirilməli, müəssisələrin özəlləşdirilməsi sürətləndirilməli, ticarət, kommersiya sektorunda və qiymətin əmələ gəlməsi proseslərində liberalizasiyanın miqyası genişləndirilməli, bank və maliyyə islahatları sürətləndirilməli, əlverişli biznes mühiti gücləndirilməlidir.

Sağlam idarəetmə iqtisadi və sosial inkişaf üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Biznes və investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq və bazar iştirakçılarının şəffaflığı və hesabatlılığını təmin etmək üçün dövlət bazar münasibətləri mühitini təkmilləşdirməlidir. Bu mənada, müasir bazar iqtisadiyyatını daha səmərəli metodlarla tənzimləmək, hökumətin fəaliyyətində şəffaflığı və açıqlığı təşviq etmək, özəl sektor iştirakçılarının “öz adamları” ilə əməliyyatlar aparmasına üstünlük verməsi meylilə effektiv mübarizə aparmaq və dövlətin tənzimləyici funksiyasının onun kommersiya maraqlarından ayrılmasına nail olmaq üçün Azərbaycan öz institusional potensialını inkişaf etdirməlidir.

Ölkə konstitusiyası özlüyündə keçmişin irsini birdən-birə dəyişə bilməz – bu tədrici bir prosesdir və bu prosesin həyata keçməsi üçün müəyyən vaxt, hökumətin və cəmiyyətin səyləri tələb olunur. Sosial-iqtisadi problemlər, mövcud olan yoxsulluğun miqyası və xarakteri ölkədə Sovet dövründən miras qalmış inzibati amirlik sisteminin bazar tələblərinə uyğun olan yeni mexanizmlərlə effektiv surətdə əvəz

olunamsına imkan verən institusional və siyasi islahatların həyata keçirilməsini tələb edir. Son dövrlərdəki iqtisadi inkişafa və enerji ehtiyatlarının artmasına baxmayaraq, Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsinin göstəriciləri hələ ki, 13% həddində qalmaqdadır.

Mərkəzləşdirilmiş planlı təsərrüfat sistemində bürokratiyanın güclənməsi, əmək kollektivinin istehsal vasitələrinə ögey münasibət göstərməsi nəticə etibarilə dövlət müəssisələrində gizli iqtisadiyyatın formalaşmasına gətirib- çıxarmışdır. Neqativ halların qarşısının alınması iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasını, təsərrüfat həyatına dövlət müdaxiləsinin münasib formasının müəyyən edilməsini, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsini və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün geniş imkanlar yaradılmasını zəruriləşdirir. Dövlətin təsərrüfat həyatına birbaşa müdaxiləsinin mühüm vasitələrindən olan antiinhisar siyasəti iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılmasını və rəqabət münasibətlərinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutmaqla, mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsini, sahibkarların bazara sərbəst çıxışını, məhsul seçimində istehlakçıların sərbəstliyini təmin etməlidir. Antiinhisar siyasəti ölkənin iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq , mərhələli xarakter daşmalıdır. Dövlətin sosial siyasətinin başlıca istiqaməti əhalinin əmək haqları, təqaüdləri, müavinətləri və digər pul gəlirlərinin real artımı üçün ən əlverişli iqtisadi, hüquqi və təşkilati zəminin yaradılması ilə bağlı olmalıdır. Əmək haqqının tənzimlənməsində birbaşa dövlət müdaxiləsi yalnız büdcə təşkilatları və səhmlərin nəzarət paketi dövlətə məxsus olan müəssisələr üçün saxlanılmalıdır.

İslahatların sürətləndirilməsi, iqtisadi və sosial həyatın çevik tənzimlənməsi idarəetmə sistemində köklü dəyişikliklərin aparılmasını ön plana çəkir. Bu amil öz növbəsində dövlət idarəetmə sisteminin bütün həlqələrində - ali və yerli hakimiyyət, sahəvi və funksional idarəetmə orqanlarında təşkilatı strukturların yenidən qurulmasında və idarəetmə strukturuna yeni məzmun verilməsində nəzərdə tutulmalıdır.

Gələcək iqtisadi görünüşdə üzə çıxan əsas risklər neft gəlirlərinin səmərəli şəkildə idarə olunması ilə bağlıdır ki, burada da əsas məqsəd makroekonomik sabitliyin qorunması və manatın məzənnə dəyərinin həddindən artıq yüksək olmamasından ibarətdir. Müvafiq məsələlərin həll edilməməsi qeyri-neft sektorunda rəqabət aparmaq bacarığına ağır zərbə vura və bu sektorun inkişafını məhdudlaşdırıb bilər. Beynəlxalq maliyyə böhranı ilə bağlı neft qiymətlərinin kəskin sürətdə aşağı düşməsi büdcəyə və cari əməliyyatlar balansına təzyiqi bir qədər də artıraraq, işsizliyin aradan qaldırılması və yoxsulluğun azaldılması üçün tələb olunan sürətli iqtisadi dəyişiklikləri məhdudlaşdırmaq iqtidarındadır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə edildikdən sonra üzləşdiyi problemləri həll etmək cəhdləri Sovet İttifaqının dağılması nəticəsində yaranmış neqativ halları aradan qaldırmaq və bazar iqtisadiyyatının inkişafını, cəmiyyət üzvlərinin sosial-iqtisadi rifah halını daha da yüksəltməklə bağlı olmalıdır.

5.2. Yerli idarəetmə orqanları

Azərbaycan Respublikasında yerli idarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin yaradılması demokratik inkişafa doğru uğurlu addım olsa da, bu orqanlarının işinin təkmilləşdirilməsi sahəsində görüləcək işlər çoxdur. Hazırda bu orqanların rolu və funksiyası daha dəqiq müəyyən edilməmişdir, bələdiyyələrin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətləri arasında ciddi və aydın fərqlər görünür. Mərkəzi Hökumət idarələri ilə qarşılıqlı münasibətlərində tam aydınlıq olmadığı üçün bələdiyyələr onlar üçün müəyyən edilmiş mülkiyyətdən və mərkəzi büdcə tərəfindən ayrılmış fondlardan tam istifadə edə bilmirlər. Gələcəkdə müxtəlif idarələrin rollarının və funksiyalarının dəqiq müəyyən edilməsi çox vacibdir – xüsusilə ona görə ki, infrastrukturun çox hissəsinin (o cümlədən, məktəb binalarının, dövlət xəstəxanalarının və müalicəxanalarının, su

təchizatı sisteminin və yolların və s.) idarə edilməsi mərkəzi Hökumətdən bələdiyyələrə keçməsi prosesinə başlanmışdır. Daha sonra, yoxsulluq sahəsində olan problemlərin həllində bələdiyyələrin müdafiə və fəaliyyət funksiyasını düzgün istiqamətləndirmək məqsədi ilə onların daha geniş tədabirlər həyat keçirməsi nəzərdə tutulmuşdur. Müəyyənlik olmadığı və mərkəzi dövlət orqanlarından daha çox dəstək verilmədiyi şəraitdə bələdiyyələrə bu funksiyaları yerinə yetirmək olduqca çətin olacaqdır. Bələdiyyə işçilərinin hazırlığı da müasir dövrün vacib problemlərindəndir, belə ki, bələdiyyələr onlara həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər potensiala malik deyillər.

Çoxsaylı problemlərlə üzləşən Azərbaycan bələdiyyəsi onillik fəaliyyətləri dövründə bir sıra irəliləyişə və uğura imza ata bilmişdir. İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki, əsas nailiyyət yerli özünüidarəçilik sisteminin cəmiyyətdə idarəetmə stukturu kimi tanınması olmuşdur. Artıq cəmiyyətin hər bir üzvünün bələdiyyələr haqqında mənasından asılı olmayaraq bilgisi vardır. Ötən dövrlərin təhlili göstərir ki, 10 il ərzində bələdiyyələr ərazilərində az da olsa konkret addım atmışlar. Lakin, bələdiyyə təmsilçiləri istənilən halda bu illər ərzində daha çox iş görə bilərdilər. Bir şərtlə ki, qeyd olunan orqanların fəaliyyətinə müvafiq icra orqanları tərəfindən hər hansı maneələr yaradılmamış olsaydı. Ötən dövr ərzində fəaliyyəti ilə seçilən və cəmiyyətdə müəyyən nüfuz sahibi olan bir sıra bələdiyyələr xidmət sahələri yaratmaqla həm əhaliyə əlavə xidmət göstərməyi, həm də büdcə vəsaitlərini artırmaq istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirə bilmişlər. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlara görə, 2002-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə bələdiyyələrin xidmət sahələrinin saxlanmasına ayırdıqları vəsaitlərin ümumi büdcə xərclərində tutduğu yer 5,0% dən 9,8 %-dək artmışdır. Sonrakı illərdə artım səviyyəsi yüksələrək 14-15% ə çatmışdır. Adı çəkilən sahədə fəaliyyət əsasən kommunal xidmət sahələrinin yaradılması ilə bağlı olmuşdur. Bütövlükdə, ümumi çəkilən xərcin yalnız 12-15%-i isə məhz digər

xidmət sahələrinin təşkilinə yönəlmişdir (Maliyyə və Ədliyyə Nazirliklərinin məlumatları, 2009). Hazırda əksər bələdiyyə orqanlarının fəaliyyətində bəzi sosial infrastrukturun, kommunal və məişət xidmətlərinin təşkili və inkişafına daha çox üstünlük verilir. Bu sahələrin fəaliyyəti bələdiyyə ərazilərinin abadlaşdırılması, əhaliyyə nisbətən ucuz sosial, kommunal və məişət xidmətlərin göstərilməsi, müəyyən qədər yeni iş yerlərinin açılması və bələdiyyə büdcələrinə əlavə gəlirlərin cəlb olunması ilə bağlıdır. Lakin, hər il bələdiyyələrin nəzərdə tutulmuş büdcə smetası nəzərə alınb, onalara dövlət, mərkəzi büdcə tərəfindən ayrılan ümumilikdə yüz milyon manata qədər (hər mərkəzi bələdiyyə orqanı üzrə 2-2,5 mly. manat) əvəzsiz maliyyə yardımının müqabilində bu tədbirlər yetərli sayıla bilməz.

Yerli idarəetmənin sisteminin və bələdiyyələrin statusunun dəqiqləşdirilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, yerli idarəetmədə paralellyin mövcud olması, yerli icra hakimiyyətləri ilə bələdiyyələr arasında konkret səlahiyyət bölgüsünün qeyri-təkmil təşkili, yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin məhdudluğu, mövcud səlahiyyətlərin tam və müstəsna xarakter daşımaması bu orqanların səmərəliliyini aşağı salan əsas amillərdəndir. Azərbaycanda bir çox bələdiyyələrin həddindən artıq kiçik olması da, onların səmərəli fəaliyyətini təmin etməyə imkan vermir.

Bələdiyyələrin maliyyə resursları sahəsində də ciddi problemlər qalmaqdadır. Belə ki, onların yaradılmasından hazırkı dövrdək əsas maliyyə mənbəyinin formalaşmasında dövlət yardımları, büdcədən ayrılmalar xüsusi üstünlük təşkil edir. Ölkədə mövcud olan bələdiyyə orqanlarının 2006-cı ildə maliyyə mənbəyinin 62%-i dövlət tərəfindən təmin edilirdisə, 2009-cu ildə bu sahə ciddi dəyişiklik müşahidə edilməmişdir (Maliyyə və Ədliyyə Nazirliklərinin hesabatları, 2009). Digər tərəfdən, bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının, illik xərclər smetasının hazırlanması və onun müvafiq orqanlarla, bələdiyyə ərazisində yaşayan insanlarla razılaşdırma mexanizmi zəif

təşkil olunmuşdur. Bələdiyyələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin, vəsait daxilolmalarının və xərclərinin auditini də qanəedici saymaq qeyri-mümkündür. Tədqiqatlar göstərir ki, 1 və ya 2 gün ərzində bir rayonda yerləşən bələdiyyələrin fəaliyyətinin, xərclərinin qanunauyğunluğuna auditor rəyi verən auditorların sayı da az deyildir (Auditorlar Palatasının hesabatları, 2009). Belə təcürbə həm fiziki və həm də faktiki cəhətdən mümkün deyildir. Mövcud vəziyyət isə bələdiyyə orqanlarının fəaliyyətinə gölgə salmaqla, onların fəaliyyətinin şəffavlığı haqqında problemlər yaradır.

Bələdiyyələrə əlavə müəssisələrin yaradılmasında bəzən bir sıra süni çətinliklər yaradılır, buna nümunə olaraq bələdiyyə orqanının təsis etdiyi müəssisələrin qeydiyyatdan keçirə bilməməsini, onların sərəncamında olan müəssisə və obyektlətin yenidən qurulması üçün uzun müddətli və münasib şərtlərlə kreditlərin verilməməsini və s. göstərmək olar. Bütün belə bürokratik əngəllərin yaradılması bələdiyyələrə yerli büdcəyə əlavə maliyyə vəsaitinin cəlb edilməsinin qarşısının alınmasına səbəb olur. Məhz bu səbəbdəndir ki, bir sıra bələdiyyələr müvafiq resurslara malik olsalar da əlavə xidmət sahəsini yaratmağa meyli olmurlar. Digər bir səbəb bələdiyyənin göstərdiyi xidmətlərin bazarda rəqabət qabiliyyətli olmamasıdır. Belə ki, istər nəqliyyat sahəsində, istər kənd təsərrüfatı sahəsində bələdiyyənin təklif etdiyi xidmətin səviyyəsi fərdi müəssisələrin və ya dövlət orqanlarının təklif etdiyi xidmətlərlə rəqabətə davamlı olmur və bələdiyyənin bəzən bazar qiymətlərindən də aşağı qiymətlərlə təklif etdiyi xidmətlər vətəndaşlar tərəfindən qəbul olunmur. Real vəziyyətdən çıxış yolu kimi aşağıdakı amillərə xüsusi diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur:

- Paytaxtda və iri yaşayış məntəqələrində əhaliyə kommunal xidmətlərin göstərilməsinin bələdiyyələrə verilməsi məqsədəuyğun sayılmalıdır. Yəni bu gün istər paytaxtda, istərsə də regionlarda bələdiyyələr zibil tullantılarının daşınmasında iştirak edirlər. Qarşılığında isə əhalidən xidmət haqları müvafiq icra orqanı

tərəfindən yığılır. Qeyd edilməlidir ki, icra orqanının topladığı vəsaitin xərclənməsində hər hansı şəffaflıq təmin olunmur. Yəni əhaliyə bu barədə məlumat verilmir. Nəzərə alsaq ki, kommunal xidmətlərin saxlanması külli miqdarda büdcə vəsaiti ayrılır. Bu istiqamətin bələdiyyələrə ayrılması məhz həmin büdcə vəsaitlərinin qənaətinə səbəb ola bilər. Sadəcə əsas məsələ bu məqamın qanunvericilik çərçivəsində həlli daha münasib sayıla bilər.

- Hazırda yerlərdə fəaliyyətdə olan tibb məntəqələrinin saxlanması və istifadəsinin bələdiyyələrə verilməsi də bələdiyyənin həm səlahiyyətinin artmasına, həm də vəsaitin daxil olmasına səbəb ola bilər. Yəni adı pulsuz, lakin bir çox hallarda pullu xidmət göstərən poliklinikalar və feldşer-mama məntəqələri bir sıra xidmətləri münasib ödənişli şəkildə göstərməklə yerli büdcəyə əlavə vəsait cəlb edə bilərlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, bələdiyyə qanunvericiliyi buna imkan və şərait yaradır. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, icra orqanı hər hansı səlahiyyəti bələdiyyəyə verərsə, onda həmin layihənin həcmində maliyyə vəsaiti də ayırmalıdır. Demək, qanun bu məqamında konkretlik olsa, yəni bu məqama düzəliş edilərsə yerli büdcənin vəsaitləri də artmış ola bilər.

- Hazırda Azərbaycan ordusunun NATO standartlarına keçdiyini nəzərə alsaq və hərbi komissarlıqların ləğvinə diqqət yetirsək, onda fəaliyyəti ləğv olunan komissarlıqların bəzi qalan funksiya və səlahiyyəti bələdiyyələrə verilə bilər. Qeyd edək ki, xarici ölkə təcrübəsində artıq bu məqamlar öz əksini tapıb. Bu sıraya gənclərin informasiya məlumat bazasının, habelə əsgəri xidmətdən qayıtmış gənclərin işlə təmin olunması ilə bağlı məşğulluq məsələsinin bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilməsinin də bura əlavə edilməsi nəticəsində, həm bələdiyyənin səlahiyyətinin artırılması, həm də onların əhaliyə müəyyən xidmətlərin göstərilməsinin həyata keçiməsi ilə yerli büdcə vəsaitlərinin artmasına şərait yaranacaqdır.

- Əhalinin marağında olan sahələrin inkişafının, doğum, ölüm və nikah şəhadətnamələrinin verilməsinin bələdiyyələrin səlahiyyətinə keçməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Dünyanın hər yerində bu proses yerli idarəetmə orqanlarının səlahiyyətindədir.

- Bələdiyyə müəssisələrinin yaradılmasındakı problemlərin aradan qaldırılması üçün ayrıca qanun layihəsinin hazırlanması və Milli Məclis tərəfindən qəbul edilməsi problemi bir dəfəlik aradan qaldırılmasına imkan verə bilər. Qanun layihəsində işçilərin sosial təminatından tutmuş, müəssisənin yaradılmasınadək bütün hüquqi məsələlər qanunda öz əksinin tapmalı və bu istiqamətdə mövcud olan maneələrin qarşısı qanuni yolla alınmalıdır.

Beləliklə, yerli özünüidarəetmə orqanı kimi bələdiyyələr tam fəaliyyət göstərməli və öz ərazisində yaşayan insanların problemlərini həll etməyə qadir olmalıdırlar. Bunun üçün yerli orqaların sosial və iqtisadi fəaliyyət sahələri yaradılmalıdır. Lakin, prosesin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyələrə yuxarıda sadalanan həm əlavə səlahiyyətlər, həm də maliyyə təminatı imkanları verilməlidir. Belə olan şəraitdə Azərbaycan bələdiyyələri lokal əhəmiyyətli məsələləri müstəqil və sərbəst həll etməklə, peşəkar fəaliyyət göstərərək, öz nüfuz və mövqeylərini artırmaqla bilər.

5.3. Dövlət maliyyə nəzarəti

Dövlət Maliyyə Nəzarətinə gəldikdə isə dövlətin büdcə və maliyyə nəzarəti orqanı olan Hesablama Palatası öz fəaliyyətinə 2001-ci ildən başlamışdır. Mövcud qanunvericilik əsasında Palata Konstitusiyaya, Hesablama Palatası haqqında Qanun və Palatanın üzv olduğu Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatının standartlarına əsaslanmış müvafiq proseduralar, standartlar ilə tənzimlənən müstəqil ali dövlət nəzarət orqanıdır. Palata büdcə və büdcədən kənar dövlət vəsaitləri daxil olmaqla bütün dövlət xərcləri üzərində audit

nəzarətini həyata keçirir. Ölkədə həmçinin dövlət, müstəqil və daxili audit sisteminin təkmilləşdirilməsinə, fəaliyyət istiqamətlərinin konkretləşdirilməsinə də ehtiyac artmaqdadır. Son dövrlərdə Vergilər, Maliyyə və İqtisadi İnkişaf Nazirliklərinin və digər bir sıra dövlət orqanlarının iqtisadiyyat sahələri üzrə maliyyə və inzibati nəzarət fəaliyyəti artmış və bu qurumların tərkibində müvafiq nəzarət strukturları yaradılmışdır. Belə vəziyyət isə digər sahələrdə olduğu kimi iqtisadi idarəetmə sistemində və onun tənzimlədiyi subyektlərdə paralel nəzarət funksiyasının inkişafına şərait yaradaraq, ölkədə iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə, özəl sektorun fəaliyyətinin genişləndirilməsinə maneələr törədir.

5.4. Məhkəmə sistemi

Azərbaycanda Məhkəmə Hüquq Şurasının yaradılmasından bir neçə il keçsə də, bu qurumun ciddi fəaliyyəti hələ cəmiyyətdə yetərinə hiss edilmir. Lakin, Şura formalaşdığı dövrdən başlayaraq gərgin işləyir, burada işlərin həcmi də az deyildir. Belə ki, mövcud hakim korpusunun və hakim olmaq istəyən şəxslərin testini təşkil edib, qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi, onların içərisindən layiqlilərinin seçilməsi buna nümunə ola bilər. Məhkəmələrdə aparılan araşdırmalar və çıxarılan qərarlar çox vaxt yüksək peşəkarlıq ifadə etmir, hüquqi və qanunilik baxımdan müəyyən olunmuş qaydalara və beynəlxalq tələblərə cavab vermir. Təsədüfi deyil ki, 2003-cü ildə cənab İlham Əliyev prezident seçildəndən dərhal sonra məhkəmələrlə bağlı tənqidi fikirlər söyləmiş və tövsiyələr vermişdir. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində iqtisadiyyatla məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyəti arasında birbaşa əlaqə mövcuddur, ölkəyə külli miqdarda investisiyalar qoyulur, hər bir investor mübahisəli situasiyalarda məhkəməyə müraciət edir, belə ki, yerli və xarici iş adamları ölkədə ədalətli məhkəmə sisteminin tam bərqərar olmasının tərəfdarıdırlar. Hazırda müasir dövrün tələblərinə uyğun beynəlxalq

hüququ və Avropa İnsan Haqları Konvensiyasını bilən, mübahisələrin həllində yüksək peşəkarlığı olan ədalətli hakim korpusuna böyük ehtiyac vardır. Məhz son dövrdə fəaliyyətində əsaslı qüsurlar olmasaydı, bu sahədə çalışan 100-ə yaxın hakim Məhkəmə Hüquq Şurası tərəfindən cəzalandırılmazdı (Məhkəmə Hüquq Şurasının məlumatları, 2009). Bəzi hakimlər barəsində həm Məhkəmə Hüquq Şurasının, həm də vətəndaşların mövqeyi üst-üstə düşür, belə hakimlər yuxarı instansiyalarda da vardır. Bu hakimlər kobud qanun pozuntularına yol verməklə yanaşı, hakim etikasından kənar hərəkət edirlər. Ölkədə peşəkar hakim heyəti çatışmır, Avropa Şurası üzvü olan ölkələr arasında adambaşına düşən hakim sayına görə Azərbaycan ən sonuncu sıradadır. Hazırda iqtisad məhkəmələrinin iş yükü getdikcə artır və bu məhkəmələrdə ixtisaslaşmanın dərinləşməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

Son beş ildə məhkəmə sisteminə əsaslı islahatlar aparılır. Bu islahatlar hakim, prokuror və vəkillərin ixtisas səviyyəsinin artırılması, məhkəmə prosedurlarının təkmilləşdirilməsi, vətəndaşların məhkəmə işləri ilə tanışlığının və məhkəmələrdə iştirakının asanlaşdırılması, hüquqşünasların yeni qanunvericiliyin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunluğunu təmin edə biləcək səviyyədə hazırlanması və ya bu səviyyəyə çatdırılması, hüquq-mühafizə orqanlarının işinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir.

Məhkəmələrdə əmlak, kommersiya müqavilə öhdəlikləri üzrə baxılan mübahisəli işlərin sayı artmışdır. Məhkəmələrdə bu yönümdə baxılan işlərin sayı 2001-ci ildə 3480 ədəd olmuşdusa, 2008-ci ildə bu göstərici 1,8 dəfə artaraq 6197-yə çatmışdır (Ədliyyə Nazirliyinin və İqtisad Məhkəməsinin məlumatları). Son dövrlərə qədər ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində özünü göstərən əsas problemlərdən biri də məhz məhkəmələrdə hakimlərin sayca azlığı olmuşdur. Bakı şəhərinin rayonlarındakı məhkəmələrin icraatında bir ildə 500-dən çox mülki, 150-dən artıq cinayət və digər işlərin olması

faktı hakimlərin nə qədər gərgin iş şəraitində işlədiyinin bariz göstəricisidir. Belə olan halda hər hakim bir gündə 3, ən yaxşı halda 2 işə baxmaqla insan taleyi baxımından həlledici qərar qəbul etməlidir (Ədliyyə Nazirliyinin və İqtisad Məhkəməsinin məlumatları). Məhz bu səbəbdən də bəzən hakimlərin baxdığı işlər üzrə məhkəmə araşdırması çox səthi olur, vaxtın azlığı tam və obyektiv məhkəmə araşdırmasının aparılmasına imkan vermir. Bu amil də bir çox hallarda əsassız və haqsız məhkəmə qərarlarının qəbuluna səbəb olur. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar Azərbaycan Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli "Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi" və "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Qanunun tətbiq edilməsi barədə fərmanında məhkəmələrdə hakimlərin sayının və peşəkarlığının artırılması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Dövlət başçısının 17 avqust 2006-cı il tarixli "Azərbaycan Respublikası məhkəmə hakimlərinin sayının artırılması və məhkəmələrin ərazi yurisdiksiyasının müəyyən edilməsi haqqında" fərmanı ilə respublikada məhkəmə hakimlərinin sayı 153 ştat artırılmış, o cümlədən Respublika Ali Məhkəməsində mövcud olan 27 hakim statı 38-ə çatdırılmışdır.

Dövlət səviyyəsində həyata keçirilən çoxşaxəli mütərəqqi islahatlara baxmayaraq, hazırda vətəndaşların məhkəmələrlə bağlı narazılıqlarının hələ tam aradan qalxmadığını etiraf etmək lazımdır. Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi hakimlər hələ də vəzifə məsuliyyətini yetərinə dərk etmir, onlar bununla da hakim adına xələl gətirən hərəkətlərə yol verirlər. Məhkəmə Hüquq Şurasında belə hakimlərin barəsində sərt qərarlar çıxarılması bəzi məhkəmə orqanlarının fəaliyyətində neqativ halların və qüsurların mövcudluğunu göstərir (Məhkəmə Hüquq Şurasının məlumatları, 2009).

Azərbaycan Prezidentinin yuxarıda qeyd edilən fərmanında hakimlərin fəaliyyətində korrupsiya hallarına qarşı mübarizə

tədbirlərinin gücləndirilməsi məsələsi öz əksini tapmışdır. Paralel olaraq hakimlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirləri də fərmanın əhatə dairəsindən kənarda qalmamışdır və hazırda hakim korpusu ən yüksək əmək haqqı alan dövlət qulluqçuları kateqoriyasına daxildir.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev 8 avqust 2006-cı ildə Bakının Xətai rayonu ərazisində Y.Səfərov küçəsində Ali Məhkəmənin yeni binasının təməlqoyma mərasimində bu məsələyə xüsusi toxunmuş, məhkəmələrin fəaliyyətində özünü qabarıq şəkildə göstərən neqativ halların yolverilməzliyini vurğulamışdır. Dövlət başçısı bildirmişdir ki, məhkəmələrdə qəbul olunan qərarlar ədalətli olmalı, insanların hüquqlarını pozmamalıdır: "Hamı qanun qarşısında bərabərdir, bütün qərarlar ədalətli olmalıdır. Ədalətsiz qərarlar insanların taleyinə təsir edir. Əgər, qəbul edilmiş qərar ədalətsizdirsə, insanlar çox böyük əziyyət çəkirlər. Ona görə məhkəmə səhvləri, əlbəttə, hər bir insanın taleyində çox böyük rol oynayır. "

5.5. Hüquqi mühit

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində nəzərə cərpacaq səviyyədə irəliləyiş olsa da, vətəndaş cəmiyyəti istiqamətində keçid prosesi iqtisadi sahədə baş verən inkişafa tam uyğun getməmişdir. Ölkədə bir çox şələrdə kriminogen vəziyyət pisləşməyə doğru dəyişmişdir, belə ki, 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə qeydə alınmış cinayət hadisələrinin sayı 1,6 dəfə artaraq 21692-yə çatmışdır. Tərədilmiş cinayətlərin tərkibində xüsusilə soyğunçuluq (2,6 dəfə), quldurluq (1,1 dəfə), oğurluq (1,4 dəfə), narkotik maddələrin qeyri-qanuni hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması və ya satışı (1,4 dəfə), yol hərəkətinin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması (2 dəfə) hadisələri öz artım səviyyəsi ilə fərqlənmişdir.

Cədvəl 31.

Ölkədə qeydə alınmış cinayət hadisələrinin sayı

Cinayətlər	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Qeydə alınan cinayətlər	13958	15206	16810	18049	19045	18667	21692
onlardan:							
qəsdən adam öldürmə və adam öldürməyə cəhd	325	285	293	288	267	269	236
qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma	290	259	219	217	250	235	215
zorlama və zorlamaya edilən cəhdlər	46	49	25	44	35	34	25
soyğunçuluq	145	168	176	196	238	218	369
quldurluq	200	155	171	165	160	142	202
oğurluq	2534	1819	1776	2151	2139	1951	3401
narkotik maddələrin qeyri-qanuni hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması və ya satışı	1989	1818	1884	1961	2140	2272	2675
xuliqanlıq	1148	1336	1470	1358	1321	1232	1185
yol hərəkətinin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması	839	1099	1270	1514	1687	1688	1662
onlardan:							
zərərçəkənin ölümüylə nəticələnən	309	437	538	726	766	835	775

Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.

Ölkədə iqtisadi fəaliyyət yönümlü törətdilən cinayət hadisələrinin sayı orta hesabla 2,5 dəfə artaraq 553-ə çatmışdır. İqtisadi fəaliyyət sahəsi üzrə qeydə alınmış cinayətlərin tərkibində qanunsuz və yalançı sahibkarlıq (5 dəfə), qaçaqmalçılıq (1,3 dəfə), istehlakçıları aldatma və ya pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və satma (2,4 dəfə), vergi ödəməkdən yayınma (15 dəfə) halları əhəmiyyətli şəkildə yüksəlmişdir (26).

Cinayət törətmiş vətəndaşların tərkibində kişilərin sayı (7 dəfə) daha üstünlük təşkil etdiyi halda, qadınların sayında da artım (2,2 dəfə) nəzərə çarpmışdır. Digər tərəfdən, cinayət törətmiş insanların arasında gənclərin (18-24 yaşda olanlar 1,4 dəfə) və orta yaşlıların (35-59 yaşda olanlar 1,5 dəfə) sayı daha çox artmışdır ki, onlarda əsasən əmək qabiliyyətli insanlar sinfinə aiddir. Məhkum edilənlərin tərkibində 2000-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə qadınların xüsusi çəkisi 4,4%, işləməyən və oxumayan əmək qabiliyyətli şəxslərin xüsusi çəkisi isə 15% yüksəlmişdir. Ölkədə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı məhkum olunanlar arasında gənclərin və orta yaşlı insanların (35-55 yaş) sayı 1,3 dəfə artmaqla 2146 olmuşdur (26).

Azərbaycan Respublikası korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı bütün beynəlxalq sənədlərə, o cümlədən Avropa Şurasının "Korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında", "Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında" və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı" konvensiyalarına qoşulmuş, həmçinin "Korrupsiyaya qarşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Konvensiyası"nı imzalamışdır. Lakin, mövcud təcrübə bir daha sübut edir ki, ölkədə korrupsiya hallarının qarşısının alınması üçün həyata keçirilən islahatların miqyasını genişləndirməklə, onların hüquqi əsaslarının mükəmləndirilməsinə, keyfiyyət və nəticə xüsusiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə üzrə Komissiya hesab edir ki, korrupsiyaya qarşı mübarizə

sahəsində ictimai rəyin öyrənilməsi zəruridir, Bu məqsədlə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən “Transparency International Azərbaycan” tərəfindən həyata keçirilən araşdırmaların vacibliyini nəzərə alır və qiymətləndirir.

Yerli və xarici təcürbə göstərir ki, idarəetmənin nisbətən aşağı səviyyəsi korrupsiyanın mövcudluğunu şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Zəif idarəetmənin isə inzibati, nəzarətedici, maliyyə və məhkəmə imkanları onun üzərinə düşən öhdəliklərin həcminə uyğun gəlmir və onların həyata keçirilməsinə kifayət etmir. İdarəetmə mexanizminin zəif olduğu sahələrdə məmurların səmərəsiz fəaliyyətini onların sayının artırılması ilə kompensasiya etmək istəyən hər hansı dövlət əslində öz aparatının süni şəkildə şişirdilməsinə üstünlük vermiş olur ki, bu da nəticə etibarı ilə dövlət idarəetmə mexanizminin xüsusi fəaliyyət sferasına can atan hər bir elementinin təsərrüfat və sosial proseslərə əsassız, ictimai və dövlət maraqlarına xidmət etməyən müdaxiləsi hallarına şərait yaradır (34, 44).

Bir çox dövlətlərdə, adətən bir neçə qurum tərəfindən oxşar, bir-birini təkrarlayan funksiyaların eyni zamanda həyata keçirilməsi, məmurların o qədər də mükəmməl olmayan qanunları və digər normativ aktları tətbiq edərkən, onları istədikləri kimi şərh etmək imkanı korrupsiya yolu ilə gəlirlərin əldə edilməsinə xidmət edir. Dövlət orqanlarının tələbatları üçün ayrılan vəsaitin məhdudluğu da korrupsiya hüquqpozmalarının müəyyən dərəcədə yayılmasına şərait yaradır. Məmurların dövlətə sədaqətlə xidmət etmələri üçün mənəvi stimulların üstünlük təşkil etməsi ilə yanaşı, kifayət qədər birbaşa maddi stimulları da olmalıdır, çünki məmurun şəxsi həyatının iqtisadi fonu böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dünyada korrupsiyaya qarşı daha səmərəli mübarizənin və bu sahədə əsaslı dəyişikliklərin uğurlu nümunələri olan dövlətlər az deyildir. Vaxtilə ağır iqtisadi böhrana, dəhşətli yoxsulluq və rüşvətxorluğa duçar olmuş Sinqapurda antikorrupsiya üzrə mükəmməl dövlət proqramı qəbul olunmuşdur. Sağlam rəqabət

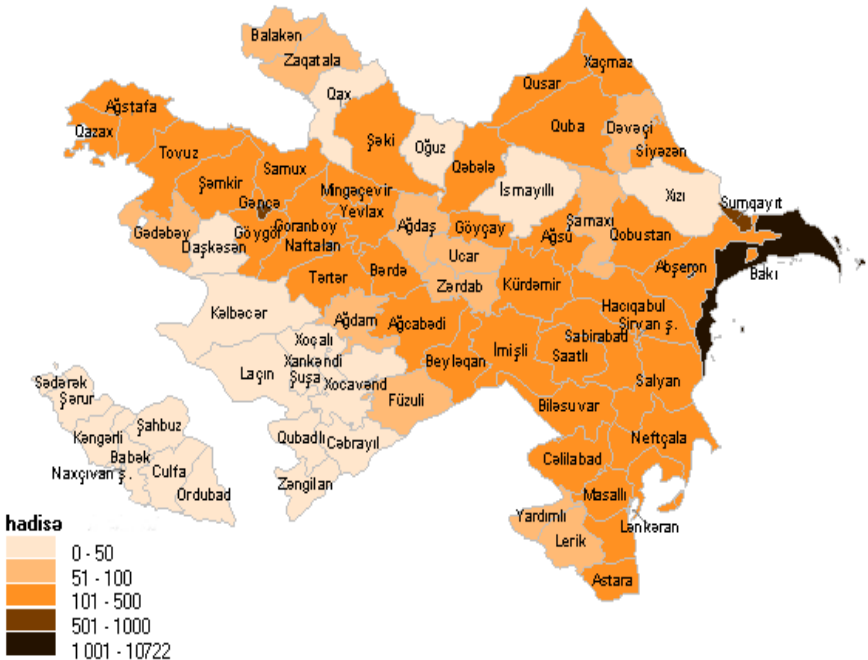
əsasında azad bazar iqtisadiyyatının qurulması və dövlət idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi ölkənin iqtisadi cəhətdən çox sürətli inkişafına təkan vermiş və iqtisadi yüksəliş dövrünə qədəm qoyması bu ölkəyə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində dönüş yaratmağa imkan vermişdir. Qeyd edilməlidir ki, həmin antikorrupsiya proqramında məmurların fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsinə və eyni zamanda onların maddi və sosial təminatının yaxşılaşdırılmasına önəm verilmişdir. Bu gün Sinqapur dünyanın ən az korrupsiyaya məruz qalmış Finlandiya, Danimarka, İsveç kimi ölkələri ilə bir sırada durur (34, 44).

Korrupsiyaya qarşı mübarizədə pozitiv perspektivlərə gəldikdə isə bu sahədə çıxış yollarından biri kimi idarəetmənin səmərəliliyinin və şəffaflığının artırılmasını qeyd etmək yerinə düşərdi. Korrupsiyanın səviyyəsi idarəçilik fəaliyyətinin şəffaflığı ilə mütənasibdir, başqa sözlə dövlət orqanlarının fəaliyyəti nə qədər şəffafdırsa, korrupsiyanın səviyyəsi də bir o qədər aşağıdır. Korrupsiya ilə mübarizənin mürəkkəbliyi ondan ibarətdir ki, korrupsiya hüquqpozmalarının iştirakçıları bir qayda olaraq gizli fəaliyyət göstərirlər və qarşılıqlı surətdə faydalandıqları bu fəaliyyətdən hər bir tərəf "razı" qaldığı üçün belə faktları onların köməyi ilə aşkar etməyə bel bağlamaq sadələşmələr olardı. Eyni zamanda, onlar fəaliyyət göstərdikləri mühiti incəliklərinə qədər yaxşı bilirlər. Bütün bu amillər korrupsiya ilə bağlı hüquqpozmaların aşkar edilməsində əsas diqqətin korrupsiyaya şərait yaradan mühitin, ayrı-ayrı qurumların iqtisadi və texniki göstəricilərinin təhlilinin zəruriliyini və araşdırılma işinə yüksək peşəkarlıq və məsuliyyət hissi ilə yanaşılmasını tələb edir. Müasir dövrdə korrupsiya təkcə dövlət qulluğunda olan vəzifəli şəxslərin dairəsi ilə məhdudlaşmayaraq, daha geniş dairəni əhatə etməklə gizli iqtisadiyyatın genişlənməsi, bazarın rəqabət mexanizmlərinin pozulması, sahibkarlığın zəif inkişafı, qiymətlərin artması kimi nəticələrə gətirib çıxarır. Bundan əlavə, korrupsiya çox vaxt

mütəşəkkil cinayətkarlıq, xüsusilə çirkli pulların leqallaşdırılması, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, insan alveri kimi cinayətlərlə əlaqədar olur. Bütün bu amillər korrupsiyaya qarşı mübarizə, həmçinin korrupsiyanın yaranmasına səbəb olan şəraitin aradan qaldırılması işində respublikamızın dünya ölkələri ilə səylərinin birləşdirilməsini zəruri etmişdir.

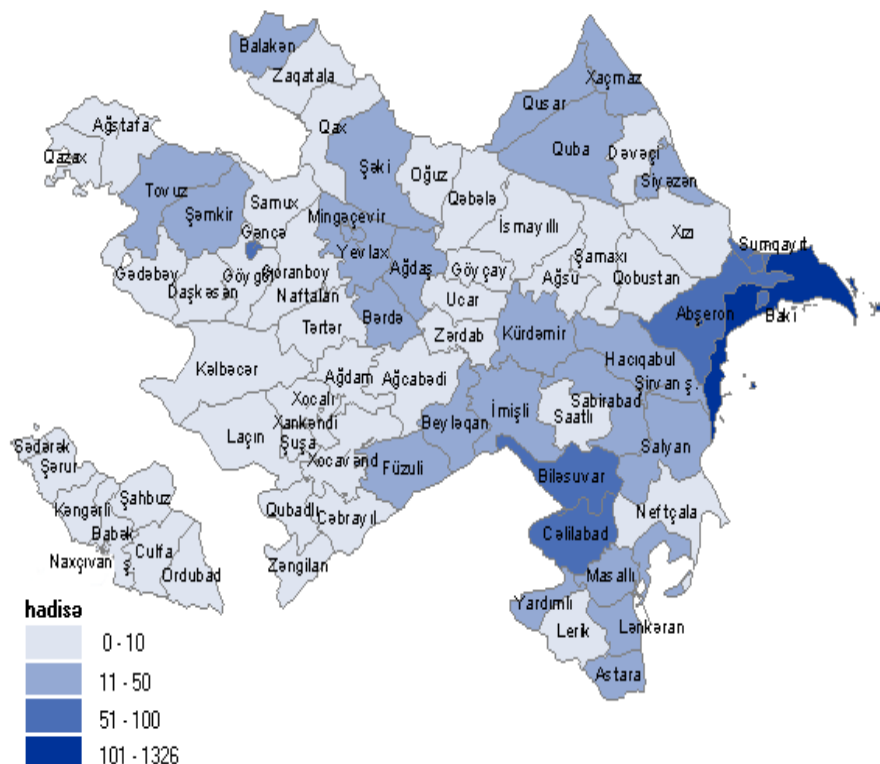
Xəritə 1.

Ölkənin şəhər və rayonları üzrə qeydə alınmış cinayətlər (2008)

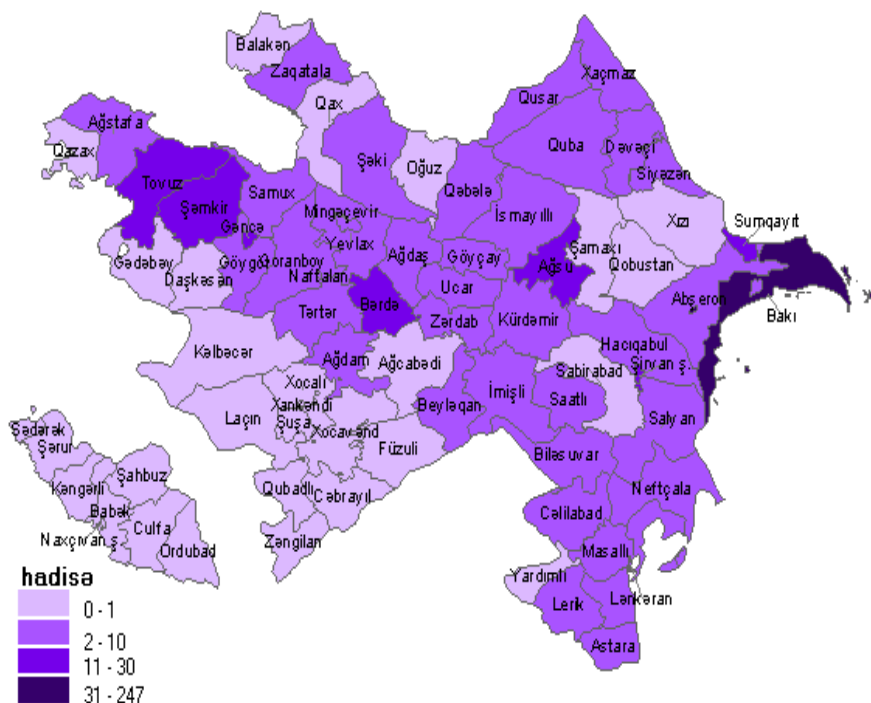
Xəritə 2.

Ölkənin şəhər və rayonları üzrə qeydə alınmış ağır və xüsusilə ağır cinayətlər (2008)

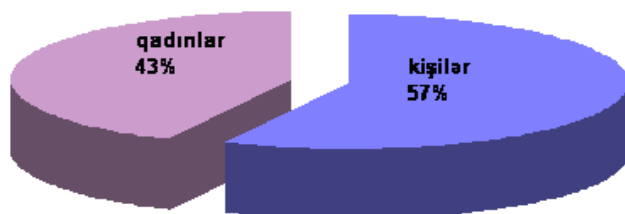
Xəritə 3.

**Ölkənin şəhər və rayonları üzrə 14-17 yaş uşaqlar tərəfindən
 törədilən cinayətlər (2008)**

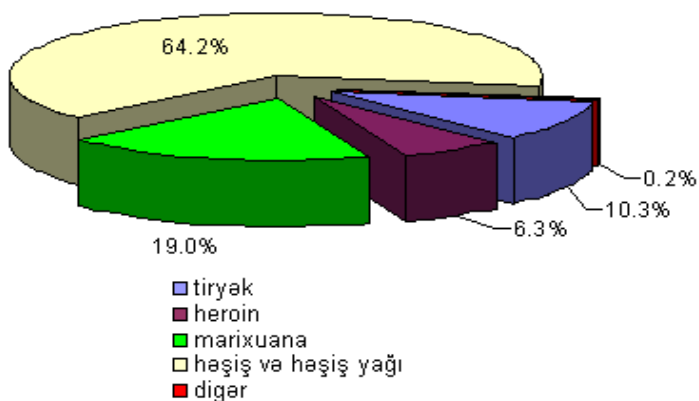
Sxem 6.

Narkotik vasitələrin təsiri altında törədilmiş cinayətlərin və cinayət törətmiş şəxslərin sayı (2008)

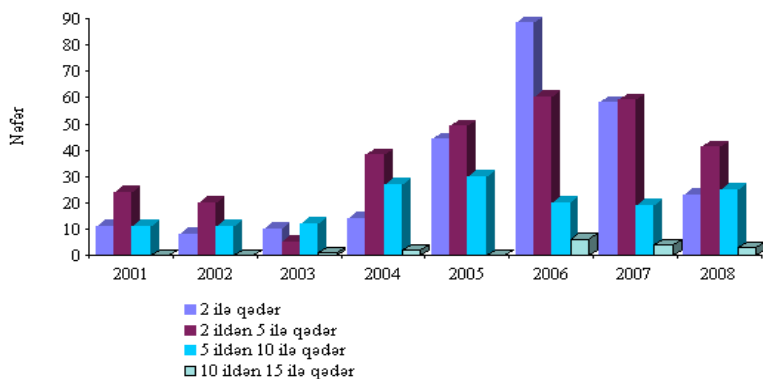
Sxem 7.

Müsadirə olunmuş narkotik vasitələr, psixotrop və güclü təsiredici maddələr (2008, %)

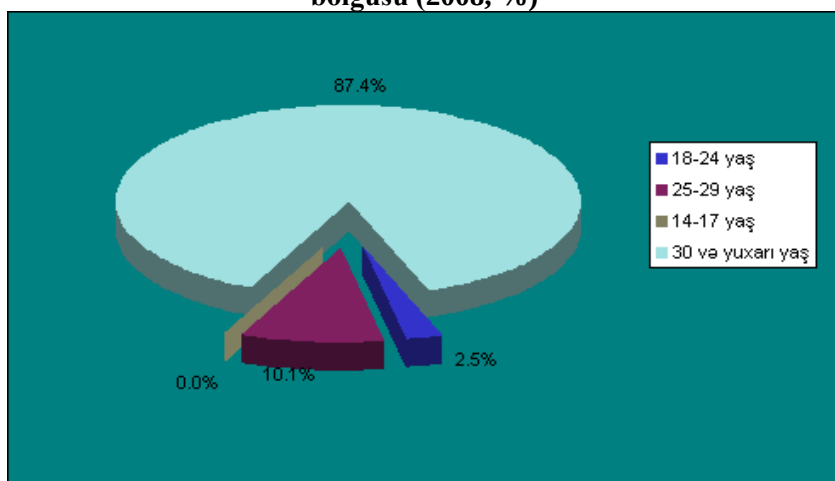
Sxem 8.

**İqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlər üzrə məhkumlara
tətbiq olunmuş əsas cəza tədbirləri (2008)**

Sxem 9.

**İqtisadi fəaliyyət sahəsi üzrə cinayət törətmiş şəxslərin yaş
bölgüsü (2008, %)**

5.6. İqtisadi idarəetmə sistemi üzrə hüquqi mühit

Azərbaycanda son dövrlərdə hüquq sisteminin inkişafı sahəsində önəmli islahatlar həyata keçirilmişdir. Bunlara nümunə olaraq Banklar haqqında yeni Qanunun qəbul edilməsi, Korrupsiyaya qarşı Cinayət Təqibi haqqında Konvensiyaya və Korrupsiyaya görə Cinayət Məsuliyyəti haqqında Konvensiyaya qoşulmanı göstərmək olar. Həmçinin, Azərbaycanda korrupsiyanın qarşısının alınması və korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılmasına yönəldilmiş tədbirləri də bu qəbildən xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bunlardan yalnız son dövrlərdə qəbul edilmiş və problemə bilavasitə aidiyyatı olan “Dövlət qulluğu haqqında”, “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Qanunları və “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı”nı, həmçinin Azərbaycan Respublikasının korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı bir sıra beynəlxalq sənədlərə, o cümlədən Avropa Şurasının “Korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında”, “Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında” və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı” Konvensiyalarına qoşulmasını, “Korrupsiyaya qarşı BMT Konvensiyası”nı imzalamasını qeyd etmək olar. Bütün həyata keçirilən islahatlara, görülən tədbirlərə islahatlara baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasındakı hüquqi mühiti bazar iqtisadiyyatına keçidin zəruri şərti olan minimum standartlar səviyyəsinə çatdırmaq istiqamətində əhəmiyyətli çətinliklər mövcuddur.

Ümumiyyətlə, aparılan tədqiqatlara və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq hesab etmək olar ki, Azərbaycanda komersiya haqqında mövcud olan qanunlar investisiyaların və biznes fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün lazımi bazanı təmin etmir. Lakin, ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə zəruri olan komersiya haqqında əsas qanunlarla bağlı aparılan araşdırmalar göstərir ki, bir çox qanunvericilik sənədləri də əhəmiyyətli şəkildə

təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, müəyyən olunmuşdur ki, korporativ idarəetmə və kapital bazarları haqqında qanunlar beynəlxalq standartlara “çox az cavab verir”, müflisləşmə haqqında qanun isə bu standartlara “az cavab verir”. Bəzi iqtisadi qanunlar, xüsusən kommersiya-təhlükəsiz əməliyyatlar haqqında qanunvericiliyin ayrı-ayrı müddəaları öz aralarında əlaqələndirilmədiyindən bu amil hüquqi və biznes mühitində çəşqınlığa səbəb olur. Bundan əlavə, Azərbaycanın keçid dövrünü yaşayan digər ölkələrlə bir ortaq cəhəti də onun mövcud qanun və qaydaları tam ədalətli və düzgün şəkildə tətbiq edə bilməməsidir ki, bu da bir sıra digər səbəblərlə yanaşı, həmçinin məhkəmə sisteminin qeyri-təkmil fəaliyyəti ilə bağlıdır.

İqtisadi idarəetmə sistemi və maliyyə sektoru üzrə mövcud olan nəzarətin keyfiyyəti yaxşılaşdırılmalıdır, lakin bu proses hələ ki, gözlənilən tələblər üzrə getmir. Əsas maneələrdən biri kimi, iqtisadi idarəetmə sisteminin səmərəli fəaliyyətini müəyyən edən hüquqi əsasların və bank sektoru üzrə məcəllənin hazırlanması ilə bağlıdır. Banklar və Bank Fəaliyyəti haqqında qanunu əvəz edən Banklar haqqında qanunun özü Effektiv Bank Nəzarəti üzrə Bazel Əsas Prinsiplərinə uyğun müəyyənləşdirilmişdir. Yeni Banklar haqqında Qanun Azərbaycanın bank sistemini gücləndirmək və sabitləşdirmək üçün planlaşdırılmış bir sıra müddəalar irəli sürür. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün nəzarətçi səlahiyyət orqanı kimi Mərkəzi Bank bankların likvidliyini və idarəçiliyini təkmilləşdirən, onların beynəlxalq bank standartlarına uyğunlaşdıran bir sıra tədbirləri həyata keçirməlidir. Bu da öz növbəsində Azərbaycanda bank fəaliyyəti üzərində ən yüksək səviyyədə tənzimləmə və nəzarəti tələb edir. Yeni Banklar haqqında Qanun lisenziyaların verilməsi prosedurlarını tam tənzimləyir, lisenziyaların verilməsinə dair əlavə tələblər tətbiq edir. “Mühüm iştirak payına sahiblik” konsepsiyasının tətbiq edilməsi ilə qanun bankda səhmlərin paylanmasına dair daha ciddi tələblər qoyur. Əgər, səhmlərin verilməsi nəticəsində səhmdar “mühüm iştirak payına sahib” olursa, banklar səhmlərin təklif edilməsi şəxsə verilməsi

üçün əvvəlcədən razılıq almalıdır. Yeni “Banklar haqqında” Qanun bankların, onların Azərbaycanda fəaliyyət göstərən filial və nümayəndəliklərinin ictimaiyyət üçün açıq olan qeydiyyat sisteminin yaradılması və aparılmasını bir vəzifə kimi Mərkəzi Bankın üzərinə qoymuşdur ki, bu da kredit riskinin idarə olunmasını təkmilləşdirməyə yardım etməlidir.

Beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarının tətbiqi, mərkəzləşdirilmiş kredit qeydiyyatının təsis edilməsi isə bankların işinin və idarəçiliyin təkmilləşdirilməsinə, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına xidmət edir. Qeyri-bank maliyyə qurumları inkişaf mərhələsinin başlanğıcındadırlar.

Sığorta sektorunda kifayət qədər dövriyyə kapitalı yoxdur, bu sektor kifayət qədər təkmil tənzimlənmişdir. “Sığorta haqqında” Qanun 1993-cü ildə qəbul edilmişdir. İqtisadi ehtiyatlar, minimum kapital tələbatı, ödəmə qabiliyyəti nisbəti, hesabat vermə və auditə dair qaydalar kimi sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyinə zəmanət vermək üçün “Sığorta haqqında” Qanunda müddəalar vardır, lakin onların təkmil tətbiq mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac artmaqdadır. Dövlət Sığorta Nəzarəti nəzarətçi orqandır ki, Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalara uyğun fəaliyyət göstərir. Digərləri ilə yanaşı bu orqana sığorta ehtiyatlarının yaranması və yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyənəşdirilməsi, lisenziyanın verilməsi və eləcə də qanunla müəyyən edilmiş çərçivədə tənzimləyici funksiyaları həyata keçirmək səlahiyyəti verilmişdir. Hökumət sığorta sektorunda islahat proqramına başlamışdır ki, buraya da tənzimləyici sistemin gücləndirilməsi, kapitalizasiya səviyyəsinin və iqtisadi ehtiyatların artırılması ilə sektorun möhkəmləndirilməsi və həyat sığortası sektorunun inkişaf etdirilməsi daxildir. Sığorta şirkətləri üçün kapital artımı sxemi 2004-cü ilin aprel ayında qəbul edilmişdir ki, buna uyğun olaraq bütün sığorta şirkətlərinin öz minimum ilkin

kapitallarını 2010-cu ilin yanvar ayınadək 1 milyon ABŞ dollarına çatdırılması məqsəd kimi qarşıya qoymuşdur.

Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarını-tənzimləyən əsas qanun “Qiymətli Kağızlar haqqında” Qanundur ki, 1998-ci il 14 iyul tarixində qüvvəyə minmişdir. Qanun qiymətli kağızların dövriyyəyə buraxılışı, satış məqsədilə təkrar bazara çıxarılması üçün qanunvericilik bazasını təmin edir. Bazarın əsas tənzimləyicisi orqanı 1998-ci ildə yaradılmış Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsidir. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) Azərbaycanın qiymətli kağızlar bazarı sistemini Qiymətli Kağızlar haqqında IOSCO Qaydalarının məqsəd və prinsipləri ilə müqayisəsini aparmışdır. Ölkənin göstəriciləri “ən aşağı uyğunluq” nəticəsini verərək bu sahədə köklü islahatlara ciddi ehtiyacın olduğunu nümayiş etdirmişdir (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının hesabatları, 2009). Qiymətli kağızlar bazarının formalaşması və inkişafı, icraçı qurumların müvafiq orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar üzvlərinin fəaliyyətinə nəzarət, investorlar, səhmdarlar və qiymətli kağızlar saxlayan digər şəxslərin hüquqları və hüquqi maraqlarının qorunması sahəsi də daxil olmaqla, Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi (QKDK) dövlət siyasətini tətbiq edir, qiymətli kağızlarla əlaqədar fəaliyyətə dövlət nəzarətini həyata keçirir və tənzimləyir. DQKK-nin inzibati sanksiyalar vermək səlahiyyəti olsa belə, bu bazar iştirakçılarını qeyri-qanuni əməllərdən çəkindirmək üçün hələ ki, yetərli səviyyədə deyildir. Kiçik səhmdarların qorunması və məcburi ələ keçirmə əməliyyatlarına dair müddəalar mövcud olsa da, onların şərhli aydın deyildir. Kollektiv investisiyalar üçün lisenziyaların verilməsi ilə bağlı tələblər və lisenziyasız əməliyyatlara qarşı sanksiyalar əsasən qeyri-münasibdir, həmçinin, səhmlərə yazılış, açıqlama və siyahı açıqlanmasına dair qanunvericilik təkmilləşdirilməlidir. Açıqlamalara və əmlakın seqreqasiyasına dair qaydalar tam aydınlıq ifadə etmir, vasitəçilərə nəzarət və kapitalın müvafiqliyi ilə bağlı qanunvericilik

möhkəmləndirilməlidir. İkinci dərəcəli bazarlara nəzarət haqqında qaydalar mükəmməl səviyyədə deyil, investisiyaların qorunmasına dair tədbirlər və ya tələblər qeyri-təkmildir. Səhmlər reallaşdırılmır, qiymətli kağızların satışı mərkəzləşdirilməmişdir. Nəticədə, yalnız bir neçə tənzimlənən və dəqiq müəyyən edilmiş maliyyə aləti mövcuddur və investisiya xidmətləri göstərənlər xüsusi olaraq konkretliklə müəyyən edilməmişlər, onların fəaliyyətləri tənzimlənmir.

Müflisləşmə və borcunu ödəyəbilməmə məsələləri “Müflisləşmə və iflas haqqında” Qanunla tənzimlənilir. Bu qanun AYİB-in apardığı Borcu Ödəyəbilməmə Sektorunun Qiymətləndirilməsi təhlilində beynəlxalq standartlarla müqayisədə “az uyğunluq nümayiş etdirmişdir” və müvafiq qanunun bir çox sahələrdə çatışmazlıqları mövcuddur (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının hesabatları, 2009). Xüsusən də “Müflisləşmə haqqında” Qanun bu hadisə ilə bağlı “balans vərəqinin” testdən keçirilməsini, yaxud müflisləşmə halları baş verdikdə məhkəmədə ona tezləşdirilmiş qaydada baxılması üçün vaxt məhdudiyyətlərini nəzərdə tutmur. Bundan əlavə, qanunun müflisləşmədən əvvəl şübhəli əməliyyatların qarşısının alınmasına dair müddəaları həddindən artıq geniş mənalıdır və belə əməliyyatların qarşısının əvvəlcədən alınması üçün kifayət qədər aydınlıqları əks etdirmir. Müflisləşmə üzrə prosslərə başlanıldıqdan sonra qeyri-qanuni olaraq istifadə edilmiş əmlaka gəldikdə isə, qanun belə əmlakın tezliklə qaytarılması məsələsinin üstündən sükutla keçir.

Erkən Keçid Dövrünü yaşayan ölkələrin müflisləşmə haqqında qanunvericiliyinə xas olan bir cəhət yenidən təşkil olunma məsələsinin lazımı şəkildə öz əksini tapmamasıdır. Hal-hazırda yenidən təşkil olunmaya dair müddəalar müəyyən müddət ərzində yığılmış borcların tam şəkildə ödənilməsini nəzərdə tutur. Halbuki yenidən təşkil olunmaya dair səmərəli mexanizm öhdəliklərin güzəştə gedilməsini və bərpanın sürətləndirilməsini nəzərdə tutmalıdır. Mövcud mexanizm çərçivəsində bərpa olunma prosesində heç bir maliyyələşdirmə olmayacaqdır və bərpa planının təsdiq olunması

üçün tələb olunan kredit faizi çox yüksəkdir. Bu məsələlərin hər ikisinin həlli müəyyən olunmamışdır. Son olaraq, Azərbaycanın xarici ölkələrlə biznes əlaqələrinin artması nəzərə alınarsa, bu qanunvericilikdə ölkələrarası müflisləşmə prosesləri məsələsinin də öz həllini tapması məqsədəmüvafiq olardı.

Milli Məclis 2000-ci ilin iyun tarixində “Qiymətli Kağızlar Bazarında İnvestorların Hüquq və Maraqlarının Qorunması haqqında” yeni qanunu təsdiq etmişdir. Qanunda birja qanunlarını pozan brokerlərə qarşı cərimələrin tətbiq edilməsi mümkünlüyü faktiki müəyyən edilməsinə baxmayaraq, cərimənin özü müəyyən edilməmişdir. QKDK “Qiymətli Kağızlar haqqında” Qanuna dəyişiklik edilməsi üçün qanun layihəsi hazırlamış, və təsdiq üçün hökumətə təqdim etmişdir.

Ərzaq standartları - MDB ölkələrində istifadə olunan hökumətlər arası standartlara əsaslanır (QOST). Müxtəlif Nazirliklər (Kənd Təsərrüfatı, Səhiyyə, İqtisadi İnkişaf, Ekologiya və Təbii Ehtiyatlar), eləcə də digər inzibati qurumlar (Dövlət Standartlaşdırma Agentliyi) ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri ilə məşğul olur ki, bu da maraqların kəsişməsi ilə nəticələnir. Müvafiq nəzarət potensialını (ölkədə və sərhəddə), endemik heyvan xəstəliklərinə qarşı peyvəndləməni təmin edən laboratoriyaların təkmilləşdirilməsi üçün səhiyyə qurumlarında maliyyə vəsaitləri və ixtisaslı kadrlar çatışmazlığı mövcuddur. Hökumət “Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramında” 2002-2010-cu illərdə ərzaq məhsullarının keyfiyyətini artırmağı, məhsulların təhlükəsizliyini və keyfiyyətini təmin etməyi nəzərdə tutur. Azərbaycan Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO), Dünya Səhiyyə Təşkilatının, Epizootiya üzrə Beynəlxalq İdarənin, Beynəlxalq Bitki Mühafizəsi Konvensiyasının üzvüdür. Hazırda ölkənin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olması üzrə də danışıqlar prosesi gedir.

Dövlət Gömrük Komitəsi (DGK) - 1992-ci ildən etibarən Azərbaycanda gömrük və gömrüklə əlaqədar qanunvericiliyin

tətbiqinə cavabdeh qurumdur. DGK Prezidentin və Baş Nazirin səlahiyyəti altında fəaliyyət göstərir. Gömrük işçiləri Dünya Gömrük Təşkilatının “Aruşa Deklarasiyası”na əsaslanmış Əxlaq Məcəlləsinə riayət edirlər. Bakıda mərkəzi aparatda ixtisaslaşmış departamentlər və strukturlar, gömrük prosedurlarının həyata keçirilməsi üzrə rejimlər üçün cavabdehlik daşıyan gömrük postları daxil olmaqla Regional Gömrük İdarələri fəaliyyət göstərir. DGK-nin Mərkəzi Laboratoriyası və öz tədris mərkəzi fəaliyyət mövcuddur. Statistik uçotun aparılması məqsədilə DGK-da informasiya sisteminin yaradılmasına baxmayaraq, gömrük prosedurlarının həyata keçirilməsinin kompüterləşdirilməsi hələ də inkişaf etdirilməlidir. 1997-ci ildə təsdiq olunmuş Gömrük Məcəlləsi müfəssəldir və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Lakin, bu mərhələdə Məcəllənin tətbiqinə dair qaydalar yoxdur. Bundan başqa, gömrük qiymətləndirməsinə dair müddəalar hələ də ÜTT-nin tələblərinə cavab vermir. Azərbaycanda altı-rəqəmli İstehlak Mallarının Təsviri və Kodlaşdırılması üzrə Razılaşdırılmış Sistem tətbiq olunur. Gömrük idarəçiliyini maliyyələşdirmək üçün gömrük rüsumlarından əlavə ixrac və idxal olunan mallara bir sıra “ad-valor” rüsum və haqqları tutulur. Bir neçə dildə gömrüklə əlaqədar məlumatları və qanunvericiliyi əks etdirən internet sahifəsi ictimaiyyət üçün açıqdır.

Sənaye məhsulları üçün texniki qayda və standartlara - gəldikdə isə, “Standartlaşdırma haqqında” Qanun Azərbaycanda bütün icra və yerli özünüidarəetmə qurumları, müəssisə və təşkilatlar, sahibkarlar, eləcə də ictimai birliklər üçün icbari olan standartlaşdırmanın hüquqi və iqtisadi əsasını müəyyən edir. Standartlaşdırmaya dair normativ sənədlərdə müəyyən edilən tələblər standartlaşmaya dair beynəlxalq standartlara, normalara, qaydalara və tövsiyələrə, digər dövlətlərin qabaqcıl milli standartlarına, müasir elmi, texnoloji nailiyyətlərə əsaslanmalıdır. Azərbaycanda standartlaşdırma sertifikatının verilməsi və akkreditasiyası üçün cavabdeh qurum Dövlət Standartlaşdırma və Metrologiya Komitəsidir (Azdovlətstandart).

1990-cı illərin ortalarında Azərbaycan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının yardımı ilə əqli və sənaye mülkiyyəti hüquqlarının qeydiyyatı və mühafizəsi üçün milli sistem tətbiq etməyə başlamışdır. Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi nəticəsində səmərəli tətbiqetmə vasitələri də daxil olmaqla, Azərbaycan əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsini Avropa Birliyində mövcud olan səviyyəyə çatdırılmasını həyata keçirməlidir. Azərbaycan 1996-cı ildə müasir müəlliflik qanunvericiliyini (Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Qanun), 1997-ci ildə patent haqqında qanunvericiliyi (Patentlər haqqında Qanun) və 1998-ci ildə ticarət nişanlarının müdafiəsi qanunvericiliyini (Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında qanun) qəbul etmişdir. Müvafiq sahə üzrə məsul olan dövlət orqanı müxtəlif nazirliklərin nümayəndələrindən ibarət piratlığa qarşı mübarizə komissiyasını yaratmışdır. Müəlliflik hüquqlarının pozulmasına görə bu orqanın mülki işlər üzrə məhkəmə iddiaları ilə çıxış etməsinə baxmayaraq, real bazar şəraitində əqli mülkiyyət hüquqları zəif müdafiə olunur. Pirat kompüter proqramları, audio və video-kasetlər, eləcə də saxta geyim və zinət əşyaları Azərbaycanda geniş miqyasda satılmaqdadır. Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına Azərbaycan Milli Standartlaşdırma, Metrologiya və Patentlər Agentliyi cavabdehdir. Azərbaycan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını təmsil edən Konvensiyanın, Sənaye Mülkiyyətinin Mühafizəsi haqqında Paris Konvensiyasının, Ədəbi və Rəsm Əsərlərinin Mühafizəsi haqqında Bern Konvensiyasının üzvüdür. Azərbaycan Respublikası 2001-ci ilin sentyabr ayında Cenevrə Fonoqramlar Konvensiyasının üzvü seçilmişdir. Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi üzrə müvafiq öhdəlikləri tam genişliyi ilə təmin etmək üçün bu sahədə əlavə tədbirlərin görülməsi də zəruridir.

Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) - BMT-nin rəsmi statistika üzrə fundamental prinsiplərinə əsaslanan 1994-cü il tarixli statistika qanunvericiliyinə əsasən fəaliyyət göstərir. Məxfilik prinsipi xüsusilə səlahiyyətli orqanlar inzibati məqsədlər üçün fərdi

məlumatlara dair sorğu etdikdə həssas məsələdir. DSK statistika qanunvericiliyinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün lazımı addımlar atmış, lakin qanunvericilik proseduru hələ də davam etməkdədir. DSK-nın müəyyən qeydiyyat və digər inzibati mənbələrə çıxışı vardır, Avrostatla xarici ticarət üzrə daimi məlumat mübadiləsi aparılır. Avropa İttifaqında tətbiq olunan standartlara xüsusi əhəmiyyət verməklə, ölkə statistika sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşması və daha da inkişaf etməsi üçün əlavə yardıma və islahatlara ehtiyac vardır. Hazırda məşğulluqla bağlı məlumatlar rəsmi mənbələrdən əldə edilir. Müəssisələr və büdcə təşkilatları Dövlət Statistika Komitəsinə işçilərin sayı haqqında, Dövlət Məşğulluq İdarələri isə qeydiyyatdan keçmiş işsizlər haqqında məlumatlar göndərir. Buna baxmayaraq, özəl sektoru təmsil edən müəssisələr hər zaman Dövlət Statistika Komitəsinin məlumat göndərilməsi ilə bağlı tələblərinə riayət etmirlər. Digər tərəfdən isə, işsizlərin əksəriyyəti qeydiyyatdan keçməkdə maraqlı olmadıqlarına görə (işsizliklə bağlı verilən yardımların miqdarı həddindən artıq azdır), qeydiyyatdan keçmiş işsizlərin sayı real vəziyyəti əks etdirmir.

Rəqabət sahəsində - yeganə qanunvericilik sənədi 1993-cü ilin “Anti-inhisar Fəaliyyəti haqqında” Qanundur ki, bu da inhisarçı fəaliyyətinin qarşısının alınması baxımından ən iri dövlət (bütün səviyyələrdə, respublikadan başlamış rayon səviyyəsində) və özəl müəssisələrin fəaliyyətini tənzimləyir. Buraya güzəştli vergi, kredit və digər imtiyazların verilməsi, əsassız qiymət və ya istehsal nəzarətin (dövlətin müdaxiləsi hallarında) müəyyən edilməsi, qiymət manipulyasiyası, malı satmaqdan və ya almaqdan imtina edilməsi, ayrı-seçkilik salan rejimin (özəl müəssisələrlə əlaqədar) tətbiq edilməsi daxil olmaqla müxtəlif növ fəaliyyətin qadağan edilməsi daxildir. Qanun eləcə də qiymətlərin tənzimlənməsi, bazarın bölüşdürülməsi və ya bazara daxil olmaqda maneələrin yaradılması vasitəsilə bazarın inhisara alınmasını da qadağan edir. Lakin, qanunda təsbit olunmuş müddələrin çox hissəsinin praktik həyatda tətbiqi və

tənzimlənməsi mexanizmi reallığı əks etdirmir. Hazırda Avropa İttifaqında tətbiq olunan mexanizmə uyğun ölkədə dövlət subsidiyaları üzərində vahid müşahidə və ya nəzarət rejimi də zəifdir.

Azərbaycan “Dövlət Satınalmaları haqqında”- Qanunu qəbul etmişdir ki, Qanun əvvəllər mövcud olmuş və bir-birinə zidd olan aktlara aydınlıq gətirərək, onları özündə birləşdirmişdir. “Dövlət Satınalmaları haqqında” Qanuna UNCİTRAL model qanunu böyük təsir göstərmişdir. Tətbiq edici mexanizmlər 2002-ci ildə Prezident Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Qanunda eləcə də UNCİTRAL Modelində müəyyən edilmiş şikayət və icmal mexanizm nəzərdə tutulur ki, bu da müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yoxlanmazdan əvvəl tədarükçü quruma şikayətin verilməsini tələb edir. Bu eləcə də “Dövlət Satınalmaları haqqında” Qanunun pozulması hallarında məhkəmələrin yurisdiksiyasını, tədarükçü qurum və Dövlət Satınalmaları Agentliyinin qərarlarına məhkəmə nəzarətini təmin edir. 1998-ci ildən fəaliyyət göstərən Dövlət Satınalmaları Agentliyi dövlət tənzimləyici orqanıdır. Onun ümumi nəzarət və monitorinq üzrə cavabdehliyi var, kifayət qədər sisteməlik və müvafiq hesabat vermə sisteminin yoxluğuna baxmayaraq, bu orqan tədarükçü təşkilatlar tərəfindən tədarük qaydalarının pozulma hallarını müəyyən edərək, onları aradan qaldırılmasına nail olmuşdur. Dövlət Satınalmaları Agentliyinin ümumi funksiyaları aşağıdakı tədbirlər üzrə qruplaşdırılmışdır: tətbiq etmə tədbirləri, məlumatların yayılması, təlimlər, nəzarət. Qanunda yerli tədarükçülərə üstünlüyün verilməsi və tender iştirakçılarının milliyyətinə dair məhdudiyyətlərin nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, onların tətbiq edilə biləcəyi şərait qeyd edilməmişdir. Hər iki tələb yalnız məhdud hallarda tətbiq edilə bilər, onlar isə qanunvericilikdə aydın göstərilməlidir.

Xidmətlərin göstərilməsi və özəl qurumların yaradılması hüququna gəldikdə isə, Azərbaycan Hökuməti rəsmi olaraq birbaşa xarici investisiyanı (BXİ) alqışlayır. 1994-cü ildən Azərbaycan enerji sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün böyük məbləğdə birbaşa xarici

investisiyalar cəlb etmişdir. Hər halda, bürokratiya və hüquq orqanlarının qeyri təkmil fəaliyyəti həmin sektordan kənarda sərmayələrə ciddi maneə olmuşlar. 2002-ci ilin avqust-oktyabr aylarında bizneslə əlaqədar problemlərin həll olunması üçün verilmiş bir sıra prezident fərmanları lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayının azaldılmasını, lisenziya prosedurunun müasirləşdirilməsini, kiçik və orta sahibkarlar üçün Milli Sahibkarlıq Fondunun yaradılmasını, respublika və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən biznes fəaliyyətinə müdaxilələrə məhdudiyyətlərin qoyulmasını şərtləndirmişdir. Prezidentə hesabat verən yerli və xarici şirkətlərdən ibarət Sahibkarlar Şurası fəaliyyətə başlamışdır. Bu və digər islahatlar nəticəsində biznes və investisiya mühitində irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Qanunvericilik 1999-cu il tarixli “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Qanunda və 2001-ci il tarixli “Dövlət Rüsumu haqqında” Qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla xarici şirkətlərin yaradılmasında ayrı-seçkiliyə yol verilməzliyi müəyyən etmişdir. Azərbaycanda yaradılmış törəmə şirkətlərin və filialların fəaliyyətinə gəldikdə, “Banklar haqqında” və “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanuna müvafiq olaraq bank və sığorta sahəsində fəaliyyət ilə bağlı hələ də xarici kapitalın iştirakına dair müəyyən məhdudiyyətlər qalmaqdadır.

Azərbaycanda Respublikasında iqtisadi idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə “Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları”nın və “Rəqəbat Məcəlləsinin” qəbulu, “Vergi Məcəlləsi”nin, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Sığorta fəaliyyəti haqqında”, “Qiymətli Kağızlar haqqında” “Auditor xidməti haqqında”, “Müflisləşmə haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” “Dövlət Satınalmaları haqqında” Qanunların təkmilləşdirilməsi, “Sənaye məhsulları üçün texniki qayda və standartlar”ın hazırlanması xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

VI. BÖLMƏ. İQTİSADI İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN FƏALİYYƏTİNİN NƏTİCƏLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Ölkədə iqtisadi idarəetmənin qiymətləndirilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması məqsədilə onun güclü və zəif tərəflərin, həmçinin imkan və təhlükələrin müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Bu baxımdan, aparılan tədqiqatın təhlil hissəsinin nəticəsi kimi, Azərbaycanda daxili və xarici amillər nəzərə alınmaqla, iqtisadi idarəetmə sisteminin beynəlxalq normativ-metodoloji əsaslara uyğun qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Mövcud qiymətləndirmənin həyata keçirilməsində əsas məqsəd - iqtisadi idarəetmə sisteminin güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirmək, xarici mühitdən qaynaqlanan imkan və təhlükələri aşkar etməkdir.

Azərbaycanda iqtisadi idarəetmə sisteminin güclü tərəfləri

- ✓ Makroiqtisadi sabilliyin mövcudluğu;
- ✓ İnflyasiyanın aşağı həddə saxlanılmasına cəhd;
- ✓ Xarici borcların ÜDM-ə nisbətinin yüksək olmaması;
- ✓ Tədiyə balansının profisiti;
- ✓ Xarici ticarətin müsbət saldosu;
- ✓ Birbaşa xarici investisiyaların yüksəkliyi;
- ✓ Valyuta məzənnələrinin sabilliyi;
- ✓ Strateji valyuta ehtiyatlarının əhəmiyyətli artımı;
- ✓ ÜDM-in yüksək tempə artımı;
- ✓ Sürətlə yeni iş yerlərinin yaradılması;
- ✓ Yoxsulluğun azaldılması;
- ✓ Ünvanlı sosial yardımların verilməsi;
- ✓ Dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin sürətlə artması;
- ✓ Siyasi sabilliyin mövcudluğu;
- ✓ Neft-qaz sektorunun sürətli inkişafı;
- ✓ Özəl sektorun payının yüksəksəlməsi;

- ✓ İnfrastrukturun inkişafına qoyulan investisiyaların həcmnin artması;
- ✓ Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq;
- ✓ Regional iqtisadi təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq;
- ✓ Ölkənin beynəlxalq kredit notunun yüksək olması;
- ✓ İpotekalı mənzil maliyyələşdirmə sisteminin formalaşması;
- ✓ İnşaat sektorunun inkişafı;
- ✓ İKT sektorunun inkişafı;
- ✓ Milli valyutanın denominasiyasının uğurla həyata keçirilməsi.

Azərbaycanda iqtisadi idarəetmə sisteminin zəif tərəfləri

- ✗ Yoxsulluq səviyyəsinin hələ də yetərincə qalması;
- ✗ İşsizlik səviyyəsinin hələ də yüksək olması;
- ✗ İnflyasiya təzyiqlərinin artması;
- ✗ Qeyri-neft sektoruna xarici investisiya axınının zəif olması;
- ✗ Kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın aşağı olması;
- ✗ Özəl sektorun tələblərinə uyğun keyfiyyətli iş gücünün azlığı;
- ✗ İnsan inkişafı indeksinin aşağı olması;
- ✗ Bank sektorunda risklərin artması;
- ✗ Korrupsiya probleminin qalması, qiymətləndirilməsi üzrə hüquqi, iqtisadi və statistik əsasların mükəmməl olmaması;
- ✗ Regionların sosial-iqtisadi inkişafında gözlənilən nəticələrin əldə olunmaması;
- ✗ Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyün ləngiməsi;
- ✗ Xarici ticarətin strukturunun əmtəə və ölkə tərkibinin optimallaşdırılması problemi;
- ✗ Büdcə gəlirlərində, o cümlədən vergi daxilolmalarında qeyri-neft sektorunun payının az olması;
- ✗ Ölkədə inhisarçılığın yüksək olması;
- ✗ İqtisadi azadlıqların arzu edilən səviyyədə təmin edilməməsi;
- ✗ Dövlət subsidiyalarının effektiv olmaması;
- ✗ Fond bazarlarının zəif inkişafı;
- ✗ Korporativ idarəetmənin qeyri-təkmil inkişafı;

- * Sosial müdafiə sisteminin zəif inkişafı;
- * Gəlir bölgüsündəki ədalətsizliklər;
- * Gizli iqtisadiyyatının həcmnin nisbi yüksəkliyi;
- * “Holland sindromu” təhlükəsi.

Azərbaycanda iqtisadi idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə fərsətlər

- ✓ Avrasiya bölgəsinin artan əhəmiyyəti, Azərbaycanın siyasi və iqtisadi baxımdan strateji nailiyyətlər qazanması;
- ✓ Avropa Birliyi ilə “Yeni qonşuluq siyasəti” çərçivəsində aparılan müzakirələr;
- ✓ Turizmin inkişafı üçün əlverişli şərtlərin mövcudluğu;
- ✓ Ölkənin tarixi “İpək yolu” üzərində yerləşməsi;
- ✓ Ölkənin beynəlxalq tranzit üçün əlverişli mövqedə yerləşməsi;
- ✓ Beynəlxalq neft, qaz, dəmir yolu, fiberoptik nəqliyyat-telekommunikasiya xətlərinin ölkəmizdən keçməsi;
- ✓ Dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiya;
- ✓ Ölkəmizin neft və qaz ixrac edən dövlətlər sırasında yer alması;
- ✓ Ölkənin strateji mövqeyə və coğrafiyaya sahib olması;
- ✓ Sahibkarlıq ruhunun yüksəkliyi;
- ✓ Ucuz iş qüvvəsinin mövcudluğu;
- ✓ Əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksək olması;
- ✓ Kənd təsərrüfatının və heyvandarlığın inkişafı üçün əlverişli iqlim və münbitin, torpaqların olması.

Azərbaycanda iqtisadi idarəetmə sistemi üzrə təhlükələr

- * Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməmiş qalması;
- * Ölkəmizin geosiyasi mövqeyindən qaynaqlanan xarici təhlükələr;
- * Ölkəxarici və ölkədaxili miqrasiya problemi;
- * İqtisadi yükün əsasən paytaxtın üzərinə düşməsi;
- * Xəzərin statusu ilə bağlı yaşanan problemlər;
- * Dünya bazarlarında neft qiymətlərində yaşanan dalğalanmalar.
- * Baş verən və davam etməsinin təkrarlanması gözlənilən iqtisadi-maliyyə böhranı.

VII. BÖLMƏ. AZƏRBAYCANDA RESPUBLİKASINDA İQTİSADI İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

İqtisadi idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və inkişafı ilə bağlı aşağıdakı amillərin nəzərə alınması məqsəduyğundur:

- Yeni müəssisələrin yaradılması və qeydiyyatata alınması ilə bağlı bürokratik və hüquqi maneələrin aradan qaldırılması, qeydiyyat prosesinin sadələşdirilməsi;
- Lazımi lisenziya və icazələrin alınması, eyni zamanda, kommunal xidmətlər üzrə texniki şərtlərin əldə edilməsi sisteminin sadələşdirilməsi;
- Əmlakın qeydiyyatı sisteminin təkmilləşdirilməsi, yeni torpaq və ya bina satın alındıqda bunun qeydiyyatata alınması ilə əlaqədar sərf edilən vaxt, vəsaitin həcmi və tələb olunan mərhələ sayının azaldılması;
- İnvestorların hüquqlarının qorunması istiqamətində səylərin artırılması;
- Vergilərin ödənilməsinə sərf edilən vaxtın azaldılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- İxrac və idxal əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, bu zaman sərf edilən xərc, vaxt və sənədlərin sayının azaldılması;
- İnvestisiya iqliminin yaxşılaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- Sosial müdafiə sisteminin, o cümlədən fərdi uçot sisteminin təkmilləşdirilməsi, özəl sosial müdafiə fondlarının formalaşması;
- Ölkə iqtisadiyyatı üçün faydalar nəzərə alınaraq Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük prosesinin sürətləndirilməsi;
- Aqrar sektor üzrə həyata keçirilən subsidiya siyasətinin dəqiq hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Subsidiyalaşma mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- ✚ Hökumət tərəfindən kənd təsərrüfatı sektoruna göstərilən infrastruktur xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- ✚ Aqrar sektora daxili dövlət yardımının daha effektiv formalarından istifadə edilməsi;
- ✚ Kənd təsərrüfatında asimmetrik informasiya halının aradan qaldırılmasına yönəlmiş fəaliyyətlərin ortaya qoyulması;
- ✚ Birbaşa xarici investisiyaların yüksəkliyinə baxmayaraq, beynəlxalq hesabatlarda ölkənin xarici investisiya potensialının aşağı olduğu xüsusi vurğulandığından bu istiqamətdə vahid dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi;
- ✚ Bank sektorunda risklərin azaldılması;
- ✚ Əmanətlərin sığortalanması sisteminin təşkili;
- ✚ Gəlir bölgüsündəki ədalətsizliklərin azaldılması;
- ✚ Qeyri-neft sektoruna xarici və yerli investisiya axınının təmin olunması və iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təşkili;
- ✚ İqtisadi sərbəstliklərin inkişafı üçün zəruri hüquqi, iqtisadi tədbirlərin görülməsi;
- ✚ Özəl sektorun tələblərinə uyğun keyfiyyətli işçi qüvvəsinin hazırlanması istiqamətində təhsil sahəsində islahatların aparılması;
- ✚ Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi;
- ✚ Fond bazarlarının və korporativ idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsi;
- ✚ Turizm sektorunun iqtisadiyyatın digər sahələrinə təsirinin (multiplikativ effekti) yüksək olduğu nəzərə alınaraq, turizm xidmətlərində keyfiyyətin yüksəldilməsi istiqamətində institusional tənzimləmələrin aparılması;
- ✚ Daxili və xarici turizmin inkişafı üçün bu sektorda rəqabət mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi;
- ✚ Turizm sektorunun inkişafı üçün təbii, tarixi və mədəni irsə qarşı laqeyd yanaşmanın aradan qaldırılması məqsədi ilə bu sahədə dövlət və ictimai nəzarətin artırılması, xüsusilə regionlarda maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- ✚ Regional səviyyədə turizm müəssisələrinin imkanlarının genişləndirilməsi üçün yeni qəbul ediləcək dövlət proqramlarında bu istiqamətdə daha çevik tədbirlərin nəzərdə tutulması;
- ✚ Turizm səyahətlərinin təşkilində digər nəqliyyat vasitələrindən istifadə imkanlarının artırılması məqsədilə regionlara xüsusi marşrutların təşkil edilməsi üçün regional səviyyədə mövcud olan infrastrukturun potensialından səmərəli istifadə edilməsi;
- ✚ Regional infrastrukturun beynəlxalq standartlara cavab verməsi üçün bu istiqamətdə aparılan işləri daha da sürətləndirmək məqsədi ilə rayon mərkəzlərində və eləcə də kənd yerlərində yolların, telekommunikasiya xətlərinin, elektrik, təbii qaz, su və isitmə sistemlərinin bərpası, turizm marşrutları üzrə istirahət dayanacaqlarının xidmətlərinin yüksəldilməsi;
- ✚ İnflyasiyanın təkrəqəmli həddə saxlanılmasına nail olunması, inflyasiya hədəfləməsinin müvəffəqiyyətli ola bilməsi üçün maliyyə ekspansiyasının məqbul səviyyəni aşmamasına diqqət yetirilməsi;
- ✚ Tədiyə balansının profisitinə baxmayaraq, xarici ticarətin ölkə və ömtəə tərkibinin optimal olmaması ölkə üçün ciddi risk ünsürü təşkil etdiyindən xarici ticarətin optimallaşdırılması yollarının konkretliklə müəyyən edilməsi.

Ölkədə insan inkişafının və "insan qızılı"nın yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi aşağıdakı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini labüdləşdirir:

- İnsanın inkişafı sahəsində regional və sektoral proqramların, fəaliyyət planlarının tərtib edilməsi;
- İnsan İnkişafı göstəricilərinin daha da artırılması, regional və gender qeyri-bərabərliyinin aradan qaldırılması, "insan qızılı"nın formalaşdırılması, dövlətin qısa müddətli və uzun müddətli sərmayə proqramının layihələrinin hazırlanması;

- İqtisadi imkanların genişləndirilməsi, eləcə də bilik və təcrübə səviyyəsinin artırılması vasitəsilə insan potensialının uğurlu inkişafında regional sənaye sahibkarlarının və fermerlərin İKT və marketinq resurslarından istifadə imkanlarını gücləndirmək üçün regional biznes inkubatorlarının yaradılması.

İdxalda inhisar problemini həll etmək üçün aşağıdakı istiqamətdə konkret tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- Gömrük brokerləri fəaliyyətə başlamalıdır;
- Gömrük müvəqqəti saxlama anbarlarının işi təşkil olunmalıdır;
- Gömrük rüsumlarının banklar vasitəsilə ödənilməsinə keçid sürətləndirilməlidir;
- Sərhədlərdə müstəqil laboratoriyaların yaradılması ölkəyə daxil olan məhsulun keyfiyyət və çeşidinə nəzarəti artırır, gömrük tənzimləmələrində şəffaflığı təmin edir və neqativ hallara son qoyulur.

İnhisar və haqsız rəqabətin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- İlk öncə, antiinhisar fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazasına yenidən baxılmalı, bu sahəni tənzimləyən qanunların tətbiqindəki boşluqlar müəyyənləşdirilməlidir;
- İnhisarçılıqla mübarizəni gücləndirmək üçün sahibkarların ictimai birliklərinin iştirakı ilə tətbiqi mümkün ola bilən Antiinhisar Məcəlləsi qəbul edilməlidir;
- Antiinhisar fəaliyyətini tənzimləyən mərkəzi icra orqanının səlahiyyətləri artırılmalıdır;
- Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması məqsədilə verilmiş fərman və sərəncamların, qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrası ilə bağlı monitoring keçirilməlidir;

- Şəhər və rayon icra hakimiyyətlərindəki inhisar və haqsız rəqabətə şərait yaradan orqanların fəaliyyəti məhdudlaşdırılmalıdır;
- Ali qanunvericilik orqanında antiinhisar siyasəti üzrə daimi komissiya fəaliyyət göstərməlidir;
- Güzəşt və qiymətlərin tənzimlənməsi yalnız Tarif Şurasının səlahiyyətində olmalıdır;
- İnhisarçılıq və haqsız rəqabətin aradan qaldırılmasında önəmli olan dövlət tənzimləməsindən özünütənzimləməyə keçid prosesini sürətləndirmək üçün sahibkarların ictimai təşkilatlarının rolunu artırmaq lazımdır;
- İctimai nəzarəti gücləndirmək məqsədilə yoxlama və nəzarət funksiyalarını həyata keçirən dövlət orqanları ilə sahibkarların ictimai təşkilatları arasında əməkdaşlıq sazişlərinin bağlanması təmin edilməlidir;
- İş adamlarının məhkəmə müdafiəsini gücləndirmək üçün sahibkarların ictimai birliklərinə sahibkarların hüquq və qanuni mənafələrinin qorunması məsələləri üzrə məhkəmə orqanları qarşısında iddia qaldırmaq hüququnun verilməsi məsələsi həll edilməlidir;
- Şəffaflığı təmin etmək üçün dövlət proqramlarının, xüsusilə, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və korrupsiyaya qarşı mübarizə proqramlarının icrasına sahibkarların ictimai təşkilatları cəlb edilməlidir;
- Sahibkarların ictimai təşkilatları ilə müvafiq sahələrdə fəaliyyət göstərən dövlət strukturları arasında əlaqələr rəqabət prinsipinə deyil, qarşılıqlı tamamlanma və əməkdaşlıq prinsipinə əsaslanmalıdır.

Azərbaycanda korrupsiyanın qarşısının alınması və korrupsiyaya qarşı mübarizə yönündə aşağıdakı prioritet istiqamətləri özündə ehtiva edən konsepsiyanın hazırlanması zəruridir:

- ✗ Cəmiyyətdə korrupsiyanın real səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
- ✗ Korrupsiyaya şərait yaradan hüquqi, iqtisadi və sosial problemlərin aşkar və təhlil edilməsi;
- ✗ Səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılması;
- ✗ Əlverişli biznes və investisiya mühitinin yaradılması, vergi və dövlət rüsumları sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- ✗ İstisnasız olaraq bütün dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsi;
- ✗ İctimai nəzarətin təşkili və onun həm də dövlət orqanlarının fəaliyyətinə şamil olunması;
- ✗ İdarəçilik sahəsində maraqların toqquşmasını tənzimləyən qanunverici sənədlərin, hüquqi-normativ sənədlərin, etik davranış kodekslərinin hazırlanması;
- ✗ Normativ-hüquqi aktların korrupsiyaya şərait yaratması (korrupsiogen olması) baxımından monitorinqi və bununla bağlı müvafiq strukturun təşkil olunması;
- ✗ Korrupsiyaya qarşı bilavasitə səmərəli mübarizənin həyata keçirilməsi məqsədilə müstəqil institusional strukturun yaradılması və bu strukturda çalışan şəxslərin tərəfsizliyinin təmin edilməsi;
- ✗ Korrupsiya halların kriminal əməl sayılması və bu çərçivədə hüquqi məsuliyyətin müəyyən edilməsi;
- ✗ Vətəndaşların müraciətlərini qəbul edən və sonradan aidiyyəti ünvanlara göndərən müvafiq strukturun yaradılması (vahid pəncərə prinsipinin daha geniş müstəvidə tətbiq edilməsi);
- ✗ Cəmiyyətin korrupsiya ilə bağlı maarifləndirilməsi və korrupsiyaya qarşı mübarizəyə səfərbər edilməsi;
- ✗ Müvafiq konsepsiyanın və tədbirlərin kompleks həyata keçirilməsi ilə bağlı təşkilati-hüquqi mexanizmlərin müəyyən edilməsi.

- ✗ Korrupsiyaya görə cinayət və inzibati məsuliyyətin sərtləşdirilməsi;
- ✗ Daha çox korrupsiyalanmış məmurların yeni kadrlarla əvəz edilməsi;
- ✗ Məhkəmə islahatının aparılması və müstəqil məhkəmələrin yaradılması;
- ✗ Dövlət sektoru və digər sahələrdə əmək haqqlarının və təqaüdlərin özəl sektordakı ilə müqayisə olunan səviyyəyə çatdırılması;
- ✗ Məmurların gəlirlərinin hər il bəyannamədə göstərilməsi və onların dərc edilməsi qaydasının tətbiq edilməsi;
- ✗ Rüşvət verilməsinə görə məsuliyyətin aradan qaldırılması.

Bu tədbirlərə ayrılıqda münasibət bildirməzdən əvvəl sonuncu tədbirlə əlaqədar qeyd edilməlidir ki, rüşvət verməyə, yəni aktiv korrupsiyaya qarşı mübarizə korrupsiyaya qarşı mübarizənin əsas aspektlərindən birini təşkil etməlidir. Bunu həm Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, həm də ölkəmizin qoşulduğu Avropa Şurasının korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının korrupsiyaya qarşı konvensiyaları tələb edir.

İqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyət sahəsinin konkretləşdirilməsi və inkişafı ilə bağlı qeyd edilən istiqamətlərə üstünlük verilməsi zəruridir:

İqtisadi idarəetmə sisteminin inkişafını, onun müasir bazar mühitində fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etmək, bu sahədə mövcud olan müxtəlif maraqları tarazlaşdırılmaq məqsədilə ölkədə bu sistemin inkişaf strategiyasının hazırlanmasına zərurət artmaqdadır. İqtisadi idarəetmə sisteminin inkişaf strategiyası hazırlanarkən ölkənin keçid iqtisadiyyatı dövrü yaşadığı, bu sahədə bir çox problemlərin mövcudluğu nəzərə alınmalı, inkişaf istiqamətlərinin mərhələli həllinə üstünlük verilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi idarəetmə sistemi üzrə inkişaf strategiyasının əsas məqsədi

sosial-iqtisadi idarəetmə sahəsində səmərəli fəaliyyətin təşkilinə nail olmaq, sahənin hüquqi-normativ bazasını və təşkilatı -idarəetmə mexanizmini müasir tələblər baxımından təkmilləşdirmək, cəmiyyət üzvlərini, bazar iştirakçılarını, istehlakçıları keyfiyyətli və təhlükəsiz məhsul və xidmətlərlə təmin etmək, dövlət, cəmiyyət, istehsalçı və istehlakçıların balanslaşdırılmış maraqlarını təmin etməkdir.

Strategiyanın əsas vəzifələrinə aşağıdakıların aid edilməsi zəruridir:

- ✚ Sistemin tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, onun fəaliyyətində peşəkarlıq səviyyəsinin və korporativ məsuliyyət yükünün dəqiq və aydın bölüşdürülməsi;
- ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin köməkliyi ilə səmərəli bazar mühitinin yaradılması;
- ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin tənzimlənməsində mütərəqqi metodların tətbiq edilməsi;
- ✚ Ehtiyac olan sahələrdə tariflərin (qiymətlərin) formalaşmasında subyekt və istehlakçı maraqlarının təmin edilməsi;
- ✚ İnsanların, istehlakçıların sosial-iqtisadi vəziyyəti ilə bağlı dəqiq təsnifatın müəyyənəşdirilməsi, bu sahədə dövlət yardım və güzəştlərinin məqsədyönlülyünə və ünvanlılığına yönəlmiş çevik və səmərəli mexanizmin formalaşdırılması;
- ✚ İqtisadi idarəetmə sistemi vasitəsi ilə səmərəli və təkmil maliyyə-iqtisadi, texniki, ekoloji nəzarət mexanizminin formalaşdırılması;
- ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin normativ-hüquqi, metodoloji bazasının təkmilləşdirilməsi, bu sahədə mütərəqqi texniki-normativ, maliyyə-mühasibat, keyfiyyət standartlarının tətbiq olunması;
- ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin vasitəsi ilə istehsalçı-istehlakçı münasibətlərinin peşəkar və sivil tələblər üzərində qurulması, tərəflərin tam qarşılıqlı maraqlarını təmin edəcək təkmil müqavilə münasibətlərinə keçilməsi;
- ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin təkmil dövlət nəzarət mexanizminin və onun koordinasiya sisteminin formalaşdırılması;

- ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salan metodların ləğv edilməsi;
 - ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminə daxil olan institutsional orqanların tənzimləmə, nəzarət funksiyalarının xidmət göstərmək üzrə mövcud olan funksiyalardan ayrılması;
 - ✚ İqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini və onun cəmiyyət, istehsalçı və istehlakçılar üçün əhəmiyyətini nəzərə almaqla bu sahədə əlverişli və stimullaşdırıcı investisiya mühitinin yaradılması, güzəştli vergi-kredit siyasətinin tətbiq edilməsi;
 - ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyəti üzrə şəffaf informasiya təminatının formalaşdırılması;
 - ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin tənzimlənməsinin nəzəri və praktik əsaslarının müəyyənəşdirilməsi (sektor, seqmentlər və s.), onun nüvəsinin müəyyən edilməsi;
 - ✚ İqtisadi idarəetmə sisteminin tənzimlənməsində, onun fəaliyyətinin stabilliyində və cəmiyyət, istehsalçı və istehlakçılar üçün təminatında kifayətedici effektivliyin, faydalılığın təmin olunması;
- İqtisadi idarəetmə sisteminin inkişaf strategiyasının hazırlanmasında aşağıdakı mühüm idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması perspektivdə konstruktiv nəticələrin təmin olunmasına rəvac vermiş olar:
- İqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin monitorinqinin aparılma mexanizminin formalaşdırılması və onun inkişaf xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi;
 - Sistemin tənzimləmə strukturunun müəyyən edilməsi ilə bağlı həyata keçiriləcək tədbirlərin onun nüvəsi ilə bağlılığının təmin edilməsi;
 - İqtisadi idarəetmə sisteminin əsasının, nüvəsinin bazar mühiti modelində fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi, bu istiqamətdə mütərəqqi metodların seçilməsi zamanı sistemin dayanıqlılığının və ya qeyri-dayanıqlılığının müəyyən edilməsi;

- İqtisadi idarəetmə sisteminin tənzimlənməsində və bu sistemin tənzimlədiyi sahələrə yardım göstərilməsində dövlətin mümkün iştirak səviyyəsinin təhlil edilməsi, bu istiqamətdə dövlətin məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi;
- İqtisadi idarəetmə sisteminin tənzimlənmə sahələrinin bazar iqtisadi mühitində fəaliyyət istiqamətlərinin konkretləşdirilməsi, sahənin fəaliyyət mexanizminin təkmil və səmərəli işlək variantlarının müəyyənləşdirilməsi;
- İqtisadi idarəetmə sisteminin tənzimlənməsi və fəaliyyətində gözlənilən sosial nəticələrin əldə olunmasını təmin edəcək alternativ normativlərinin müəyyən edilməsi.

İqtisadi idarəetmə sisteminin inkişaf strategiyasının hazırlanmasında komplekslik prinsipinə xüsusi diqqət yetirmək, müvafiq strategiyanın formalaşmasında ayrı-ayrı sahələrin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir. İqtisadi idarəetmə sisteminin bazar iqtisadi mühitində səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri hüquqi, iqtisadi və sosial mühitin yaradılması və bu proseslərin təşkilində mərhələlik prinsipinə üstünlük verilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

***İqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyət göstərən
mütəxəssis və kadr potensialının müasir və müntəzəm tələblər
baxımından təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı amillərə xüsusi
diqqət yetirilməsi vacibdir:***

Tənzimləyici orqanın strukturuna mütəxəssis və kadrlar işə qəbul edilərkən onların peşə-ixtisas səviyyəsi, bu sahədə praktik iş təcrübəsi və səriştəliliyi əsas götürülməlidir. Mütəxəssis və kadrlar üçün çalışacaqları struktur bölmələrin fəaliyyət istiqamətinə uyğun olaraq aşağıdakı şərtlər irəli sürülməlidir:

- Fəaliyyət göstərəcəyi sahə üzrə müvafiq ali təhsilə malik olmaq;
- Fəaliyyət göstərəcəyi sahə üzrə son əmək fəaliyyəti üzrə 5 illik iş stajı;

- Tamah məqsədilə cinayət törətmək üstündə məhkum olunmuş, lakin məhkumluğu qanunvericilik əsasında ödənilmiş şəxslər.
- Mütəxəssis və kadrların seçimi iki mərhələdə həyata keçirilməlidir:
- İddiaçı əvvəlcə müəyyən olunmuş test imtahanları verməli;
- Test imtahanlarından müvəffəq keçmiş şəxs bu sahədə peşəkar və səriştəli əməkdaşlar, mütəxəssislər tərəfindən təşkil olunan müsahibə komissiyasından keçməlidirlər.

Bu iki mərhələni müvəffəq keçmiş şəxslər tənzimləyici orqanda işləmək hüququnu qazanır. Tənzimləyici orqan öz fəaliyyətində kollegiallıq, müstəqillik, şəffaflıq, peşəkarlıq və obyektivlik prinsiplərini əsas tutmalıdır. Tənzimləyici orqanın üzvlərinin statusu və əmək haqları dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilməklə, orqanın qarşısında duran yüksək fəaliyyət prinsiplərinin tələblərinin təmin olunması ilə uyğunlaşdırılmalıdır. Tənzimləyici orqanın maliyyə mənbəyi iki istiqamətdə formalaşa bilər:

- ✚ **Özünü maliyyələşdirmə.** Bu tənzimlənən sahə üzrə subyektlərin işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı (onların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, fəaliyyət istiqamətinin genişləndirilməsi və gəlirlərinin artırılması üzrə məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi və s.) onların gəlirinin müəyyən hissəsi hesabına təmin oluna bilər;
- ✚ **Dövlət-büdcə vəsaitləri hesabına maliyyələşmə.**

İstifadə olunan mənbələr

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2004.
3. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2004.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2004.
5. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2004.
6. “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1996.
8. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 1997.
9. “Azərbaycan Respublikasında 2010-cu il üçün ehtiyac meyarının həddi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.
10. “Azərbaycan Respublikasında 2010-cu il üçün yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.
11. “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 2003.
12. “Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 2005.
13. “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi” və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli fərmanı.
14. “Azərbaycan Respublikası məhkəmə hakimlərinin sayının artırılması və məhkəmələrin ərazi yurisdiksiyasının müəyyən edilməsi haqqında” Azərbaycan Prezidentinin fərmanı, 2006.
15. “Banklar haqqında”. Azərbaycan respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
16. “Beynəlxalq Mühəsibat Uçotu Standartlarına keçmək məqsədilə Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarının 2003-2007-ci illərdə hazırlanması və tətbiqi üzrə Proqram”. Bakı, 2003.
17. “Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2001.
18. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”. Bakı, 2008.

19. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). Bakı, 2004.
20. "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2006.
21. "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1992.
22. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1995.
23. "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun, 2004
24. "Qiymətli kağızlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1998.
25. "Sosial müavinətlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2006.
26. Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2009.
27. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları. Bakı 2009.
28. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi hesabatları. Bakı 2009.
29. Azərbaycan Respublikası Dövlət Qiymətli Kağızlar Komitəsinin hesabatları. Bakı 2009.
30. Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin hesabatları. Bakı 2009.
31. Asiya İnkişaf Bankı. Ölkədə 2007-ci il üzrə yenilənmiş strategiya və inkişaf proqramı. Azərbaycan Respublikası, 2007.
32. Avropa Komissiyasının iş sənədi. Avropa Qonşuluq Siyasəti Ölkə üzrə hesabat Azərbaycan. SEC, 2007.
33. "Doing Business in Azerbaijan", Doing Business, The World Bank Group, <http://www.doingbusiness.org>, 2008.
34. Доклад о мировом развитии. Отчеты ООН, 2009.
35. Cer Training Session, 2008. How To Link Democratic Governance With Economic Growth. Suggestions from Recent Research on the Institutional Dimensions of Participation. By Robert E. Mitchell WDI, World Bank, 2008.
36. Межгосударственный статистический комитет СНГ. Инвестиции, финансы и цены стран СНГ, статистический сборник, Москва, 2008.

37. The World Bank, Harry G. Broadman, From disintegration to integration, 2008, IMF International Financial Statistics, 2008.
38. “Azerbaijan-2008 Investment Climate Statement”, U.S. Department of State, <http://www.state.gov/>, 2008.
39. Adam Smith, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Edwin Cannan, Çikaqo, [1776] 1976: University of Chicago Press.
40. Aysel Məmmədova, Dövlət aparatı mexanizmi, “Xəzər – Gələcək Naminə Tərəfdaşlıq” İctimai Birliyi, Bakı, 2006.
41. Azərbaycanla Avropa Birliyinin yaxın qonşuluğu. Bakı, 2008.
42. “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə milli strategiya (2003 - 2012-ci illər)”.
43. Aid, Growth, and Poverty Aart Kraay. The World Bank 1. Presentation for IMF Seminar on Foreign Aid and Macroeconomic Management Maputo, Mozambique, 2007.
44. BMT. Ölkə Qrupu tərəfindən təyin edilmiş və UNICEF-in rəhbəri tərəfindən idarə olunan Ölkə üzrə Ümumi Dəyərləndirmə.
45. Discussion Draft, 2008. Rethinking Governance Empirical Lessons Challenge Orthodoxy. Daniel Kaufmann, The World Bank. <http://www.worldbank.org/wbi/governance/>.
46. Джим Коллинз. От хорошего к великому. Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге. 2007.
47. Дэвид А. Аакер, Стратегическое рыночное управление, Питер 2007.
48. Coşkun Can Aktan, Devletin Başarısızlığının Anatomisi, <http://www.canaktan.org/ekonomi/devlet-basarsiz/aktan-makale.htm>. 2006.
49. Coşkun Can Aktan, Anayasal İktisat, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.
50. “Coşkun Can Aktan, Anayasal İktisat, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.
51. Coşkun Can Aktan, Devletin Başarısızlığının Anatomisi, <http://www.canaktan.org/ekonomi/>, 2007.
52. Cihan Bulut, Ekonomik Yapı ve Politika Analizi, DER yayınları, İstanbul, 2006.
53. Economics and Good Governance. How To Link Democratic Governance With Economic Growth Suggestions from Recent

- Research on the Institutional Dimensions of Participation. By Robert E. Mitchell, 2008.
54. Elşən Bağırzadə, Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın transformasiya olunmasının hüquqi əsasları, Elektron Kitabxana Şəbəkəsi, <http://www.kitab.az>, Bakı, 2003.
55. Esf Support For Institutional Capacity. Brussels, 2007. Summary Of The Literature Review Findings On Administrative Capacity Building.
56. Economist Intelligence Unit və IBM Institute for Business Value, "The 2008 e-readiness rankings".
57. Ercan Eren, Leon Walras və "Bilimsel" Sosializm Anlayışı, Maliye Yazıları, <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/eren/walras>, 2000.
58. Ercan Eren, Leon Walras və "Bilimsel" Sosializm Anlayışı, Maliye Yazıları, 2003.
59. Ercan Eren, Leon Walras və "Bilimsel" Sosializm Anlayışı, Maliye Yazıları, <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/eren/walras>, 2006.
60. Экономическая теория. Москва, ИНФРА-М, 2007.
61. Экономист, 2009, № 6.
62. Gkonomist, 2009, № 2.
63. Əli Hüseynov: "Hakimlər rüşvətxorluqla da məşğul olurlar" (Milli Məclisin hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komissiyasının sədri Əli Hüseynovun müsahibəsi) [//www.express.com.az/second.asp.10.10.2006](http://www.express.com.az/second.asp.10.10.2006).
64. Q & A with Joseph Stiglitz, Managing Globalization, International Herald Tribune, 2006. <http://blogs.iht.com/tribtalk/business/globalization/>, 2006.
65. George Akerlof, The Markets for Lemons: Quality Uncertainty and The Market Mechanism, Quarterly Journal of Economics, Vol 84, 1970.
66. Питер Друкер, Эффективное управление, Москва, 2008.
67. Hüquqi islahatların təminatçısı. Prezident İlham Əliyev ötən üç ildə insan hüquq və azadlıqlarının məhkəmələrdə daha səmərəli müdafiəsinə xidmət edən kompleks islahatlar həyata keçirmişdir. Hikmət Mirzəyev, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin iqtisadi mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə Kollegiyasının sədri. Respublika qəzeti, 16.01.07
68. H.V.Allahverdiyev, K.S.Qafarov, Ə.M.Əhmədov. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, 2002

69. Hikmət A. Hacızadə, Demokratiya: Gediləsi Uzun bir Yol, Demokratiya və Antidemokratiya Antologiyası, FAR CENTRE, Bakı, 2001.
70. İlkin Sabiroğlu, İnhisar anlayışına yeni yanaşma, Kapitalizm kapitalizmə bənzəməz, “CBS” Polygraphic Production, Bakı, 2006.
71. İqtisad elmi üzrə Nobel mükafatı laureatları: George Akerlof, İqtisadNet, <http://www.iqtisad.net/nobel,akerlof.htm>, 2006.
72. İlkin Sabiroğlu, Kapitalizm kapitalizmə bənzəməz, “CBS” Polygraphic Production, Bakı, 2006.
73. Şahbaz Muradov. “İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Elm. Bakı, 2004.
74. M. Keynes, Essays on John Maynard Keynes, Cambridge University Press, 1975.
75. Yahya Sezai Tezel, İktisadi Büyüme, Ankara Yayıncılık, Ankara, 1997.
76. Dünya Bankının və Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesabatları, 2008.

Yaşar Əzimağa oğlu Məmmədov
Müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və
inkişafı
Xülasə

Azərbaycan Respublikasında müasir şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin səmərəli təşkili dövlətin, cəmiyyətin əsaslarının möhkəmləndirilməsi və sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədə müstəqillik əldə edildikdən sonra digər sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi idarəetmə sisteminin inkişafı istiqamətində də mühüm islahatlar həyata keçirilmiş, əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Xüsusilə, iqtisadiyyatın və iqtisadi idarəetmə sisteminin konstitusiyada təsbit olunduğu kimi sosial bazar münasibətləri modelinə uyğun qurulması, bu istiqamətdə hüquqi-normativ əsasların yaradılması və onun tənzimləmə mexanizminin formalaşdırılması sahəsində görülən tədbirlər bu qəbildən mühüm amillər kimi qiymətləndirilməlidir. Lakin, bütün bu müsbət cəhətlərlə yanaşı, Azərbaycanda iqtisadi idarəetmə sisteminin təşkili sahəsində kifayət qədər tədbirlərin həyata keçirilməsi öz həllini gözləməkdədir.

Bütün bunlar təbii qiymətləndirilib, Azərbaycanın iyirmi ilə yaxın bir dövrdə müstəqil bir dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi, bu qısa müddət ərzində imkanları daxilində islahatların, quruculuq işlərinin həyata keçirdiyini və məcburi cəlb olunduğu “Qarabağ müharibəsi”nin çətin problemləri ilə üzləşdiyini xüsusilə nəzərə alınmalıdır.

Y.Ə.Məmmədovun yazdığı “Müasir iqtisadi şəraitdə iqtisadi idarəetmə sisteminin təşəkkülü və inkişafı” mövzusunda monoqrafiyada iqtisadi idarəetmə sisteminin təşkilinin əsasları, bu sahədə mövcud olan nəzəri yanaşmalar, sistemin 1991-2009-cu illərdə formalaşması mərhələləri, əldə olunan nəticələr və mövcud problemlər sistemli şəkildə tədqiq olunur. Monoqrafiyada iqtisadi idarəetmə sisteminin və onun tənzimlədiyi sahələrin mövcud

vəziyyətini araşdırmaq məqsədilə, ölkədə iqtisadi inkişaf səviyyəsi və onun xüsusiyyətləri təhlil olunur. Bu səpgidən ilkin olaraq, makro iqtisadi sahədə və iqtisadi sektorlar üzrə müasir durum, əldə olunan nəticələr, qarşıya çıxan problemlər ayrı-ayrılıqda araşdırılır. Həmçinin, sosial-iqtisadi inkişaf üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sosial sahələr, əhalinin həyat səviyyəsi, iqtisadi idarəetmə sahəsində inkişaf meylləri, ona təsir edən amillər tədqiq olunaraq, yekun nəticələr əldə etmək üçün qiymətləndirilir. Sistemin təşkili və tənzimlənməsi baxımdan vacib olan institutsional durum, hüquqi-metodoloji baza, hüquqi-təşkilatı məsələlər və məhkəmələrin fəaliyyəti də diqqət mərkəzində götürülür. Tədqiqat işinin sonunda ölkədə iqtisadi idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin nəticələri qiymətləndirilir və bu mühüm sahə üzrə nəzəri-praktik əsaslar nəzərə alınmaqla inkişaf istiqamətləri müəyyən edilir.

Яшар Азимага оглы Мамедов
Формирование и развитие системы экономического
управления в современных условиях
Резюме

В Азербайджанской Республике современном этапе развития организация системы экономической управление имеет особое значение в укреплении государственных и общественных основ, достижения новых рубежах в области социально-экономическом развития. Начиная этапа суверенитета республики до настоящего времени в области как и других сферах, так и системы экономической управление проведено целенаправленные реформы. Особенно, перестройка экономики и системы экономической управление как отмечено в конституции страны в основе и подходящем модели социально-рыночных отношениях, создание в этом направлении юридический-нормативной базы и формирование механизма регулирования

этих систем можно оценить важных достижениях в создание системы экономической управление. Но несмотря всех этих достижениях в республике, как и других республиках СНГ в области в развитие системы экономической управление остается многие не решенные проблемы. Явление этих проблем с одной страной можно связывать развития суверенного Азербайджана в развитиям рыночных отношениях около двадцати лет, возникновение военного конфликта с Армении и ряд проблем которые невозможно решат скоро.

В монографии Мамедова Я.А. «Формирование и развитие системы экономической управление в современном этапе» изучается и анализируется научно-теоретические и методологические основы в этой области, ее системно развитие 1991-2009-ые годы в республике, а также достижение и проблемы развития. В монографии, чтобы оценивать современное состояние системы экономической управление и ее регулирующие отрасли анализируется экономического развития в стране и ее специфика. На этом основе первоначально системно оценивается современное положение в макро экономическом уровне и отрасли экономике, проблемы и достигнуты результаты. Одновременно, обращается особое внимание уровни жизнь народа, тенденции развитие социальный сферы и действующие факторы ее который имеет огромный значение в анализе социально-экономическом развитие. В монографии, для получение реальных и объективных оценочных результатах системе экономической управление республики а также обращается внимание действие и работы государственных, институциональных, судебных органах. В конце, научной работы оценивается современное состояние системы экономической управление республики и определяется научно-практические основы развития в этом важном направлении.

Yashar Azimaga Mammadov
Formation and development of the economic management
system in the modern context

Abstract

It assumes special importance from point of view becoming stronger basic of the efficient organizational state, society and accelerate of the socio-economic development of the system of economical management in the Azerbaijan Republic in the modern condition. As in the other areas after gain independence in the country important reforms which have been realized in the direction of the development of the system of economical management important steps was made. Especially, the economy and economical management system give in the constitution specify of suitable to the model of relations of social market law- normative must be valued as the important factors the measures which had been realized in the area of the create basic and form of its regulate mechanism from this point of view in this direction. But at the same time with all the sepositive sides, is waiting for solution carrying out in the organizational area of the system of the economical management in Azerbaijan. These have been valued all natural, into account must be took realizing during this short period of time and meeting face to face with difficult problems of the forced "Garabag war" which it involved especially of the building works of the reforms carrying out activity in the near time, opportunities as independent state with twenty of the Azerbaijan inside.

The Y.A.Mammadov spring of the economical management basic organizational in the monograph in the subject of "The economic prosperity and progress of the economical management system nowadays condition", approach of the system in economical management basic organizational existing theoretical in this area forming in 1991-2009 of the system is been investigation of the system of economical management basic organizational existing

theoretical results of which stages is got and existing problems in the system picture. The purpose of to investigate the existing situation of the system economical management and areas which it regulated in the monograph level of economical development and its features be analysed in the country. Primary from this style, the macro in the economical area modern stableness, the results which had been got and problems that goes out against are investigated different on the economical sectors and. Also, inclinations of the development, factors that influences to it have been investigation in the area of the social areas that assumes special importance for socio-economic development, life level of the population, economical management total is valued for the getting results. The institution of the system organization that is important from point of view regulating stableness, law-metodology base, law-organization and activities of the law-courts in the limelight darted out of the system organizational. The results of the activities system in the economical management value at the end of the research and teology-praktic is determined in the country of the results of the activities in economical management basic directions in the development on this important area take into account.

YAŞAR ƏZİMAĞA OĞLU MƏMMƏDOV
MÜASİR ŞƏRAİTDƏ İQTİSADI İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN
TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI

Mətbəənin direktoru: ***Əhməd ZİYƏDDİN OĞLU***
Kompüter tərtibatı: ***Namiq VƏLİOĞLU***
Korrektor: ***Ramin RƏSULOV***

Yığılmağa verilib: 15.05.2010
Çapa imzalanmış: 10.07.2010
Kağız formatı: 60x84 1/16
Fiziki çap vərəqi: 11,5
Tirajı: 150

Kitab ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı şəhəri, Nəcəf Nərimanov küçəsi, 8

Məmmədov Yaşar Əzimağa oğlu, 14 dekabr 1959-cu ildə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu 1982-ci ildə bitirərək, iqtisadçı ixtisasına yiyələnmişdir. 1994-1996-cı illərdə İqtisadi İslahatlar Mərkəzində elmi işçi, 1996-2005-ci illərdə Auditorlar palatasında departament direktoru və sədrin müşaviri, 2005-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunda şöbə müdiri vəzifəsində işləmişdir, 2009-cu ildən hazıradək AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda aparıcı elmi işçi vəzifəsində çalışır, 2002-ci ildən Azərbaycan Koperasiya Universitetinin “Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının müəllimidir. 1996-cı ildə dissertasiya işini müdafiə edərək iqtisad elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun doktorantıdır. 65-dən artıq elmi məqalənin, bir monoqrafiyanın müəllifi, bir dərsliyin və analitik-təhlil yönümlü kitabın həmmüəllifidir.